ПОЛИТИКИН
ЗАБАВНИК

БРОЈ 1480

10 динара

9.5.1980. ● ИЗЛАЗИ ПЕТКОМ ● ГОДИНА XLI

ИЗ НАШЕ ИСТОРИЈЕ

ОПЕРАЦИЈА "КОЊИЋЕВ СКОК"

ВРХОВНИ ШТАБ И ДРУГ ТИТО налазили су се у пећини у Дрвару. У оближњем селу Шиповљанима била је Официрска школа Врховног штаба. Обезбеђење пећине и других установа вршио је Пратећи батаљон.

СТРАХУЈУЋИ од отварања другог фронта у Европи, пошто су сазнали да савезници разматрају могућност искрцавања на јадранској обали, а и због непрекидног јачања народноослободилачких снага, Немци су одлучили да једним ударом униште Врховни штаб Народноослободилачке војске. За напад, Немци су изабрали 25. мај, рођендан друга Тита, а операцију су назвали „Коњићев скок". Операција је, тачно по плану, почела 25. маја 1944. године ваздушним десантом на Дрвар. У њој је учествовао 500. падобранско-ловачки батаљон ојачан са две чете 1. ваздухопловног десантног пука, специјалним водом дивизије „Бранденбург" и групом четника.

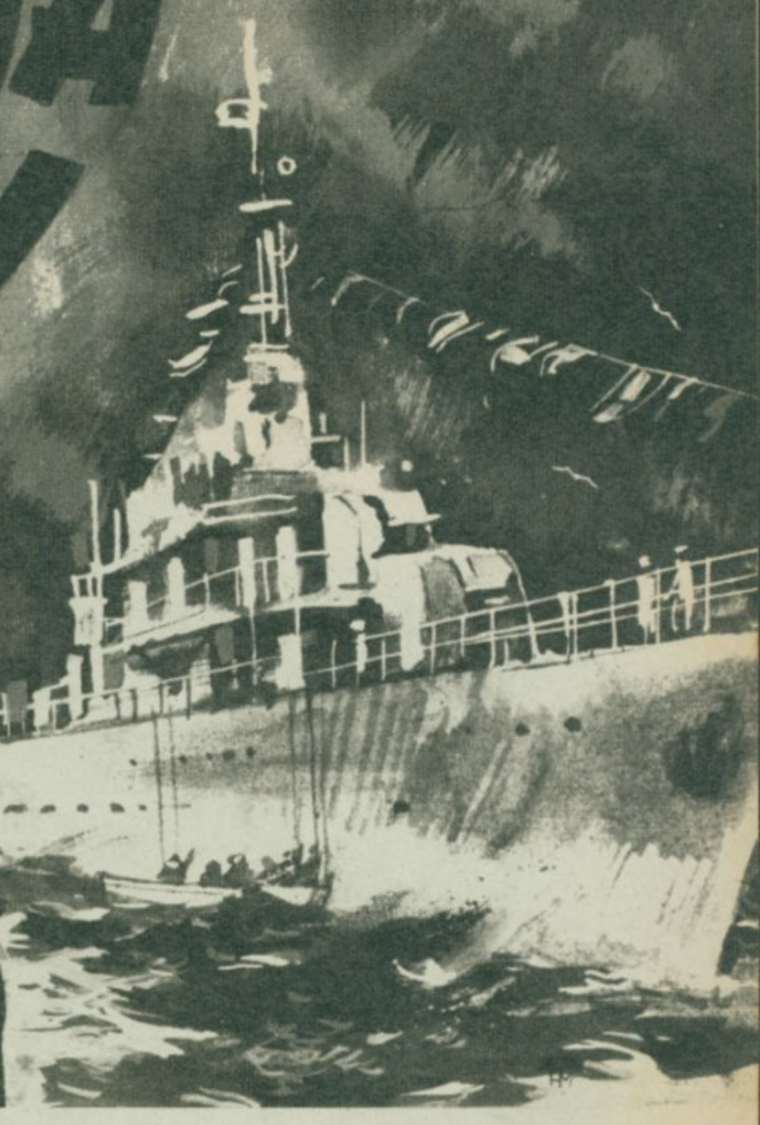
ДЕСАНТУ ЈЕ ПРЕТХОДИО напад бомбардера. Спуштањем првог таласа падобранаца у околини Дрвара, Немци су хтели да затворе излазе из града. Међутим, херојском борбом Пратећег батаљона, Официрске школе и становника Дрвара надирање Немаца и четника је спречено.

УСИЉЕНИМ МАРШОМ у помоћ Дрвару прве су стигле јединице 3. личке бригаде. Око 12 часова Врховни штаб и друг Тито напустили су пећину и кренули према Оташевцу.

ИЗДАЈЕ И ШТАМПА НО „ПОЛИТИКА" — ООУР ИЗДАЊА ЗА МЛАДЕ „ПОЛИТИКИН ЗАБАВНИК", МАКЕДОНСКА 29, 11001 БЕОГРАД. ДИРЕКТОР НО „ПОЛИТИКА" ВУКОЈЕ БУЛАТОВИЋ. В. Д. ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК „ПОЛИТИКИНОГ ЗАБАВНИКА" ЖИВОРАД СТОЈАНОВИЋ.

ЕСКАДРА ЈЕ СТАЛА НА АТЛАНТИКУ

ЗАУСТАВЉАЊЕ ФЛОТЕ У ТОМ ПОДРУЧЈУ МОГЛО ЈЕ ОЗБИЉНО ДА УГРОЗИ БЕЗБЕДНОСТ ПЛОВИДБЕ, АЛИ ТИТО ЈЕ БИО КАТЕГОРИЧАН: ЛЕКАРИ СА »ГАЛЕБА« МОРАЈУ ОДМАХ ДА СЕ ПРЕБАЦЕ НА »ЛОВЋЕН« И ПРУЖЕ ПОМОЋ ОБОЛЕЛОМ МОРНАРУ

Помоћник команданта ескадре ЈРМ која је 1961. пратила Тита на путу у Африку био је Видоје Жарковић, тада морнарички официр. Њему је у сећању посебно остала Титова безгранична љубав за човека.

Ескадра је секла воде Атлантског океана дуж западно-афричке обале. Са брода „Ловћен" који се налазио у саставу ескадре радио-везом је на „Галеб" дошло обавештење да је један морнар болестан. Тито је од лекара који су га пратили затражио да се са „Галеба" пребаце на „Ловћен" и морнару пруже помоћ. Међутим, пребацивање са брода на брод при вожњи веома је сложено и опасно, нарочито ако је немирно море, како је тада било. И најмања несмотреност, изненадни талас, могу довести до пуцања ужета за пребацивање и до пада у море човека који се пребацује. Због тога су сви из командне ескадре одлучили да се без велике потребе лекари са „Галеба" не пребацују на „Ловћен" на којем се налазио један лекар. Њему су колеге са „Галеба" радио-везом давале упутства како да оболелом морнару што боље помогне.

ТЕЖАК МАНЕВАР

На вечери — прича Жарковић — прво питање Тита било је како је морнару. Одговорено му је да је релативно добро и да због тога и ризика пребацивања лекари са „Галеба" нису одлазили на „Ловћен". Баш у том тренутку у салон је ушао референт санитета ескрадре са намером да нешто каже једном од професора медицине који су пратили југословенског Председника. Тито је одмах упитао:

— Да није нека нова вијест о морнару?

— Јесте, друже Тито, здравствено стање оболелог морнара се погоршало.

Тито је прекинуо вечеру. Захтевао је да се лекари са „Галеба" што пре пребаце до болесног морнара. Била је ноћ и маневар пребацивања човека са брода на брод у вожњи, изводљив само дању, није било могуће извести.

— А какав је други маневар могућ? — питао је Тито.

— Самс заустављање флоте и спуштање у море бродског чамца са лекарима.

— Нека се то учини што прије — рекао је Тито.

Али ескадра није смела стати јер се путовало подручјем које су контролисале француске подморнице. Француска је тада била у рату са ослободилачким покретом Алжира. Милитаристички кругови Француске нису добро гледали на земље које су пружале помоћ ослободилачком покрету а нарочито не на бродове са заставама тих земаља.

Заустављање ескадре у том подручју озбиљно би умањило безбедност пловидбе. Зато смо сви из команде — прича Жарковић — били сагласни у оцени коју смо изнели другу Титу да ескадра не би требало да стане, тим пре што је ноћу на усталасаном океану маневар пребацивања био доста тежак и, што је важније, врло спор. Требало је стајати дуго док се врате лекари с „Ловћена".

— Живот морнара је у опасности. Ескадра има да стане — реаговао је Тито.

ИЗМЕНИТИ ПРОГРАМ

Тако је и урађено. Лекари са „Галеба" пошли су на „Ловћен" и болесном морнару пружили помоћ. Њихов повратак Тито је ишчекивао шетајући све време палубом „Галеба". Кад су се вратили, одмах је питао како је морнару. Одговорили су да му је пружена помоћ и да је боље.

— Мислим, другови лекари, да је сада лакше и вама и мени — рекао је Тито.

Сличан случај десио се неколико дана касније у ганској луци Теми. Један морнар је због повреде услед пада морао да буде подвргнут тешкој операцији. Био је у доста тешком стању. Налазио се у амбуланти која је била у утроби брода. По програму за тај дан, Тито је на „Галеб" дошао заједно са председником Гане др Кваме Нкрумахом на свечани ручак. У току ручка Тито је обавештен о болесном морнару, па је замолио ганског Председника да се њихов заједнички програм нешто измени и да му се остави слободних 30 минута колико би се још задржао на „Галебу". Када је испратио Нкрумаха, захтевао је да га одведу болесном морнару. Наљутио се што болесник није смештен у једну од кабина са клима-уређајима, које су служиле за званичну државну делегацију.

— Ми смо здрави, болесном другу који се бори за живот треба што већа удобност а не нама.

(Из књиге Звонка Штаубрингера „Тито, грађанин света")

УМРО ЈЕ ДРУГ ТИТО

Дана 4. маја 1980. године у 15.05 часова у Љубљани престало је да куца велико срце Председника наше Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и Председника Председништва СФРЈ, Председника Савеза комуниста Југославије, Маршала Југославије и Врховног команданта оружаних снага Социјалистичке Федеративне Републике Југославије ЈОСИПА БРОЗА ТИТА.

Тешки бол и дубока туга потреса радничку класу, народе и народности наше земље, сваког нашег човека, радника, војника и ратног друга, сељака, интелектуалца, сваког стваоца, пионира и омладинца, девојку и мајку.

Читав људски век ТИТО је борац за интересе и историјске циљеве радничке класе и свих радних људи, за најплеменитије идеале и тежње наших народа и народности. Тито је наш најдражи друг. Седам деценија горео је у револуционарном радничком покрету. Шест деценија јачао је редове југословенских комуниста. Више од четири деценије вршио је на најдостојнији начин најодговорнију дужност у нашој Партији. Био је херојски вођа у великој народноослободилачкој борби и у социјалистичкој револуцији. Три и по деценије стајао је на челу наше социјалистичке државе и увео нашу земљу и нашу борбу за ново људско друштво у светску историју, исказујући се и потврђујући и сам као наша највећа историјска личност.

Из Прогласа Централног комитета Савеза комуниста Југославије и Председништва Социјалистичке Федеративне Републике Југославије

Ђорђе Андрејевић Кун: Маршал Тито (1947)

ГУСТАВ КРКЛЕЦ *

КОД

Када се хрватски књижевник Антун Густав Матош након једанаестогодишњег избивања из домовине кришом вратио у свој Загреб и том приликом обишао пријатеље у Хрватском загорју, написао је, задивљен његовим љепотама, путопис у четири дијела који се општенито сматра једним од његових најбољих радова из те области. Након многих лутања, сусрета и снатрења А. Г. Матош је за Хрватско загорје рекао: „Тај красни крај је Гупчев завичај.“ Ни сањати није могао пјесник у то доба (1905) да је тада непознатом сеоском дјечаку из Кумровца Јосипу (Јожеку, Јожи) Брозу било већ тринаест година, и да ће се једнога дана с истим заносом моћи ускликнути како је тај красни крај и — Титов завичај. Дабоме да се тада ни о Кумровцу није знало много, а камоли о дјечаку Јосипу Брозу, који је тих година (1904. до 1905) завршавао основну школу, да би се потом неко вријеме запослио код брата своје мајке у Словенији, гдје је свакога дана хранио његове краве и волове. Но, вратимо се за тих тринаест година унатраг и почнимо причу од почетка.

НА ОБАЛАМА СУТЛЕ

Јосип Броз родио се у малом селу Кумровцу на Сутли, у најзападнијем дијелу Хрватског загорја 7. свибња 1892. године као седмо дијете родитеља Фрање (Франјека) и Марије Броз, рођене Јавершек из словенског села Подсреде, с друге стране Сутле. Мали „неспоразум“ око тога биографског податка, с обзиром да се Титов рођендан у нас и у читавом напредном свијету слави на дан 25. свибња, објаснили су његови биографи чињеницом да је Јосип Броз за вријеме свога дугогодишњег револуционарног рада био присиљен да се служи лажним папирима, документима и легитимацијама, па је тако и у једном војничком документу аустроугарске војске забиљежено да је рођен 25. свибња. А управо на тај дан (25. V. 1944) и Хитлер је наумио да му „честита рођендан“ десантом на Дрвар. Но Хитлеру ни трага, а рођендан је остао, па ни сам Тито није желио да се тај датум мијења кад га је народ увелико прихватио.

По очевој страни Јосип Броз је потомак древне, вјеројатно ускочке обитељи, која се почетком шеснаестог стољећа доселила са босанско-херцеговачке границе у село Воловје крај Јастребарског у Хрватској, а одавде се, према провјереним подацима преселила прво у селиште Старо Брезје под Цесарградом, а потом — у седамнаестом стољећу — у село Кумровец у Хрватском загорју, гдје је живјела све до наших дана, што значи да се на оскудној и тврдој „рођеној груди“ одржала више од четири стољећа. За то се вријеме у Кумровцу рађало неколико генерација Броза, од Амброзија до Јурја (рођ. 1684), и од Јурја до Јосипа (рођ. 1892), а у тим је нараштајима било, поред и успркос тешких животних и здравствених услова, правих загорских корјеника, што најбоље потврђује сам Тито. По мајчиној страни Јосип Броз је из старосједилачке словенске породице Мартина Јавершека из села Подсреде и његове жене Марије Пострагин из Требче, сусједног словенског насеља. Тај Мартин Јавершек био је имућнији сељак са посједом од тридесет јутара земље и шуме, а бавио се и домаћом радиношћу, плетући кошаре и палећи вапно (креч). Јосипов отац Фрањо, прелазећи често у Словенију у сјечу дрва, загледао се у његову шеснаестогодишњу кћерку Марију, запросио је и вјенчао се с њом крајем сијечња године 1881. Син оца Хрвата и мајке Словенке, Јосип Броз није осјећао никаквих нелагода због те околности, јер између две сусједне земље и два братска народа није било антагонизма ни нетрпељивости. Довољно је да се сјетимо великог хрватског књижевника Анте Ковачића (1854—1889) из Марије Горице над Сутлом, који је до краја живота сматрао да та ријека не дијели, већ спаја сусједне народе, те је у пјесми „Загорје“ рекао како би више волио да Сутла исахне, него ли да дијели народе „на двије поли“. А проф. Gjuro Szabo у својој монографији „Хрватско загорје“ спомиње и древну слику у цркви Воће Доње на којој си Словенија и Хрватска пружају руке. И Јосип Броз је многе дане дјетињства провео код дједа Мартина преко Сутле, те научио одлично словенски, због чега је имао тешкоћа када је пошао у хрватску основну школу.

Као насеље с околишним селима и засеоцима Кумровец се спомиње већ у

ДЈЕТИЊСТВО ЈОСИПА БРОЗА

ДЕДА МАРТИНА

...У ПОРОДИЦИ ЈЕ БИЛО МНОГО ДЈЕЦЕ И СТАРАТИ СЕ ЗА ЊИХ НИЈЕ БИЛО ЛАКО. ЧЕСТО НИ КРУХА НИЈЕ БИЛО ДОВОЉНО... СЕЋАО СЕ ТИТО.

петнаестом стољећу, а предаја каже да је своје име добио захваљујући немирној ћуди Сутле, која се за вријеме јесењих киша разливала и приобалне ливаде претварала у мочваре. По неким теоријама имена Кумровец и поток Скарник-Шкрник имају исто „појмовно значење", јер старонордијска основа „скарн" значи црн, замуљен, блатан. За вријеме феудализма Кумровец је припадао Цесарграду, чији су господари страног поријекла били власници не само Кумровца, него и осталих насеља у околини. Педесетак километара од Загреба, у зеленој долини Сутле, која извире на штајерској страни испод брда Њивице, то је загорско село од педесетак кућа проводило вијекове у тешком раду, у „хорбању" за основне потребе живота: за кору круха и за кров над главом. Живот у тој котлини Сутле, уз чији средњи ток се простире кумровачка долина, крајем прошлога стољећа — када се родио и Јосип Броз — био је тежак и напоран, оскудан и једноличан, сав у знаку жуљева и зноја. Иако је кметство одавно било укинуто, сељаштво су притискали тешки намети, порези и опћа оскудица, јер су им посједи били мали, распарчани, а земља слабе квалитете. Велики дио своје аграрне производње сељак је морао продавати у бесцјење, како би намирио најпрече потребе живота. Горње Загорје с Кумровцем спадало је у најнасељеније крајеве у Европи. Отац Јосипов Фрањо посједовао је само осам јутара земље, а то није било довољно да се прехрани бројна обитељ. Велики терет обитељи пао је тако на његову супругу Марију, која је била јака, способна и веома вриједна жена. Читава бројна породица становала је у задружној кући број 20 у Кумровцу, подигнутој 1860. године. Ту кућу Фрањо Броз је неко вријеме дијелио са својим рођаком Блажом Брозом, а потом са два брата. У таквим је условима отпочео живот Јосипа Броза. О томе је друг Тито износио своја сјећања Владимиру Дедијеру, аутору његове биографије. Заиста је велика штета што маршал Тито, у оскудици времена, није опширније изнио своја сјећања на дјетињство, па ћемо навести бар оне фрагменте, који су аутентично свједочанство његових „давних дана". О том дјетињству Тито је своме биографу, поред осталога, рекао:

КУКУРУЗ УМЕСТО ПШЕНИЦЕ

„Дјетињство је моје било тешко... У породици је било много дјеце и старати се за њих није било лако. Често ни круха није било довољно, и због тога се дешавало да је мајка, да би правилно распоредила резерве кукурузног брашна које је имала, морала закључавати оставу у којој се налазио крух, а ми, дјеца, добијали смо толико колико је она сматрала да нам може дати, а не колико смо могли појести. Већ у мјесецу сијечњу мој отац Фрањо морао је куповати крух, односно кукуруз, јер за пшеницу наша кућа није имала довољно средстава. Куповали смо „прије-ко", у Словенији, у Шенпетру... Ми, дјеца, често смо користили долазак рођака, тетака и других да бисмо од мајке, у њиховој присуству, измолили нешто круха преко оног што смо већ раније добили. Мајка је била поносна жена, па јој је било неугодно да нам то пред родбином одбије, али је зато, кад су рођаци отишли било прије-кора, па и батина... Једном је био некакав светац, а родитељи отишли некамо у госте. Били смо гладни. На тавану је висјела суха свињска глава која се чувала за Нову годину. Браћа и сестре су плакали, а ја скинем ту главу, ставим је у котао с врућом водом, успем мало брашна, па се све то кухало око два сата. Најели смо се да је „све пуцало". Али јело је било толико масно да смо се сви разбољели. Кад се мајка вратила, ми сви само шутимо и стењемо. Она се растужила и није нас због тога истукла... Онда је долазило лукно. То је једна обавеза још из феудалног доба, која се била одржала у Кумровцу до мога дјетињства. Послије Божића, на Нову годину, пред вратима сваке сеоске куће појавио би се фратар из Клањца с крижем у руци, а за њим звонар с врећом. Фратар би на вратима написао кредом „Anno domini...", то јест честитао би на Нову годину, а домаћин је морао да му даде неколико литара кукуруза, или клупко лена (повјесмо) боје злата, или двије форинте, што је у оно доба значило двије наднице... А ми смо увијек послије Божића морали да купујемо кукуруз, и лако је замислити како смо ми, вјечито гладна дјеца, гледали звонара како трпа наш кукуруз у своју врећу..."

ОМРЗНУТИ ЧИНОВНИЦИ

Без овог аутентичног свједочанства не би се могло ни замислити дјетињство Јосипа Броза. Већ овај кратки фрагмент података је који говори више него ли каква учена социолошка расправа јер није потребна ни особита машта ни посебна спрема, па да се осјети како је село, у коме се већ почетком године морао куповати кукуруз, било јадно и сиромашно. А када се узму у обзир и тадашње политичке прилике, у знаку жестоких отпора против „маћаронског" терора бана Khuena-Hédervárya, који је омогућавао пљачку Хрвата, и у службене установе уводио мађарски језик, лако се може схватити отпор на који је та политика наишла у цијелој Хрватској, а напосе у „пунтарском" Хрватском загорју, у коме се никада нису угасиле традиције древних сељачких буна, а нарочито оне под вођством Матије Гупца. Тако су године 1903. и 1904. биле веома бурне у тим крајевима, у знаку опћег народног покрета против мађаризације с једне стране, и — с друге стране — у знаку побуне сиромашних сељака против свих врста експлоатације. На темељу Аустро-Угарске нагодбе од 1867. године и Хрватско-Угарске од 1868. године Хрватско загорје и читава Хрватска били су препуштени на милост и немилост Мађарске. Да се наведе познати податак: од укупних прихода Хрватске и Славоније 56% је ишло у Будимпешту, а само 44% остајало је у Хрватској. Све је то изазивало опће народно огорчење. А с тим у вези дошло је и до познатих догађаја у Запрешићу, због којих је 22. липња 1903. године — а Јосипу Брозу је тада било једанаест година — отпочело пред судом у Загребу суђење двадесет тројици становника Запрешића, већином сељака. Већ идуће године избила је побуна и у загорском селу Зачретју, тражећи да се народу врате већ убрани порези, да се обрачуна с „омрзнутим чиновницима" и да се одузму привилегије грофовима и барунима. Жандармерија је у тим сукобима отварала ватру, те убила једног сељака, а на десетине их ранила. На тисуће људи бачено је у тамнице, али отпор није попустио, па је чак и пруга Загреб-Ријека била прекинута. Иако дјечак од једанаест година у доба када се све то збивало, Јосип Броз је запамтио један доживљај и о њему изнио своје сјећање:

„Тада је Загорје запосјела и мађарска војска. Да би се овај крај што јаче казнио, народ је морао да издржава мађарске војнике. У нашу кућу дошла су четири Мађара, па смо били приморани да их хранимо пуних мјесец дана. А и сами нисмо имали шта јести..."

Лако је замислити како су ти доживљаји дјетињства оставили неизбрисиве трагове у души плавокосог загорског дјечака и увјетовали већ у раним годинама његов каснији поглед на свијет.

ДЕЧАК УЗ ЖРВАЊ

Кућа у којој се родио Јосип Броз овећа је зграда (у релацији спрам осталих у Кумровцу) уз главну сеоску цесту. Док су мале, приземне брвнаре у селу стајале без икаква одређена „урбанистичког" односа према неком „средишту" мјеста, дотле је неколико грађевина средином прошлога стољећа заузело „сасвим одређен положај" према главној саобраћајној артерији. У доба градње године 1860. ова кућа Брозових била је једна од најбољих у селу, па је вањштином подсјећала на „грађанску", а понајвише се истицала својим великим кровом, покривеним тзв. биберцријепом из Бедековчине. Па ипак је и ова зграда по свом тлоцрту и распореду просторија настављала традицију сеоске двопородичне настамбе. Кућа, дакле, садржи двије „хиже" у које се улази из „лојпе", а то је предсобље одмах уз улазна врата. И покуштво у „хижи" одговара у свему сеоском „духу времена". У кухињи одмах пада у очи старински ручни млин, жрвањ, или „жрмље", како га називају уз Сутлу. И Јосип Броз је на том жрвњу често мљео кукуруз за „жганце" и крух „куружњак":

„Стотину пута сам се окренуо окрећући жрвањ — прича маршал Тито — а како су ми послије тога жганци били слатки... Или би ми мајка рекла да љуљам млађега брата у колијевци. Ја бих љуљао, љуљао док дијете не би испало из колијевке... Као дијете волио сам се играти. Једном пао снијег, а санки немам. Мајка није била код куће, а ја узмем корито па с њиме на снијег. Спуштао сам се коритом низ бријег, док није ударило у камен и пребило се на пола... Било је послије батина... Али, најтеже од свега било ми је када ме отац слао да с његовом мјеницом у руци одем жирантима и замолим да је потпишу. То су били сељаци као и мој отац, дужни, гладни, с много дјеце... Морао бих тада да слушам прво грдње, затим јаликовке, док коначно мјеница није била потписана..." Као сва дјеца и Јосип Броз је волио да се игра, да трчи на свјежем ваздуху, да се сањка на снијегу, да проводи безбрижне дане дјетињства, али његова сјећања упућују на друкчију „животну школу", пуну тешких задатака и горких тренутака. Јер чувати туђе волове није лако, о-

ГУСТАВ КРКЛЕЦ * ДЈЕТИЊСТВО ЈОСИПА БРОЗА

кретати тешки жрвањ још теже, а при том осјећати глад и оскудицу вјеројатно је понајтеже, те посве увјерљиво дјелују ријечи о томе како је његово дјетињство било тешко, и да се наслутити да су се у дјечаковој машти јављале слике неког бољег, пунијег и љепшег живота изван тих брвнара и „трнаца", у неком далеком и непознатом свијету. Та у његовој родној кући само се за „светке" пекла гибаница, а ријетко се када јечмено брашно носило у млин, гдје се мљело „на флок" или на „пајтлин". И какав је то био свакодневни живот у скученим просторијама, спавање на дрвеној клупи и учење уз лојаницу свијећу, то рано устајање, доношење воде с бунара, цијепање дрва за старинске пећи и остали послови и бриге, неутодни призори и тешки разговори, дјетињи отпори против неправди сваке врсте?

А Кумровец? Кумровец је одувијек био „ситно насеље" у западном дијелу Хрватског загорја, без важније саобраћајнице са запуштеном и изрованом сеоском цестом којом су комуницирала слична насеља као Развор, Рисвица, Брезје, Гмајна. Том се цестом провлачило и пробијало кириј ашење из Штајерске у Посавину под најтежим условима, кроз зимски снијег, јесење блато и љетње облаке прашине. И Јожин отац Фрањо био је покушао да се бави кириј ашењем, желећи да од тога створи „стално занимање" али није успио, није могао издржати. Његова кућа усред приземних „мазанки", старих брвнара приземница, комора и шкедања само се по ванјском изгледу истицала међу осталима смјештеним без реда, али окруженима преткућницама и окућницама пуним воћака, живице, густог грмља и шарених цвјетњака. Шљиве бистрице, крушке тепке или јабуке погачнице биле су у прољеће украс те сеоске једноличности, а у јесен права благодет за полуизгладњелу дјецу. Било је ту и мањих или већих воћњака, те пространих дворишта, која су прелазила у „трнаце" и шљивике, а оштре живице сачињавале су природну ограду према цести. Те живице, већином од купина, те црног и бијелог глога, браниле су, додуше, посједе од туђе живине, али нису задавале јада несташној дјеци којој је увијек туђе воће било слађе од властитога. Но, обиља ту није било никада, осим за дјечурлију у кратким предасима, кад би се отела надзору брижне мајке или строгога оца. Природни нагони дјеце за игром, за слободом кретања и несташлуцима сваке врсте били су често спутавани потребом „радне снаге" већ од малих ногу. И Јосип Броз је — као што смо видјели — већ одмалена морао радити код куће, или код дједа или ујака: тимарити коње (које је одувијек волио), чувати краве, љуљати млађе, мљети брашно, окопавати кукуруз, пљевити врт, цијепати дрва и обављати бројне „кућне послове". Но, дјеца су дјеца, и није се родио тај тко би им до краја могао ускратити потребу за игром, разонодом и покретом. Увијек би се пронашао који слободан тренутак било за обична дана, у благданско поподне, или за школски распуст, кад би и кумровачка дјеца дошла „на свој рачун".

ТЕШКО СЕ УЧИЛО

У Брозовој кући није било подрума, али је ту био таван („најжа") као почетна постаја за пустоловне доживљаје и загонетна снатрења. У тој титравој полутами било је свакојаких старих сандука, разбијених врчева, сасушених бачвица и разних предмета „изван употребе", а све то испремијешано и растурено по мрачним угловима, испод дрвених, поцрњелих греда, испреплетених паучином, са по којим шишмишом, објешеним о ноге, или каквом ноћном птицом у поткровљу. Но, дјечак Јожа Броз није ни у најранијој младости показивао много смисла за „мистику" таванских просторија. Њега су више привлачили кратки излети у природу, под рушевине Цесарграда, обраштене грмљем дивљих купина, гдје су се на врелом камењу сунчали смарагдни гуштери и изнад дрвених зидина кружила јата птица. С праћком у руци, више симболом него ли убитачним оружјем, било је дивно верати се уз блокове зидина, претраживати јарке и пукотине, и одапети који камичак у висину, спрам плавога неба што је кружило над том средњовјековном, разрушеном и напуштеном градином. А за љетних дана била је поприште дјечјих игара долина Сутле са густим врбацима и „бистротеком" ријеком, полагана тока, али пуном кленова, крапова, штука, острижа, пеша, укља и болена. У оно доба можда је било сомова, а особито у ловиштима око Клањца и Драша. Какве ли посластице за дјечаке, ако би која рибица „загризла" и доспјела одмах на жар у травњаку покрај обале. Било је ту и игре „пикуше", која се састојала у утјеривању дрвене кугле у рупе, па „ђоркапе", скакања око капе, па игре „натјеривања" или тјерања „рајфа" (обруча скинутог с каквог сасушеног буренцета) неравном цестом уз врисак и цику сеоских вршњака и зимског сањкања, хрвања и натјецања, свађе са дјецом „преко Сутле" и прикрадања у туђе воћњаке.

Коме је познато дјетињство Ивице Кичмановића из Ковачићева романа „У регистратури" лако ће примијетити да су сеоска дјетињства уз долину Сутле имала доста заједничких обиљежја, јер су била увјетована истим поднебљем и подједнаким животним увјетима и обичајима. Седма генерација Брозових, откако су успостављене матичне књиге тухељске жупе, није била у могућности да дјеци пружи право и пуно дјетињство. И нејаке дјечије руке већ су наговијестиле појачање радне снаге, па се и дјетињство Јосипа Броза — као што смо видјели — одвијало у томе знаку. Напустивши као дјечак гостољубиви дом свога дједа Мартина, Јосип се вратио у родни Кумровец јер је стигло вријеме да се упише у основну (пучку) школу. Основна школа подигнута је у том мјесту године 1889, а та стара школска зграда постоји још и данас као Музеј револуције народа Хрватског загорја. У тој старој згради Јосип Броз је похађао основну школу од 1900. до 1905. године. У школској споменици „ниже пучке школе у Кумровцу" забиљежено је да је те године уписано 366 ђака, већином дјечака, и да је учитељ у сва четири разреда био Јуре Марковић. Већ сам почетак школовања за малога дјечака Јожу био је отежан разним околностима. Боравак код дједа Мартина у Словенији одвикао га је од „домаћег" језика, дакле кајкавског дијалекта, те му је тешко пало савлађивање прописаног хрватског књижевног језика, а осим тога многе је сатове обуке већ на самом почетку морао пропустити, јер је био потребан оцу, те морао чувати стоку. Постоји и о томе кратак, али карактеристичан запис маршала Тита, објављен у Дедијеровој биографији:

„Тешко се онда учило. Био си радна снага. Никад ниси имао времена за учење — чуваш стоку, копаш... Одеш на ливаду да пазиш краву, а понесеш у руци књигу и хоћеш да учиш, али од учења нема ништа. Крава те за „штрик" вуче камо она хоће... Ако дигнеш очи с ње или испустиш „штрик", она право у туђу њиву... Дјетињства стварно нисам имао..."

Одиста, као неки рефрен провлачи се сјећањем маршала Тита јадиковка за изгубљеним дјетињством. Од оне прве изјаве: „Дјетињство је моје било тешко", па до ове: „Дјетињства стварно нисам имао" ипак се одвијао један живот, тежак, напоран, суморан, и тек у ријетким тренуцима проткан радостима и ведрином. Чини се да је томе превладавању нелагода и тегоба много допринио Брозов урођени смисао за хумор. Но о том потом!

ТАТЕКОВИ ПЕНЕЗИ

У други разред пучке школе Јожа Броз је ступио у својој десетој години, а школске године 1904 — 1905. завршио је посљедњи разред. Занимљиво је да су његове оцјене из „ћудоредности" (владања, понашања) биле „похвалан" и „врло похвалан", док су се оцјене из наставних предмета кретале између „довољан" (красопис, читање) и „одличан" (рад у школском врту). Имао је, дакле, развијен смисао за добро владање и практичне радове. Према свједочанству школског друга Јосипа Штефана, Јосип Броз је био немиран и несташан дјечак, те је волио „задиркивати" другове. Ево, шта Штефан каже о томе:

„Јожа је волио да нас задиркује. Кад смо били у школи, он брзо заврши свој задатак, а онда задиркује друге. Био је доста немиран и волио је да се шали... Једном, зими, Јожи нису допустили да иде с нама на сањкање, јер је имао сасвим подерану обућу. Мајка га је изула и оставила код куће, а обућу сакрила. Али је он увио ноге у крпе и побјегао кроз прозор на сањкање. На сањкама смо се спуштали од капеле Светога Рока до села..."

Други вршњак, Карлек Броз, сјећа се Јосипа из школских дана, па каже:

„Јожа је био јако бистар. Први сврши задатак, па гледа кроз прозор. Једном наишао цестом бицикл, старински, с великим првим точком а Јожа хоп кроз прозор, па из учионице за бициклом!"...

Рекосмо већ да је Јосип Броз одрана имао урођени смисао за здрави загорски, керемпуховски хумор. Постоје о томе бројне анегдоте, од којих су неке записали његови биографи.

„И као дјечак волио сам да се нашалим... Кад ми се удавала сестра, ја сам непримјетно узео њен вијенац и објесио га на кокошињац. Тражили су га по читавој кући, и на крају нашли тамо, гдје се нису надали. Било је и смијеха, али не сјећам се да ли сам се на крају и ја смијао..."

Такве мале „згодице", а има их сијасет, из дјетињства Јосипа Броза, живо су свједочанство духовне свјежине и виталности сеоског дјечака у једном прилично затуреном крају, гдје је само природна даровитост могла увјетовати властити поглед на живот. Јесте, Јосип Броз је био бистар, несташан, жив, духовит, али веома поносан дјечак. Мени је одмах након ослобођења један опћински биљежник у пензији, из Хума на Сутли, испричао и овај свој давни сусрет с „Јожеком". Било је то почетком стољећа кад га је Фрањо Броз позвао у Кумровец, тражећи од њега хитну интервенцију. Наиме, биљежник је био познат као стручњак за грунтовне преносе, те обављао те послове брже од иједног „фишкала". Како је Јосипов отац продао неку парцелу, а уговором је било предвиђено да ће се исплата извршити кад се гај комадић земље грунтовно пренесе на купца, биљежник је у најкраћем року у Кланьцу (или Прегради) обавио свој посао. Броз му је платио хонорар и хтио га задржати на вечери, али се биљежник журио у Тухељ, гдје га је тамошњи жупник очекивао с пурицом и „млинцима". Како је имао ковчег и неки пакет, Јосипов отац нареди сину да понесе биљежнику пакет „прек брега". Стигавши у Тухељ, биљежник се хтио показати као велики „кавалир", па је Јожеку хтио дати као напојницу једну форинту. Јосип Броз се — причао ми је биљежник — страшно намрштио и одбио да прими новац. И још му је одбрусио да су то иначе „пенези" његовог „татека", набио шешир на тјеме и кренуо кући. Био је „врашки дечец" — додао је стари биљежник — баш ми је добро „одбрусио"! Било је више таквих „отпора" у дјетињству Јосипа Броза, отпора проистеклих из његове природе и оног људског поноса, који вуче корије не у поштивању човјека као равноправне јединке у друштву. Без обзира да ли је то био „велечасни" (жупник) из Тухеља, који је дјечака без разлога ударио, или чак рођени ујак, који му је ускратио обећану „плаћу", Јосп Броз је на све неправде реаговао поносом дјечака који не жели да отрпи неправду.

УЧИТЕЉЕВ САВЕТ

У то доба у Кумровцу није ни постојала могућност неког друштвеног образовања, није било ни

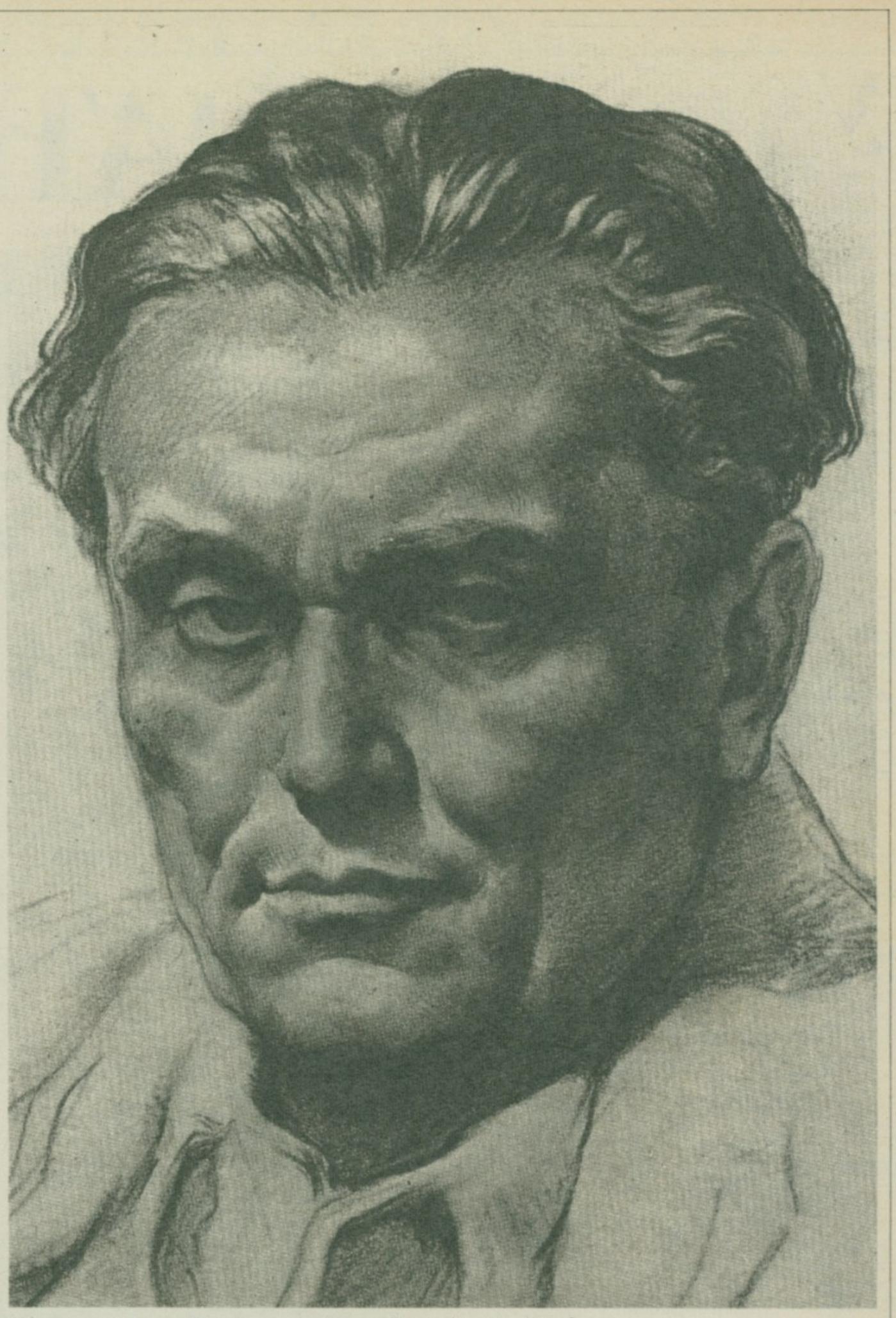
школске библиотеке, а камоли читаонице, кина или било какве просвјетне установе, па је дјечак углавном био упућен на властита искуства и закључке. Тко зна шта би нам све могао испричати велики дрвени „шкедањ“ (штагаљ) у пространом дворишту Брозове куће (који је на жалост уништен године 1946) а који је вјероватно био склониште дјечака када се зажелио самоће, одмора и размишљања о животу. Јер у кући, у родном дому, иако је релативно био пространи, никада није било мира ни тишине. Ту је увијек плакало неко дијете, вртио се жрвањ, пекао крух, ложила велика пећ, обављали се кућни послови, расправљали укућани, наилазили гости, те је за бројну обитељ дом био тијесан, претрпан, скучен, иако опремљен само најнужнијим стварима и скромним покућством. То „обитељско гнијездо“, у коме се ипак углавном одвијао живот Јосипа Броза, срећом је сачувано у стању у каквом је било почетком нашега стољећа. Одмах на улазу у „хижу“ и данас постоји „лојпа“ која је служила за оставу алата. Ту је и стари пањ са сјекиром, а на поду леже разне ксшаре израђене у домаћој радиности. С десне стране „лојпе“ је „шпајза“ са глињеним ћуповима и лонцима, у кухињи су два ложишта, а ту се налази и жељезни „шпархет“ с ложиштем и пећницом, па висећа полица „складњак“, „кућни млин“ (жрвањ) и посуђе за вино: барилци и барилчеки. У комори је „мелтруга“ (наћве), па „клупа на вугел“ с наслоном украшеним изрезбареним срцима, дрвене „ладице“, „клупа обрталка“ са помичним наслоном, смјештена уз кревет, која би ноћу могла послужити као постеља. Ту је и „пушка набијача“ на зиду, власништво домаћина, „зибелка“, коловрат с преслицом а сачуване су у изворном стању и покрајне собе „штиблице“ у којима су спавала дјеца. Као и у свакој загорској кући онога времена у соби је и „тафлбет“, пространи сто за којим се јело, а ноћу би му подигли горњу даску и претворили га у кревет. И тако редом: „ломар“ (ормар), „шкриња тренот“ (троножна столица) и остали предмети, неопходно потребни у кућанству. Ето, то је био домаћи „амбијент“ Јосипа Броза, у коме је дјечаку било угодно као у „рођеном дому“, али понекад и тијесно и суморно, те је вјероватно већ у раним данима снатрио о ширим видицима и бољим условима живота. Јер, какав је заправо живот био у Кумровцу на почетку нашега стољећа када је Јосип Броз био већ напунио осму годину живота?

Постоји о томе једно дирљиво свједочанство. Када је у свибњу 1952. године Титов биограф Владимир Дедијер објавио један одломак из своје књиге у дневној штампи, јавио му се писмом учитељ у пензији Стјепан Вимпушек и послао му краћи рукопис о својим успоменама на дане када је био учитељ у Кумровцу. Без тога документа тешко би било замислити какве су биле прилике у то вријеме. Ево, шта каже стари учитељ:

„Након положене матуре у Загребу било ми је прво учитељско мјесто у Кумровцу, гдје сам службовао осам година. Јосипа Броза затекао сам у четвртом разреду. Кућа његових родитеља била је друга по реду од школе. У њој су живјеле три обитељи. Јосипов отац и његова два брата, сваки са својом обитељи. Један од браће имао је ксње и бавио се киријаштвом... У Брозовој кући владало је сиромаштво као уопће у Кумровцу и околним селима. Села напучена, а земља је понајвише припадала властелинки из Развора. Сељаци су говорили да је премало за живјети, а превише за умријети. Кумровец и околна села: Шкарник, Кладник, Брезје спадала су међу најбједнија у Хрватском загорју. Мушкарци су у прољеће одлазили у Пруску на рад у руднике, а враћали се преко зиме. Младе жене, након рано свршеног јутарњег посла, отишле су на пољски рад преко Сутле, у Шемпетер у Штајерској.

ТРБУХОМ ЗА КРУХОМ

Школске прилике биле су биједне. Сваке године могло се уписати највише стотину нових ђака, а више од пет стотина чекало је на дољни упис. Мало се ђака могло уписати прије навршене девете, односно десете године. Ту је срећу имао Јосип Броз... Ђаци те генерације били су већином бистри и послушни, а особит им је био слух... Родитељи Јосипа Броза и цијела задруга били су ми наклоњени и услужни, те су ме преко једне зиме примили на стан у сиромашно опремљену али чисту таванску собицу и држали ме тако дуго док нисам створио могућност да уредим собу у школи. Отац друга Тита, као најнапреднији од браће, одлучио је да створи бољу будућност својој дјеци. Продао је свој дио браћи и одселио се из Кумровца. Том је згодом запитао мене у какав би занат дао Јосипа. Препоручио сам му да бистрог дјечака шаље у механичаре, јер сам осјећао снажан и практичан дух у њему. Учити занат било је најбоље што се могло учинити за људе овога краја...“

Божидар Јанац: Портрет маршала Тита (1. 12. 1943)

Ова сјећања старог и племенитог учитеља Стјепана Вимпушека, који је — како сам рече — од пренапорног рада, изгубио здравље и оболио на плућима, говоре више него било каква официјелна „документација“, и права је штета што се није на вријеме пронашла могућност да их допуни и заокружи, како би слика била још потпунија. А понајвише је заслуга тога учитеља савјет Брозову оцу да дјечака пошаље у „механичаре“. Додуше, по свршетку основне школе још није било могућности да се тај савјет оствари. Јосип Броз је због тешког стања у обитељи морао одложити свој одлазак на занат, па је неко вријеме морао радити код свог ујака у Словенији. Али та му „служба“ није одговарала јер је ујак био шкрт човјек који је хтио што више искористити дјечака. И тако је наступио тренутак да Јосип Броз као петнаестогодишњи дјечак напусти свој дом у Кумровцу и крене „трбухом за крухом“. Срећом су се изјаловили покушаји да пође у кројачки занат, а и његово запослење као „келнер“ у једној сисачкој кантини била је ствар привременог стјецаја околности. Неки његов дальни рођак наредник повео је дјечака у Сисак, дочаравајући му конобарски позив као најљепши јер у њему нема много „запињања и зноја“. Како је било дјечаку при души у том послу, прихваћеном из нужде, тешко би било рећи. Али да му није било лако може се разабрати и по томе што му тај посао „није одговарао“, тежећи да прослуша до краја савјет старога учитеља. Механика је за њ била привлачнија, те је напокон успио да ту жељу након кратког рока оствари. Године 1907. Јосип Броз је ступио као шегрт у механичарску радионицу мајстора Николе Караса у Сиску. Услови нису били лаки. У тој радионици владали су тада цеховски односи, а радило се и по дванаест сати дневно. Но Јосип Броз је издржао. Тако је завршило његово кумровачко дјетињство и тако је отпочео његов прави пут у — живот.

ГУСТАВ КРКЛЕЦ *

„КАНАЂАНИН" Ј

У ноћи између 25. и 26. вељаче у Загребу је одржана Осма мјесна конференција. Тај изванредно важни састанак одржан је на Пантовчаку, у кући која је у то вријеме носила број 104.

Била је то изванредно бурна ноћ, значајна за будућност читаве Комунистичке партије Југославије. Циљ конференције био је да се нађе најбољи пут до поновног јединства загребачке партијске организације. А када је свануло јутро, судионици тог састанка чврстим стисцима руку честитали су новом секретару Мјесног комитета Јосипу Брозу.

Фракције у Партији су побијеђене.

Нови дух у Партији одмах се и осјетио. Радници су готово листом подржали став Јосипа Броза. И Комунистичка интернационала дала је Титу за право. А да се у загребачкој партијској организацији нешто измијенило, осјетило се и по појачаним и све учесталијим револуционарним активностима загребачких радника.

Све је више штрајкова и демонстрација, а када су у липњу те, 1928. године организиране тродневне демонстрације, на летку којим се радници позивају на демонстрације стајао је потпис Јосипа Броза.

ИЗМИЦАЊЕ ПРЕД ПОТЕРАМА

Агентима загребачке полиције тај летак и потпис на њему дјеломично су поједноставили посао. Наиме, иако су до тада претпостављали да је металац Јосип Броз једна од кључних личности илегалне загребачке партијске организације, сада су били сигурни да је та њихова претпоставка точна. Стога су се свим снагама дали на посао да Броза што прије ставе иза браве.

Упорно га траже и прогоне, али им он лукаво измиче. И у тим варкама којима надмудрује агенте огледа се Брозова сналажљивост, домишљатост па и духовитост.

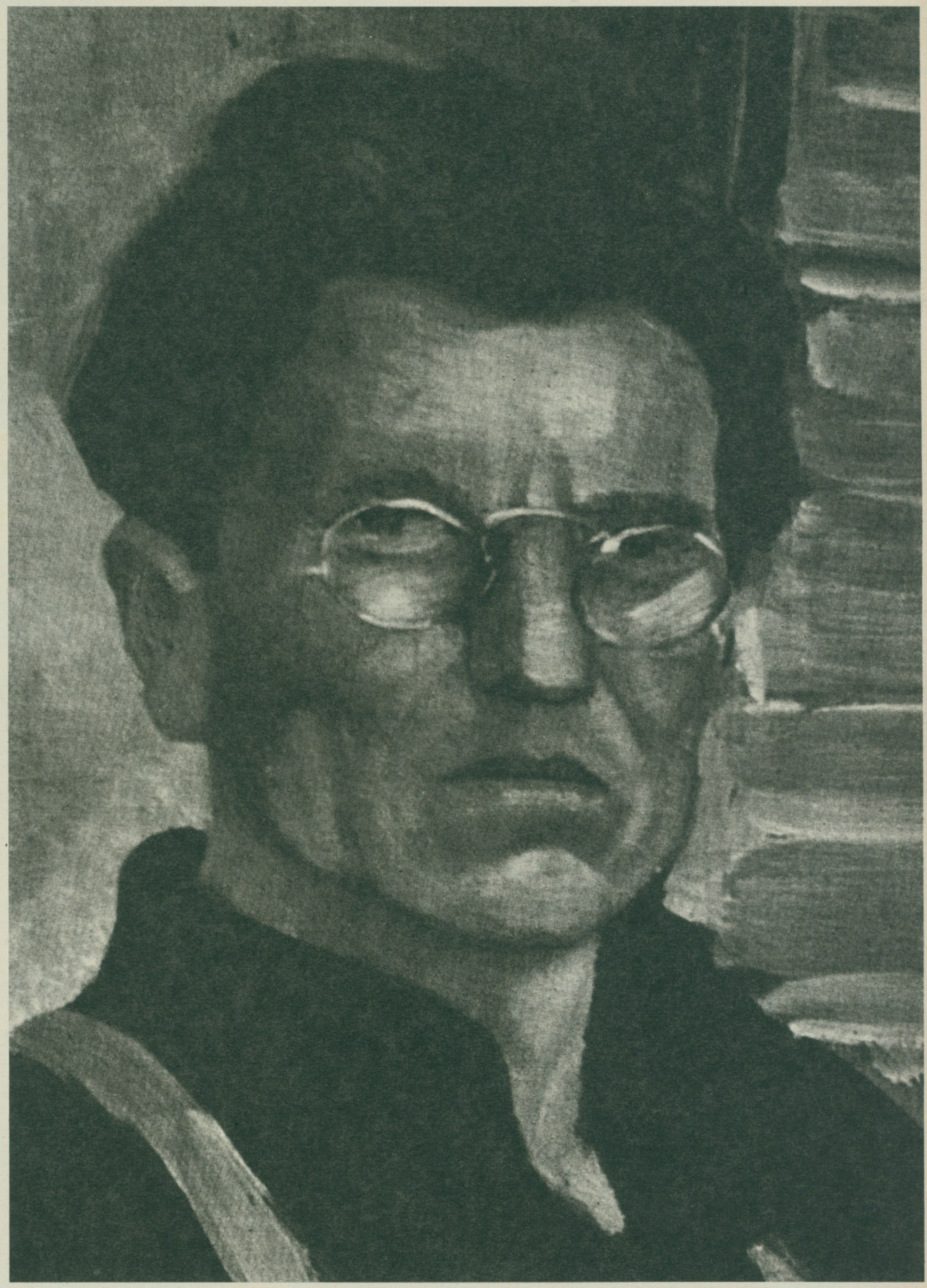
Тако је једном приликом у просторије Савеза металаца упао агент с налогом за хапшење.

— Да ли је ту Јосип Броз? — упитао је агент с врата.

Броз се дигао са столца, стао пред агента и раширивши руке, као да се чуди неком несувислом питању, хладнокрвно је одговорио:

— Па зар не видиш да га овдје нема!

Агент се окренуо на пети и без поздрава отишао. А-

МОША ПИЈАДЕ: НЕЗАВРШЕНИ ПОРТРЕТ ЈОСИПА БРОЗА ТИТА, ЛЕПОГЛАВА (1931)

РЕВОЛУЦИОНАРНИ ПУТ ЈОСИПА БРОЗА ТИТА

Е СИШАО У ЗАГРЕБУ

УПРАВНИК МАРИБОРСКЕ КАЗНИОНИЦЕ УПОРНО ЈЕ ПОКУШАВАО ДА ЗАТВОРЕНИКА ЈОСИПА БРОЗА НАГОВОРИ ДА ПОДНЕСЕ МОЛБУ ЗА ПОМИЛОВАЊЕ...

ли као да се полицајцу тек накнадно упалила жаруљица. Схватио је да је на духовит начин изигран. Стога је сутрадан увече са скупином својих колега изненада упао у просторије Савеза металаца. Јосип Броз је био свјестан да му она јучерашња варка не би поново успјела. Правовремено је примијетио долазак агената, па кад су они нахрупили на врата, он је спретно измакао на споредни излаз. Изашао је у ходник па на балкон. С балкона на првом кату скочио је на кров ниске сусједне куће а затим у двориште. И прије него што су агенти схватили да им је и овај препад пропао, Броз је већ нестао у ноћи.

Још један изненадни и непредвиђени сусрет с агентима доживио је Јосип Броз једне вечери на Трешњевци. Кружећи по том крају града, који је иначе познат као предио у којем је много комунистички оријентисаних радника, агенти су готово налетјели на Броза. Препознали су га и потрчали према њему.

Броз се и овога пута сјајно снашао. Он је утрчао у прво двориште и затим се, спретно прескачући ограде кућа и дворишта у предграђу, докопао неког кукурузишта.

Агенти се, међутим, нису хтјели тако лако одрећи изненадне шансе да ухвате човјека за којим толико дуго трагају. Прогонили су га све до кукурузишта, а кад је из мрака плануо хитац према њима, схватили су да је враг однио шалу, па су сада они похитали да се што прије удаље од прогоњеника.

Велика потјера полиције за Јосипом Брозом расписана је 20. јуна 1928. године. Какве ли случајности! Тога истог дана на сједници Централног комитета Комунистичке партије Југославије Јосип Броз је изабран у највише руководство Партије. Непуних мјесец и по након тога, точније 2. коловоза, именован је за секретара Покрајинског руководства КПЈ за Хрватску. Занимљиво је, међутим, да Броз о тим за њега тако значајним одлукама и именовањима није знао све до ослобођења земље, кад су сређивани стари партијски документи. Уосталом, Броз није ни доспио преузети те функције које му је одредило највише партијско руководство, јер је 4. коловоза 1928. године ухапшен.

КАПЕТАН БРОДА КОЈИ НЕ ТОНЕ

Увијек у покрету, увијек активан, Јосип Броз је те вечери био на два партијска састанка. Сат прије поноћи на Пејачевићеву тргу пришао је Брозу неки човјек којег је познавао из просторија синдиката. Био је то у ствари један од полицијских доушника. Брозу је рекао да похита у Виноградску улицу јер га тамо пред једном кућом, у којој се Броз тада скривао чекају неки другови ради важног договора.

Јосип Броз је повјеровао. Похитао је тамо и изненада се нашао пред агентима с револверима у рукама.

Тако је ухапшен Јосип Броз.

Имао је тридесет шест и пол година кад је изведен пред вијеће Судбеног стола у Загребу. Државни тужилац др Иво Марокин упитао га је да ли се осјећа кривим. Одговор Јосипа Броза је као оптужба:

— Ја се не ћутим кривим, иако признајем оно за шта ме оптужујете, јер не сматрам овај суд компетентним, већ само суд Партије. Признајем да сам члан илегалне Комунистичке партије Југославије. Признајем да сам радио на ширењу комунистичких идеја. Признајем да сам објашњавао какве се све неправде чине пролетаријату од буржаоазије...

Јосип Броз је ту пред судом говорио смирено. Ријечи су имале снагу бата. Присутни у дворани очигледно су били импресионирани чврстином и енергичношћу тог човјека. Импресиониран је био и извјеститељ загребачког листа „Новости“ који је написао:

„Бројни слушатељи су очито позназали ову непопустљивост Брозовог увјерења, јер је за вријеме његова испитивања у судници владала велика шутња и пажња“.

Људи су заиста били запрепаштени смионошћу Јосипа Броза који је водио врло оштре дијалоге и с предсједником вијећа и тужиоцем.

— Знате ли за Закон о заштити државе који забрањује сваку комунистичку пропаганду?

— То знам — одвратио је смирено Броз. — Али тај закон није донио народ. И ја се не бојим. Било би зло кад би се Комунистичка партија бојала једног привременог закона...

Јосип Броз је осуђен на петогодишњу робију.

Кад је чуо пресуду, снажно је кликнуо:

— Живјела Комунистичка партија! Живјела борба пролетера!

Новинар „Новости“ који је извјештавао с тог суђења овако је завршио свој чланак:

„И тако је тај непопустљиви комуниста нестао иза зидова тамнице као какав командант брода што кличе у часу кад брод тоне“.

РОБИЈА У ЛЕПОГЛАВИ И МАРИБОРУ

Извјеститељ је ту ипак мало погријешио. Брод Јосипа Броза није тонуо. Само је извршење Брозова задатка за неко вријеме одгођено.

Пресудом која је објављена 14. студеног 1928. године Јосип Броз је осуђен на пет година строгог затвора.

У сијечњу 1929. године Јосип Броз је с групом осуђеника доведен на издржавање казне у Лепоглаву. Прва три мјесеца провео је у самици, а затим је пребачен у скупни затвор.

Сви су кажњеници у Лепоглави морали радити неки посао, па тако и Броз. Наредили су му да ради у затворској електричној централи, односно мућари, како су је звали. Надгледао је дизел-моторе и генераторе и као стручни мајстор имао је могућности да се креће по читаву простору робијашнице, како би надзирао електричне уређаје. И у томе је послу Броз био толико стручан да су га често позивали да поправља кварове и у мјесту Лепоглави, изван казнионице.

Једнога дана, заправо након што је протекла пуна година откако је Броз доведен у Лепоглаву, у одијелу у којем су се примали нови кажњеници Броз је угледао овећу скупину тек доведених затвореника. Дочуо је да су то политички кажњеници заправо робијаши који су премјештени у Лепоглаву из Сремске Митровице, па им је пришао и представио се.

Моша Пијаде, који је био у тој скупини тек пристиглих кажњеника, био је радостан што је коначно упознао Јосипа Броза. Још у вријеме док је издржавао казну у Сремској Митровици, гдје се и у робијашници одржавала партијска веза, Пијаде и другови крадом су добивали новине. Прочитали су тако и оне извјештаје из „Новости“ о држању Тита пред судом. Моша је сада био посебно сретан што је и лично упознао тог храброг радника који се тако јуначки држао пред класним непријатељем.

Кад је сазнао да је Моша Пијаде стари, искусни комунист, који је организирао и штрајк међу кажњеницима у Сремској Митровици, те је управо због тог штрајка и пребачен у Лепоглаву, Броз је затражио да му се Пијаде додијели у мућару као помоћник. Прихваћен је тај захтев и тако су њих двојица почели заједнички радити на организирању партијских јединица и ту у лепоглавској казниоици. Броз је знао организирати посао тако да су увијек имали времена и за читање марксистичке литературе, коју су добивали извана.

У мућари је с њима био још један радник, такође комунист, па су већ њих тројица сачињавали партијску ћелију у казниоичкој електричној централи.

Захваљујући приличној слободи кретања, која му је дана као изврсном електричном мајстору, Броз је, док је био на издржавању казне у Лепоглави, имао састанке и с партијским радницима који су били на слободи и који су му и доносили извјештаје о активности партијске организације вани, а и партијску литературу. Тако је, захваљујући тим везама, Јосип Броз добио и један примјерак Марксова „Капитала“, који је на робији у Лепоглави превео с њемачког Моша Пијаде.

Из тога времена њихова заједничког издржавања казне сачуван је и један од два портрета Тита што их је израдио Моша Пијаде, који је иначе био познати сликар.

Заједничка дјелатност Броза и Пијаде у казниоици знатно је придонијела јачању партијске активности у тој робијашници. Вјероватно је и то био један од разлога да су Јосипа Броза почетком 1931. с још тројицом кажњеника изненада премјестили у казниоицу у Марибору.

Казниоица у Марибору била је на гласу као најгора у Југославији. О доласку Јосипа Броза у ту казниоицу писао је након ослобођења Родољуб Чолаковић, који је био тамо затворен у то вријеме.

„Кад су Тито и другови дошли у Марибор, њих су стрпали у самице, а и над нама се режим пооштрио. Истовремено, иако нисмо имали везе с Титом и друговима који су били у самицама, изјавили смо управнику казниоице да ћемо одмах отпочети штрајком глађу. Он се уплашио овога штрајка и пристао на наше услове...“

Услови које су затвореници поставили били су ови: да осморица комуниста, колико их је у то вријеме било укупно на издржавању казне у Марибору, добију једну заједничку собу, да им се допусти да читају књиге, да смију примати пакете од куће и слично.

Истовремено су Броз и његови другови у самицама такође запријетили штрајком глађу, па је свакако и то утјецало на управу казниоице да попусти.

Занимљиво је да је управитељ затвора покушао

ГУСТАВ КРКЛЕЦ *

„КАНАЂАНИН" Ј

наговорити Јосипа Броза да поднесе молбу за помиловање. Он је то одбио.

— Да бих добио помиловање, морао бих обећати да ћу се одрећи свог политичког увјерења — рекао је. — А ја то не мислим учинити, па зато не могу то ни обећати.

Иако озловољен због свог неуспјелог покушаја, управитељ казнионице се у дну душе морао ипак дивити поносном и непоколебљивом комунисти који се ни за највишу могућу цијену што може бити понуђена робијашу не жели одрећи својих идеала.

Након што је у мариборској казниоиици издржао казну, Броз ипак није одмах пуштен на слободу. Одведен је у Огулин, гдје је требало да одлежи још три и пол мјесеца оне казне на коју је био увјетно осуђен због своје комунистичке активности у Краљевици.

Тек поткрај ожујка 1934. изашао је из затвора, али ни тада му није допуштено да ужива у потпуној слободи. Одређено му је да мора боравити у свом родном Кумровцу и да из њега не смије никамо отићи.

Али Јосип Броз, већ потпуно изграђен комунист, човјек који је у свом дотадашњем животу толико пропатио, не може се ни смирити ни помирити с режимом у којем је радник увијек израбљиван и понижаван.

БРОЗ ПОСТАЈЕ ТИТО

Већ у травњу те године напушта Кумровец и одлази у Самобор.

Постао је илегалац и први пут се међу најповјерљивијим патијским радницима спомиње име Тито.

Много се пута постављало питање откуд је Броз дошао на идеју да узме партијско име Тито. Познато је, наиме, да је у каснијим годинама своје илегалности Јосип Броз путовао у иноземство фалсифицираним пасошима на разна имена. Једном је путовао са шведским пасошем под именом John Alexander Karlsson, други пут је прелазио границе као Канађанин Спиридон Мекас, имао је легитимације на име Иван Костањшек и Славко Бабић. Но за име Тито прочуло се у народу тек у вријеме рата.

У непријатељској штампи у вријеме рата писало се да је надимак Тито добио зато што је, кад би издавао наређења, обично почињао „Ти имаш урадити то, и то, а ти то..." И отуд — писали су — надимак Тито. Други су пак међу непријатељима тврдили да је име Тито настало од првих слова некакве „тајне интернационалне терористичке организације" којој је Броз био на челу. Углавном, све су то биле чисте измишљотине.

Јосип Броз је касније више пута објашњавао да га никакав посебни разлог није потакао да узме то име. Једноставно, то је народно име, које није посебно ријетко. Најпознатији хрватски кајкавски књижевник из XVIII стољећа звао се Тито Брезовачки. Хрватски повјесничар Тадија Смичиклас спомиње да је приликом турске опсаде Београда 1456. године највећи потхват учинио Загорац Тито Дуговић, који је скочио на једног јањичара у часу кад је потурица хтио с врха куле скинути заставу. Тито Дуговић се заједно с тим јањичарем сурвао у понор.

Прешавши у илегалност, Тито је наставио с још већом партијском активношћу. Укључен је у Политички биро ЦК КПЈ 1934. године. Увијек смион, с већ богатим партијским искуством, Јосип Броз Тито упозорава на многе пропусте у руковођењу Партијом и за многе погрешке окривљује највише партијско руководство које се од 1929. па све до 1937. године налазило у иноземству. Сматрао је, сасвим логично, да је незамисливо и неодрживо да о животу и раду Партије у земљи одлучују људи који живе изван земље.

У ожујку 1935. године Јосип Броз је отишао у Москву, да би обављао дужност политичког референта за југословенска партијска питања у Комунистичкој интернационали. Отишао је тамо вођен првенствено мишљу да успије увјерити најодговорније људе у Комунистичкој интернационали да је неопходно да се читаво партијско руководство, на челу с ондашњим секретаром КПЈ Миланом Горкићем, врати у домовину. У тим својим настојањима Тито је добио пуну подршку Георгија Димитрова, који је у то вријеме био секретар Коминтерне. Као члан југословенске делегације Тито је у српњу и коловозу 1935. присуствовао Седмом конгресу Коминтерне у Москви, која је донијела веома значајне закључке за читав међународни раднички покрет.

А онда, у коловозу 1936, као одјек на те закључке Коминтерне, руководећи актив КПЈ у Москви изабрао је за организационог секретара Партије Јосипа Броза.

Прво што је учинио као новоименовани организациони скретар, Броз је затражио да му се допусти да оде на рад у Југославију. И вратио се у јесен те исте године.

Због партијских задатака повремено одлази у Париз и Москву. У Паризу је боравио да би с дијелом партијског руководства, који је тада био у Француској, организирао мобилизацију и пребацивање добровољаца за помоћ републиканској Шпањолској.

Практично као већ први човјек Партије, Тито је неуморан у својој партијској дјелатности. У просинцу 1936. године у Сплиту организира одлазак добровољаца у Шпањолску. Ради на формирању руководства СКОЈ-а. Посебно се ангажира на стварању националних партија у оквиру КПЈ. Средином травња 1937. основана је КП Словеније, а почетком коловоза исте године и КП Хрватске.

КАРТА ЗА АМЕРИКУ

Недуго затим Тито је позван у Москву. Иако је већ дотад учинио много на сређивању прилика у Партији, у Коминтерни су још увијек прилично сумњичаво гледали на рад читаве КПЈ, тако да је постојала опасност да Партија буде и распуштена, као што су прије тога распуштене комунистичке партије Пољске и Кореје.

Кад је у разговору са секретаром Коминтерне Димитровом чуо за такву могућност, Тито је рекао:

— Допустите нам да наставимо с радом.

— Радите! — одговорио је Димитров.

Концем 1937. године, након што је Горкић смијењен с дужности генералног секретара Централног комитета Комунистичке партије Југославије, та је дужност повјерена Јосипу Брозу Титу. Онај некадашњи дјечак из Кумровца био је већ довољно школован и исто толико храбар да преузме хисторијску улогу у часу кад су се над читавом Европом, па и његовом земљом, надвили црни облаци.

У мноштву задатака што их је преузео, Тито се посебно заложио да се што прије оствари његова давна жеља: да руководство Партије борави и ради у Југославији. Концем свибња 1938. основао је Привремено руководство КПЈ. У руководство су ушли људи који су се истакли својом дотадашњом партијском дјелатношћу у домовини.

Још два пута је до рата Тито одлазио у Москву, и то 1938. и 1939. године. Посебно је узбудљив био његов повратак из Москве 1939. године.

Рат је већ био у пуном јеку, па је Тито одлучио да се у домовину врати преко Турске. Био је оболио од грипе, али важност послова није му допуштала ни да се на миру опорави. С пасошем на име канадског држављанина Спиридона Мекаса Тито се бродом довезао из Одесе у Цариград. Будући да је контрола у Цариграду била веома строга, било је веома комплицирано извадити у Турској потребне визе за Југославију.

Неколико је дана чекао да му из Југославије стигне пасош који је израдила партијска техника и с којим би могао наставити путовање. А кад је пасош стигао, Тито је био грдно разочаран. Тај пасош, што му га је донио Владо Велебит, био је тако лоше израђен, да с њим није смио кренути на пут.

Недуго након тога стигла је у Цариград и Мира Ружић, која је у то вријеме студирала архитектуру. И она је донијела пасош који такођер није био добро израђен.

Времена за губљење више није било. Даљи боравак Тита у Цариграду могао је бити и те како опасан. Није преостало друго него кренути на пут, па како било. Вјешта рука будућег инжињера архитектуре Мире Ружић спасила је ствар. Та је дјевојка успјела у Титов пасош на име Спиридона Мекаса тако добро уцртати југословенску визу да ни најискуснији гранични службеник није могао запазити да се ради о фалсификату.

Турска полиција већ је почела показивати посебно занимање за Канађанина који се без објашњива разлога толико задржао у Цариграду. Да би замео траг, Броз је у Цариграду у путничкој агенцији купио карту за Америку. Тражио је да му се даде карта за брод »Conte di Savoia« који испловљава за Америку из Напуља.

Да би стигао у Напуљ, сваки путник мора путовати преко Југославије. Стога је и турским и југословенским властима било сасвим разумљиво што је Спиридон Мекас прешао турско-југославенску границу на путу према Напуљу.

Разумије се да у Напуљ никад није стигао. У Загребу се несуђени путник за Америку једноставно искрцао из влака.

ХИСТОРИЈСКА КОНФЕРЕНЦИЈА

Фашизам се размахао Европом, Хитлерове и Мусолинијеве фашистичке хорде на границама су Југославије, а влада Цветковић—Мачек као да не види опасност која се стреловито приближава.

Партија је у релативно кратком року под вођством Тита већ прилично ојачана, али пред њом су још многи организациони задаци. Влада умјесто да мисли на што ефикаснију одбрану граница на које ће данас или сутра неминовно ударити фашисти, много више напора улаже у борбу против комуниста. Полиција проводи ужасан терор. Хапсе се многи највреднији комунисти. Забрањено је Удружење радничких синдиката и многи његови функционари су похапшени.

Далековидност Тита је тих дана од повијесног значења. Упркос свим опасностима од полиције, ЦК одлучује да се у Дубрави код Загреба одржи Пета земаљска партијска конференција. Рачунало се да ће конференцији присуствовати стотињак делегата и да ће тај важни састанак трајати три дана.

Требало је зато врло пажљиво припремити тако велик скуп, а да полиција ништа не примијети.

У Дубрави, на периферији Загреба, изнајмљена је за ту пригоду једнокатница прилично скромна изгледа и током неколико дана неопажено су се у ту зграду доносиле намирнице које су биле неопходне за тродневну прехрану стотину људи.

Делегати, који су из разних крајева земље требали доћи на ту конференцију, у часу кад су одлазили из својих мјеста нису знали гдје ће се конференција одржати. Они су једноставно путовали од везе до везе. Са сваке везе добили би упуту гдје их очекује наредна веза.

Једне од посљедњих вечери у листопаду 1940. године у згради у Дубрави

Е СИШАО У ЗАГРЕБУ

нашли су се на окупу сви делегати.

Ту, у згради у Винодолској улици, окупили су се другови и другарице који су се упознали у најтежим околностима илегалног рада, или се уопће дотад нису познавали.

Смјестио се гдје је тко знао, и три дана, колико је трајала конференција, нитко није смио провирити ван из куће.

Тито се ту први пут појавио пред већим партијским скупом у земљи као организациони секретар КПЈ. Он је први и прочитао свој реферат, а затим се развила веома жива дискусија.

Усред конференције на вратима дворишта појавио се неки непознат човјек и стао се освртати, очигледно заинтересиран да уђе у кућу.

Међу делегатима је завладао тајац. Претпостављајући да је можда нетко открио мјесто њихова састанка полицији, они који су имали оружје у рукама већ су се приправили за борбу.

Неприлику је ријешила Титова сналажљивост. Појавио се мирно на прозору куће и хладнокрвно упитао незнанца кога тражи. Кад је овај одговорио да је дошао ради неких поправака кући, Тито му је једнаком хладнокрвношћу рекао да наврати за неколико дана, када се власник стана врати с пута.

И конференција је настављена.

На конференцији су темељито размотрена сва најважнија партијска и организациона питања. Но у резолуцији те конференције је тада, пола године прије напада фашистичких непријатеља на Југославију, споменуто и ово:

„Преношењем ратног пожара на Балкану ратна опасност непосредно угрожава Југославију...“

Кад је након три дана конференција завршила, Комунистичка партија Југославије имала је нови Централни комитет који су сачињавали 31 члан и 10 кандидата. Такођер је изабран Политбиро од седам чланова.

Поздрављајући на крају судионике конференције, Тито је рекао:

— Другови, пред нама су одлучујући дани. Напријед сада у коначну побједу! Идућу конференцију морамо одржати у ослобођеној земљи и од туђина и од капиталиста!

Како је далеко гледао у будућност Тито и тог тренутка.

ГАБРИЈЕЛ СТУПИЦА: МАРШАЛ ТИТО (1948)

РОДОЉУБ ЧОЛАКОВИЋ

МАРИБОРСКИ С

Забезекнутом управнику затвора Јосип Броз је оштро рекао да ће штрајковати глађу ако га, са осталим политичким осуђеницима, одмах не пребаце из самице у заједничку собу.

То је било у октобру 1930. године. Презимили смо у ћелијама мариборске самице, у којима се није ложило, и још у току зиме се договарали о новом штрајку чим гране прољеће. Тада ће бити лакше штрајковати глађу; дотле ћемо ваљда успоставити неку везу с друговима напољу, да их бар обавијестимо о нашем положају и намјераваној акцији, па ако буду могли, сигурно ће нам помоћи.

У јуну 1931. године изненада смо добили појачање. Из лепоглавске тамнице пребачена су у мариборску четворица политичких осуђеника: Јосип Броз, Саломон Леви, Стеван Чоловић и Јован Трајковић. Нисмо познавали тројицу посљедњих, али смо добро знали по имену Јосипа Броза, металског радника, одговорног синдикалног и партијског функционера из Загреба.

Чули смо за њега у новембру 1928. године, још у Сремској Митровици. Тада је у Загребу, на Судбеном столу, вођен против њега процес, на коме се он храбро држао.

„Ја се не ћутим крив", говорио је он судијама, „јер не сматрам да је овај суд компетентан. За мене је компетентан само суд Партије. Признајем да сам члан илегалне Комунистичке партије Југославије и да сам говорио каква се неправда чини пролетаријату од стране буржоазије. Све сам то радио на конференцијама и сједницама и у разговору с појединцима. Не могу казати гдје су се конференције одржавале. То сам чинио одонда када је Комунистичка партија била распуштена 1921. године и прешла из легалности у илегалност".

И даље: „Ја Закон о заштити државе нисам читао, али сам био свјестан да својим чином гријешим против тог закона. Ја мислим да су природни закони виши од оних које ствара једна класа да притисне другу класу. Ја сам за своје идеале спреман жртвовати и свој живот."

Тако је говорио судијама буржоаског суда Јосип Броз, и ми у тамници били смо поносни што се наш друг који је пао шака класном непријатељу тако достојанствено држи и мушки брани ствар наше Партије и радног народа.

Доцније, у мариборској тамници, причао нам је један члан загребачке партијске организације подробније о Јосипу Брозу. Прије свог хапшења он је био секретар Мјесног комитета Партије у Загребу. Као такав, он је био душа све оне велике активности коју је Партија била тада развила, нарочито послије убиства Стјепана Радића, кад су великосрпски хегемонисти, с монархијом на челу, припремали диктатуру. Од истог друга смо дознали да је Јосип Броз предводио оне загребачке комунисте, већином раднике, који су водили одлучну и упорну борбу против фракционаштва у врховима наше Партије.

Стога је разумљиво што смо се ми, стари „мариборчани" обрадовали таквом појачању, увјерени да ћемо се сад лакше носити с Враблом и његовим наредбодавцима.

Јосип Броз је заведен у тамничку књигу мариборске тамнице под бројем 483 и стрпан је у самицу, као и остали другови који су с њим дотерани из Лепоглаве. Покушавали смо да с њим ухватимо везу и да се договоримо о штрајку. Нисмо у томе успјели, али мени је пошло за руком да успоставим везу са Саломоном Левијем, који је био на истом тракту на коме и ја. Ме ћутим, његово писмо упућено мени ухвати стражар нашег одјељења. Иако ни по адреси, ни по потпису, а ни по садржају стражар није могао сигурно знати ко коме и о чему пише, ипак је наслућивао да се то нас двојица комуниста са његовог одјељења нешто договарамо. Стога ме је извео Врaблу на рапорт.

На рапорту сам одбио да признам да је то писмо упућено мени, али сам ту прилику искористио да управнику кажем да се ми политички осуђеници не мислимо помирити са својим положајем и да ће за њега бити много пријатније ако се ствар сврши без штрајка. Оно што ми од управе тамнице тражимо није таквог карактера да он сам то не би могао учинити.

Управник је, на моје велико чуђење, био врло сусретљив, пристао је да чује моје аргументе и стрпљиво је саслушао моје излагање. До сада он није о томе хтио ни да разговара. На крају рапорта рекао ми је да ће све политичке осуђенике смјестити у заједничку собу (то је био наш главни захтјев), да ћемо добити књиге, свјетлост увече и још неке ситнице. Вратио сам се с рапорта у своју ћелију питајући се у чуду: зашто је управник, бездушни тврдоглави бирократа, тако лако пристао на наше захтјеве?

Сутрадан, кад смо се, радосно узбуђени, нашли у заједничкој соби, ствар се објаснила. Као по договору, другови који су дошли из Лепоглаве тражили су да их одмах смјесте у заједничку собу. Броз је забезекнутом управнику приликом прве посјете у ћелији рекао да ће штрајковати глађу ако га, са осталим политичким осуђеницима, одмах не премјесте из самице у заједничку собу.

Тако смо се нашли у заједничкој соби нас осам политичких осуђеника који смо по казни били послати у мариборску тамницу и од тада тамновали у њеним влажним и мрачним ћелијама.

РАЗГОВОРИ ПОРЕД »БУРЖУЈКЕ«

Јосип Броз је био осуђен у јесен 1928. године на пет година робије. До јуна 1931. године, кад смо се нашли у мариборској тамници, он је издржао нешто око половине своје казне, и то у лепоглавској тамници гдје је радио као електромонтер у тамничкој електричној централи.

Кад сам први пут видио Броза био је мршав и блијед у лицу, у платненом робијашком одијелу; читав његов изглед имао је нешто аскетско. На том лицу оштрих црта истицале су се необичне очи челично модре боје које су испитивачки гледале у сабесједника. И доцније, за вријеме тамновања, често сам се заустављао на тим необичним очима: оне су понекад умјеле да гњевно сину бљеском оштрице, али и да сањарски блуде или да се благо смијеше, као дјетиње. Смијао се ријетко; али кад би се смијао, смијао се од срца; тај ведри смијех чудно је контрастирао с његовим мршавим, готово испосничким лицем које би се тада сасвим преображавало: строго и озбиљно, постајало би благо и озарено.

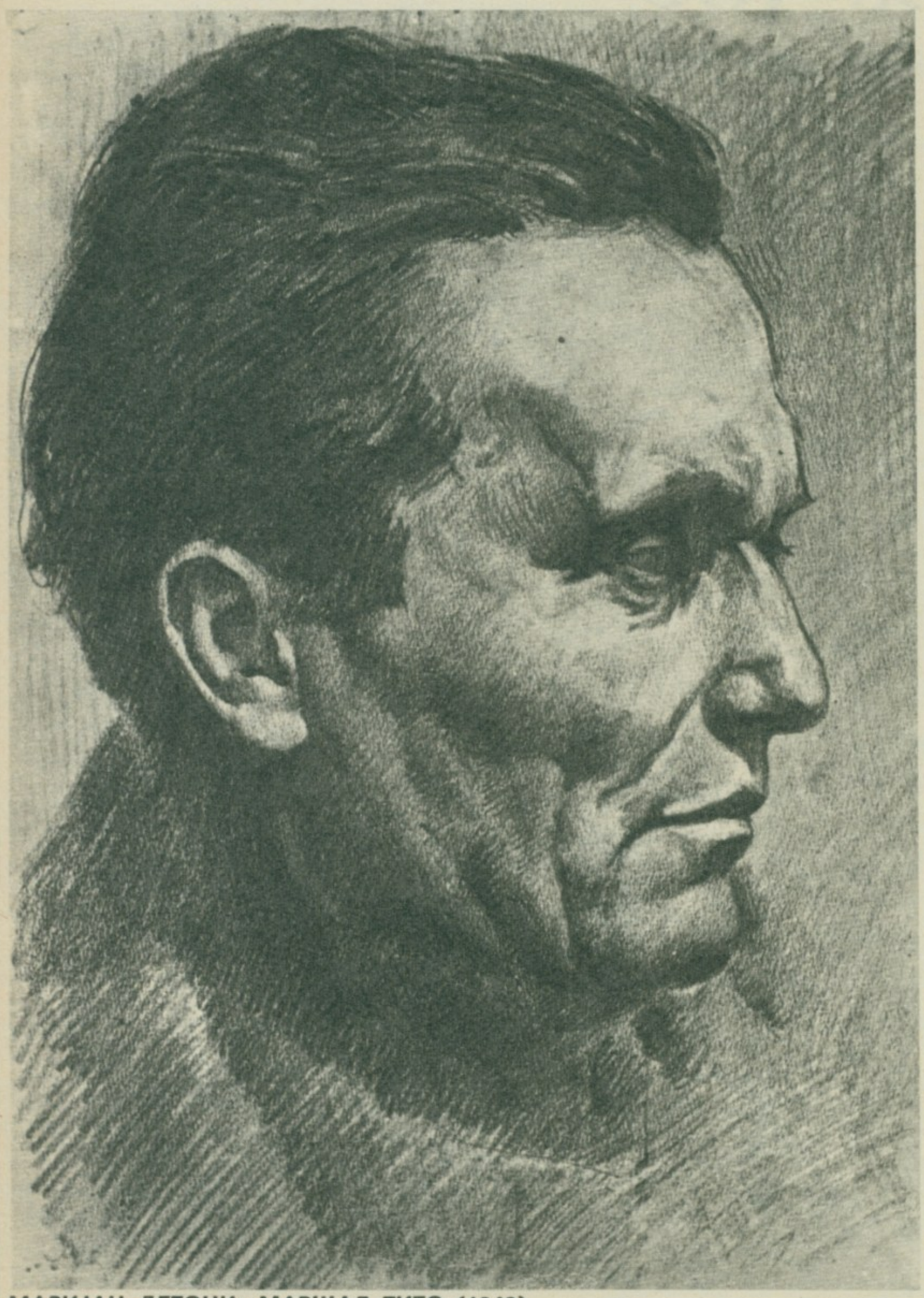
Иако су услови под којима смо издржавали казну у мариборској тамници постали нешто бољи због тога што смо сад били у заједничкој соби, ипак су они били тешки.

Храна је била веома слаба: хранили су нас некаквим сплачинама од киселе репе и натрулог кромпира, „ајнпренсупом" и чорбом од пасуља у којој се с муком могло уловити и понеко зрно пасуља; хљеба, и то рђава, било је мало, а свега једанпут у недјељи давали су нам комадић куване говедине.

Све до почетка 1932. године нисмо могли примати од куће пакете с храном; а и кад су то дозволили, пакети су били ограничени на пет килограма мјесечно. У нашем колективу само су двојица другова могли да се користе тим правом, јер родбина осталих није имала средстава да им шаље пакете. Због тога је економ нашег колектива био на живој муци како да намирнице добијене од куће тако расподијели да нам сваки дан може дати понеки „додатак" уз тамничку храну: понекад је то био режањ сланине или коцка шећера, кашичица меда или комадић сира, тако да смо ми у мариборској тамници мање-више стално гладовали.

Зими би се тој невољи придруживала и хладноћа јер се „ради штедње" није ложило. Тек послије много натезања са управником тамнице дозвољено нам је да за свој новац набавимо малу тучану пећ и да мјесечно купујемо тону угља. Сјећам се какво је свечано расположење било у соби кад смо прво вече наложили ватру и кад се тучана пећ заруменила од топлине. Назвали смо пећ „буржујком" јер нам је топла соба на робији, на којој смо сви пропатили од влаге и студени, била врхунац удобности. Увече, кад би нас стражар пребројао и закључао собу за ноћни починак, сакупљали смо се око „буржујке". Пушачи су једва чекали тај тренутак, јер смо само увече смјели извући из скровишта строго забрањени дуван и запалити. Можда је мало претјерано рећи „запалити", јер је на нас четворицу пушача дневно долазила само једна цигарета коју смо ми, братски, на димове, дијелили, колико да „окадимо душу". Више нам наш сиромашни колектив није могао дати за такав луксуз, јер смо оно мало новца који смо прокријумчарили у тамницу чували за поштанске марке и плаћање осуђеницима који су нам крадомице износили писма напоље и омогућавали нам везу с друговима на слободи. Дуге зимске вечери проводили смо у том топлом углу наше собе и ћаскали, причали своје доживљаје, све док нас стражар не би опоменуо да морамо на починак.

УЖАЊ БРОЈ 483

МАРИЈАН ДЕТОНИ: МАРШАЛ ТИТО (1943)

Сви смо били осуђени на принудни рад, али нас управа тамнице није упућивала на рад са осталим осуђеницима бојећи се нашег утицаја на њих, страхујући да ми не побунимо осуђенике против кућног реда, те светиње над светињама у тамници. Она је за нас организовала рад у соби, и то прављење кесица од хартије — „штаницли". Разумије се да тај посао нико од нас није хтио да ради. Сами смо одредили норму, која се могла да сврши за сат-два, а онда је сваки, кријући књигу испод направљених кесица, читао. Управник нам је једно вријеме приговарао да мало радимо, али је, најзад, дигао руке и задовољавао се оним што смо ми хтјели да урадимо.

Једном су Јосипа Броза позвали да, као електромонтер, ради ван собе. Он је пошао, али послије два-три дана вратили су га натраг у собу. Тамнички мајстор се чудио како се у његовим рукама све квари: и материјал, и алат, и није имао куда, него је таквог радника вратио на стари посао. Броз, очевидно задовољан што су га као „неспособног" електромонтера вратили у собу, причао нам је, лукаво се смјешкајући, како је подвалио и тамничком мајстору и управнику.

Комунисти су у тамници старе Југославије имали своју организацију, на чијем челу је био комитет. То је у свакој тамници био највиши ауторитет за сваког осуђеног комунисту: жељезна дисциплина Партије важила је и овдје, међу тамничким зидовима, и тражила је од сваког појединца да се безусловно покорава одлукама колектива.

Као у свакој, тако је и у мариборској тамници партијска организација тражила од свих комуниста да уче, да се изграђују, како би из тамнице изишли што образованији и спремнији за борбу која их је чекала. Главни наш рад на идеолошкој изградњи вршио се у кружоку у коме смо изучавали политичку економију и дијалектички материјализам. Управник тамнице нам, истина, није дозвољавао марксистичку литературу, али смо га ми надмудрили. Неки од нас имали су међу својим стварима спремљеним у тамничком магацину нешто марксистичких књига. Сваки осуђеник је имао право да из својих ствари изузме онс што му управник на рапорту одобри (зимско рубље, на примјер). По ту ствар онда осуђеник лично оде и узме је из свог кофера или завежљаја.

ФИЛОЗОФИЈА У ЋЕЛИЈИ

Нас неколицина, по одлуци Комитета, изузели смо и оно што управник није био дозволио: просто смо, заваравши стражаре, украли своје властите књиге и донијели их у собу. Ту смо их онда „обукли" у пристојно „одијело" или — „премундурили": одерали бисмо им насловну страницу и умјесто ње ставили насловну страницу књиге коју нам је управа одобрила — обично неки роман који смо већ били прочитали — и унутрашњу чисту страницу на којој је био печат и потпис управника да је књига дозвољена. Стражар који је често претресао наше ствари док смо ми били ван собе није био толико писмен да позна марксистички текст, али је био довољно писмен да на тако „премундуреној" књизи види печат и потпис управника, што је сасвим умиривало његову пандурску савјест и увјеравало га да повјерени му осуђеници не читају ништа друго него оно „што су господин управник извољели дозволити".

Радећи „штаницле" ми смо у соби имали довољно љепила да „премундуримо" читаву библиотеку. И нико од марибсрских стражара није открио нашу подвалу. Тако су се у нашој малој библиотеци нашле многе марксистичке књиге: „Биједа филозофије", „Анти-Диринг", „Акумулација капитала" од Розе Луксембург. „Економска теорија Карла Маркса" од Кауцког, „Финансијски капитал" од Хилфердинга. Осим тога, имали смо Љењинову „Државу и револуцију", и то у неколико примјерака, писаних руком. Још, 1924. године прокријумчарио сам ту књигу у митровачку тамницу и од тада је носио са собом из тамнице у тамницу, увијек успијевајући да обманем пандуре. Донио сам је, сву раскупусану и умашћену, и у мариборску тамницу. Ту су је другови преписали у неколико примјерака, јер је сваки желио да има своју „Државу".

Осим рада у кружоку, сваки од нас је радио и индивидуално, већ према својој наклоности, полажући рачун организацији о томе шта ради и како напредује. Неки су учили језике, неки се бавили питањима књижевности или политичке економије, неки изучавали историју. Сваке недјеље редом смо одржавали предавања с дискусијом из разних области. Јосип Броз, који је већ тада добро знао њемачки и руски, учио је енглески. Његова омиљена књига била је „Анти-Диринг", коју је у слободном времену стално читао. Осим тога, изучавао је и „Психологију" Бехтерева.

Главна тема његових предавања у нашем колективу била је руска револуција, у којој је Броз и сам учествовао. Али, нама су још дража од тих предавања била његова казивања о животу у Русији за вријеме револуције, о борбама Црвене армије с бијелим бандама, о огромним покретима маса у оним бурним годинама кад се млада совјетска Република бранила од својих многобројних непријатеља. Броз је умио занимљиво да прича, да пластично прикаже људе и ситуацију уносећи у то свој нарочити хумор.

Необично је био широк круг питања за која се интересовао Јосип Броз и која је, према могућностима у тамници изучавао. Управнику мариборске тамнице то никако није ишло у главу. Сјећам се да је Броз једном тражио да из својих књига које су биле у тамничком магацину узме уџбеник грчке филозофије. Управник Врабл га је погледао и рекао му презриво:

„Шта ће вама, раднику, филозофија? Кладиво у руке, то је за вас."

РОДОЉУБ ЧОЛАКОВИЋ

МАРИБОРСКИ СУЖАЊ БРОЈ 483

Више од свега Броза је интересовало стање у Партији која се споро опорављала од тешких удараца које јој је била задала војномонархистичка диктатура 1929. и 1930. године. Упорно је настојао да успостави везу са Партијом, да од другова из Загреба добије бар неку вијест о њеном стању и раду. Сјећам се како је сав блистао од задовољства кад му је то, послије многих неуспјелих покушаја, напокон пошло за руком и како се удубљивао у сваку ситницу коју су другови споља саопштавали

РЕВОЛУЦИОНАРНИ РЕПЕРТОАР

Настојали смо да сваки тренутак слободног времена што боље искористимо за своје образовање, али смо се исто тако трудили да у дискусији на партијским састанцима или кружоку изградимо јединствене ставове према свим битним питањима из разних области теорије и политике наше Партије. У томе, а нарочито у политичком изграђивању, помогла су нама млађима два старија и искуснија друга — Броз и Радомир Вујовић, који су за собом имали већ приличан број година рада на одговорним функцијама у Партији. То је била корисна школа, нарочито за оне који су имали књишког знања али веома мало власт итог искуства из непосредног рада у организацијама нашег радничког покрета.

Једино недјељом, послије предавања, допуштали смо себи мало разоноде: пјевали смо у хору. Прво бисмо отпјевали читав, како смо га звали, револуционарни репертоар. Почињали смо „Интернационалом", а онда смо ређали све револуционарне пјесме које смо знали, наше и стране, највише руске. Послије тога наставили бисмо да пјевамо наше народне пјесме, и тај репертоар је био много дужи. Пјевање је, у ствари, било забрањено али ми се на то нисмо обазирали. Почињали смо, истина, тихо; али то се убрзо претварало у прави хор који је пјевао свом снагом. Често би долазио стражар да нас опомене да је пјевање забрањено, и ми бисмо, већ према томе какав је човјек био на straži, одабирали једнога од нас да с њим води преговоре. Али, без обзира на резултат преговора, ни у једном случају се нисмо хтјели одрећи тог задовољства.

Неколико година касније — био сам већ у Москви — дознао сам да је једна група комуниста у Сремској Митровици, међу којима је био и Моша Пијаде, осуђена на робију због пјевања „Интернационале" и других револуционарних пјесама. Да су нас у мариборској тамници судили за пјевање таквих пјесама сваки од нас би прилично продужио своју робију.

Сваку недјељу послије подне пуштали су нас у шетњу, и то на пола часа. Тада су нам дозвољавали да шетамо по двојица и да разговарамо. За мене су разговори са Брозом на тим шетњама били врло поучни. Допао сам тамнице као младић, без великог животног, а поготово партијског искуства: и партијски сам се развијао у средини занатских радника и студената, мало знао о нашим крупнијим пролетерским центрима, а нарочито ми је недостајало познавање прилика и односа у самој Партији у оно вријеме кад су у њој већ почели да долазе до изражаја људи таквог кова као што је Јосип Броз.

Први пут сам у овом човјеку упознао радника руководиоца, револуционара који је прошао сурову школу експлоатације и класне борбе, у њој учио, челичио се, растао и постао оно што јесте. Кад сам срео Броза, било му је тридесет девет година, али је за њим већ био буран и богат живот, крцат као најинтересантнија књига свједочанствима о једној борби и времену. На основу онога што сам о њему сазнао било у разговорима крај „буржујке" у дугим зимским вечерима кад би нам угасили свјетло, било у разговорима за вријеме шетње у кругу мариборске тамнице, иако само фрагменти, били су довољни да потврде једну истину: како у нашој средини, у процесу класне борбе из народних дубина ничу људи које су сами услови њиховог живота нагнали на акцију.

За Јосипа Броза је партијски рад већ одавно био главно у животу. Борбу за ослобођење радног народа он је сматрао својим животним позивом коме је све друго потчињавао. Био је спреман и способан да ради тога подноси разна лишавања, да жртвује и сам живот. У ту борбу он је уносио цијело своје биће, сву страст своје борбене природе. Али, истовремено је умио и хладно да размишља и у најопаснијој ситуацији, да тражи излаз из ње трезвено анализирајући сваку околност у немилосрдној борби са непријатељем.

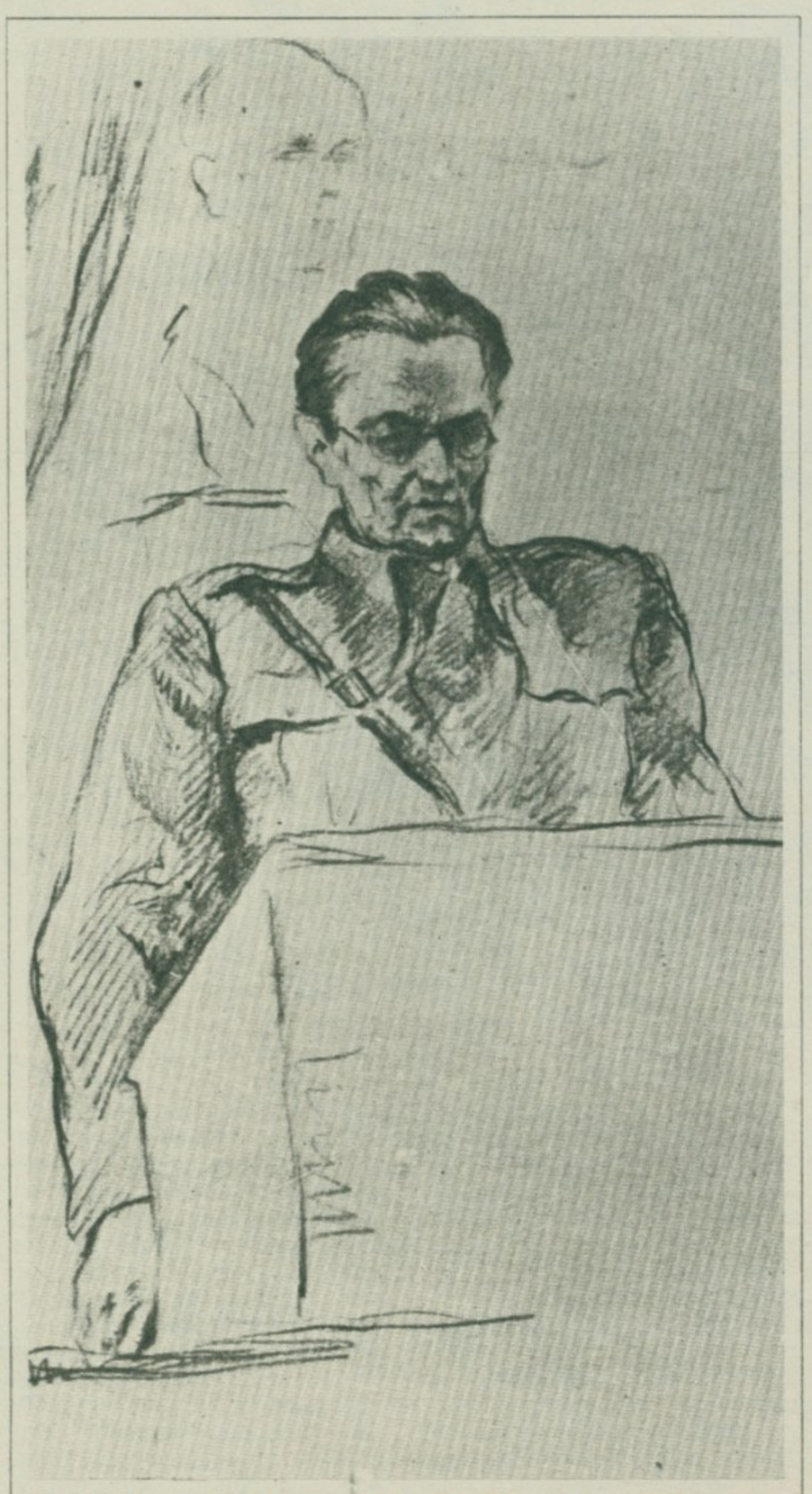
Сјећам се, Броз је причао смијући се како је 1928. године једном ноћу ишао кроз центар Загреба кући с једног састанка. Уза се је имао и оружје, а поврх тога важан илегални материјал. Тих дана, непосредно послије убиства Стјепана Радића, загребачка партијска организација спремала је велике демонстрације и штрајкове. Полиција је била на опрезу спроводећи сваке ноћи рације. И тада је наишао на једну. „Како сад кући, далеко на периферији Загреба?" — помислио је Броз. И — узео је такси, завалио се у сједиште изигравајући господина који се касно враћа из весела друштва. Тако је обмануо полицијског агента који је зауставио ауто, завирио у њега, одмахнуо руком и рекао шоферу да вози даље.

Свима је нама било тешко у тамници, одрезани од стварног живота, од борбе ми смо, заправо, животарили иза решетака. Мислим да је у нашем малом мариборском колективу тамница најтеже падала Јосипу Брозу. Он је радио, учио, али то је била недовољна храна за његову неукротиву борбену природу која је жудјела за акцијом... Сјећам га се како је понекад шетао између закључаних врата и решетака, не говорећи ни са ким, занесен у мисли, вјероватно се кидајући у себи због тога што је ту иза решетака, а не напољу гдје би могао бити и те како користан.

За мене су најважнији и најпоучнији од свих разговора са Јосипом Брозом били они кад је он говорио о свом искуству из борбе против фракционаштва. О фракционаштву сам из праксе мало знао; теоретски, пак, знао сам само да је оно противно организационим принципима наше Партије и штетно по њен развитак. У разговорима са Брозом први пут сам дознао, кроз многобројне примјере које је он износио, какву штету је фракцијаска борба нанијела нашој Партији. Тада сам у сасвим другој свјетлости видио тај проблем. Није то више било само гријешење о организационе принципе Партије, провјерене и освјештене дугом борбом радничке класе; то је био злочин против њеног живог тијела које је због тога непотребно крварило. Фракцијска борба је слабила снагу Партије, отежавала Партији да постане онакав политички чинилац у нашој земљи какав је објективно могла бити. Фракцијска борба је ометала правилно васпитање кадрова, загађивала односе међу људима и упропаштавала их.

Носиоци фракционаштва у нашој Партији били су углавном интелектуалци који су волјели учене а јалове распре и „високу политику" а били прилично далеко од свакодневне борбе радничке класе. Броз, који је као комунист растао баш усред те свакодневне борбе, живо је осјећао и схватао колико радничком покрету штети фракционаштво и да ће тек са ликвидацијом фракција наша Партија постати права партија радничке класе. Због тога је разумљиво што се Броз 1927. године нашао на челу једне групе радника активиста Партије који су повели одлучну борбу против „лијеве и десне" фракције. Одлазак на робију омео га је да ту борбу доведе до краја.

Тек десет година касније, 1937. године, Јосип Броз, сада већ Тито, успио је да ликвидира фракционаштво у КПЈ, да оствари јединство мисли и акције у њеним редовима и да, као њен неоспорни вођ, оспособи нашу Партију за предводничку улогу у ослободилачком рату и револуцији народа Југославије.

БОЖИДАР ЈАКАЦ: ТИТО ГОВОРИ НА ДРУГОМ ЗАСЕДАЊУ АВНОЈ-а (29. XI 1943)

ЂУРО ПУЦАР СТАРИ

ПОЗНАНСТВО У ЛЕПОГЛАВИ

МАДА ЈЕ И ПОСЛЕ ОДЛЕЖАНЕ КАЗНЕ БИО ПОД СТАЛНОМ ПРИСМОТРОМ ПОЛИЦИЈЕ, ЈОСИП БРОЗ НИЈЕ ПРЕКИДАО СА РЕВОЛУЦИОНАРНИМ РАДОМ.

Једног давног прољећа први пут сам видио и упознао друга Јосипа Броза. Тај наш први сусрет и упознавање догодило се на злу мјесту, „кући оплаканој".

Познато је да је друг Јосип Броз посљедњи пут био ухапшен 1928. године и да је за свој револуционарни рад осуђен на пет година робије. Послије пресуде, 14. августа, био је пребачен у Лепоглаву на издржавање казне. У оно вријеме кад је Броз дошао у Лепоглави је било релативно мало комуниста Њихов број се нагло повећава избијањем шестојануарске диктатуре и масовним прогоном и хапшењем комуниста и других активиста радничког покрета широм земље.

У то вријеме, 1929. и 1930. године, сви робијаши су, послије издржане самице, морали бити према својим квалификацијама распоређени на рад по разним радионицама. Тако је и Јосип Броз у то вријеме био распоређен на рад у електричну централу лепоглавске казнионе.

Чести кваробu на инсталацијама

Са још неколико другова био сам 1930. године пребачен из Митровице у Лепоглаву. Ту сам, поред другова старих робијаша — таквима смо их сматрали и тако називали ми „цувакси" (новајлије) — затекао и друга Броза (он тада није имао псеудоним Тито). Са њим је у централи казнионе радио и друг Моша.

Брозов задатак био је да пази на строј и да га подмазује, јер је тај строј покретао генератор који је давао струју за читаву казниону и неке зграде ван казнионског зида. Пошто су се нерijетко догађали разни кварови на електричним инсталацијама, требало је у кругу казнионе, а почешће и ван њега, нешто поправити. То Брозово излажење ван круга, макар и повремено, било је од посебне користи за све нас комунисте који смо се у то вријеме налазили на окупу у Лепоглави, јер је он свако излажење ван круга казнионе знао да искористи до максимума: успио је да успостави везу са загребачком партијском организацијом, иако му је стражар увијек био за петама. Преко те везе добијали смо не само вијести него и разне друге ствари које нисмо могли добити легалним путем. То је, дакако, много значило за људе који су од свијета били тако ригорозно одсјечени.

Отпор комуниста

Они који су тек изашли из самица у којима су обавезно издржали по три мјесеца у мртвој тишини, чијајући перје или пребирући зрно по зрно пшенице, из ћелија у којима се ништа није могло чути осим звека стражарских кључева по дану и довикавања „поозоор!" стражара са стражарских осматрачница ноћу — за њих је овај затечени режим у Лепоглави био неочекиван. Међутим, овај режим је био врло кратког вијека: Трајао је само толико док се није сакупила повећа група осуђених комуниста у Митровици и Лепоглави, а на то у вријеме шестојануарске диктатуре није требало дуго чекати.

Највећа концентрација осуђених комуниста била је у то вријеме у Митровици. Пошто је у складу са шестојануарском диктатуром донесен и нови закон о издржавању казне, а ступио је на снагу почетком 1930. године, управе казниона су тражиле разне начине и предузимале све строже мјере како би што досљедније у пракси примијениле овај далеко строжи закон од претходног. За досљедну примјену овог закона, а самим тим и даље погоршање ионако тешког положаја осуђеника, главна сметња и запрека били су осуђени комунисти који су на сваки конкретни случај бруталног поступка органа управе одговарали енергичним колективним протестима.

БОЖИДАР ЈАКАЦ: ПОРТРЕТ ТИТА, 29. XI 1943, ЈАЈЦЕ

Најчешћи протести били су против туче осуђеника у самицама, а то се врло често догађало у Митровици почетком 1930. године. Даље су слиједили протести и одбијање слабе хране, нарочито хљеба. Сем тога, тражено је да се политички осуђеници не гоне на посао, да се не присиљавају да похађају цркву, да се одвоје у посебне собе. Ови и још неки други захтјеви понављани су из дана у дан.

Неке захтјеве које су комунисти постављали управи подржали су и остали кажњеници, па је то и те како огорчило управу митровачке казнионе. Зато је приступила расељавању „бунтовника" у друге казнионе, па и у Лепоглаву.

Управа лепоглавске казнионе је такође ишла за тим да спроведе и стриктно примијени нови закон о издржавању казне. Да би што ефикасније примијенила тај закон у пракси, хтјела је у првом реду да укроти „бунџије", па је један број политичких затвореника пребачен из Лепоглаве у Марибор, а они који су остали у Лепоглави бачени су у самице.

У групи комуниста која је отпремљена у Марибор био је и друг Јосип Броз.

Од тог времена, до нашег поновног сусрета прошло је и више од шест година.

Ја сам приправан да трпим

По изласку из мариборске казнионе Јосип Броз се ни за час није двоумио шта ће радити: хоће ли се можда повући „у миран породични живот" или ће живјети тегобним животом илегалца. Наравно да ни прије ни послије робије није имао никакву дилему ни других опредјељења осим рада у Партији и за Партију, дубоко свјестан да илегалац, комуниста-организатор и к томе још и партијски руководилац у земљи гдје влада терор, није никад сигуран „кад омркне да ће и осванути". Он је са таквим својим положајем био начисто. Ништа га није могло поколебати у оном његовом одлучном ставу када је на ријечи судија Државног суда за заштиту државе „да се бескорисно жртвује" — пркосно добацио: „Ја сам приправан да трпим".

Кад је прошао кроз жељезну капију казнионице, стражари га још увијек нису напуштали. Полиција га је спровела у Огулин да одлежи још остатак казне коју му је изрекао огулински суд прије него што је био осуђен на петогодишњу робију.

Послије и тог издржаног затвора од неколико мјесеци у Огулину био је спроведен у родно мјесто Кумровец. Срески начелник био је обавезан да преко својих агената организује надзор над Брозом, тако да се без његове дозволе није смио кретати ван родног мјеста.

Међутим, ту забрану Броз није поштовао. Убрзо је напустио Кумровец и нашао се у Загребу гдје се повезао са партијском организацијом и са од раније познатим друговима . . .

ДОСЈЕ Т-198

Још од првих дана рата окупатор и домаћи издајници почели су тражење за човеком који се звао Тито. Међутим, требало им је више од две године да сазнају истину.

У једној малој соби Криминалистичко-техничког одсека полицијског уреда у Загребу око великог осветљеног стола окупило се неколико људи у усташким и СС униформама. Помно су посматрали две увеличане фотографије на којима су обриси ликова постали изломљени и неоштри. На једној од њих налазио се човек с тамним наочарима фотографисан у три позе: с лица, полупрофила и профила, па је било очигледно да је то досје из полицијске картотеке. А на другој је био лик човека снимљеног само из полупрофила: на себи је имао униформу а одлучан осмех титрао му је на лицу правећи две дубоке боре на образима.

— Нема сумње, то је, ипак, једна иста личност! — промрмљао је есесовац који је кроз лупу посматрао час једну, час другу, фотографију. А онда се нагло усправио, гурнуо устрану справу која је подсећала на микроскоп и обратио се човеку средњег раста који је непрестано гладио своју таласасту косу.

— Ево, уверите се и сами! — рекао је и пружио му лупу.

Ханс Хелм брзим покретом поправи наочаре са дебелим стаклима, па узе лупу и наднесе се над фотографије.

— Да, то је ОН! Сада смо потпуно сигурни ко руководи комунистима. Ни после 14 година није се променио. Али, показаћемо ми већ њему да одлично знамо свој посао — брзо је говорио.

Вештачење је завршено

Тако је првих дана јануара 1943. године говорио „специјалиста за Србију", како је Ханса Хелма називао Хајдрих. Још пре рата врховно руководство Рајха послало га је у Југославију, у својству полицијског аташеа, где је овај кратковиди човек убрзо успео да разграна обавештајну мрежу. Захваљујући добро обављеном задатку, добија силне похвале од Гестапоа, немачке тајне полиције, и, иако веома млад, већ 1941. године постаје СС мајор и криминалистички саветник озлоглашене Ајнзац групе (ЕГ), нацистичке организације која је хапсила и ликвидирала комунисте и сва политички сумњива лица. Очигледно, Ханс Хелм се овога пута припремао за велики подухват јер је после пажљивог посматрања фотографија радосно почео да трља руке.

— Вештачење је завршено — рекао је. — **Издиктираћу записник. Почните да пишете** — обратио се Немцу који је седео за писаћом машином.

„... Предмет налаза је фотографија Јосипа Броза, снимљена у три позе, у Управи полиције у Загребу 4. маја 1928. године, и фотографија једног човека који се види из левог полупрофила: гологлав је, без кравате и са каишем преко десног рамена. Налаз је вршен у циљу идентификовања лица, то јест да би се утврдило да ли је фотографија с полупрофилом идентична са фотографијом Јосипа Броза, политичког осуђеника који је пре 14 година издржавао казну у Лепоглави... Општи изглед лица на обе фотографије потпуно се поклапа. Оба лица су кошчата, са јасно израженим костима вилице и образа. Величина чела је нешто изнад просека, положај закошен. Носни корен је нешто усечен, носни гребен мало повијен. Уво је средње величине, а положај мало кос. Подбрадак је окомит и јак. Уста су средње величине, усне средње дебљине. Горња усна има облик срца. На левој слепоочници видљиви су крвни судови.

Све наведене карактеристике на обе фотографије су подударне. Значи: напред описана фотографија гологлавог човека у униформи идентична је са фотографијом Јосипа Броза, то јест — представља истог Јосипа Броза..." завршио је Хелм диктирање записника.

Међутим, иако су тада усташки и нацистички обавештајци успели да поређењем фотографија дођу до имена човека који се налази на челу КПЈ и руководи НОБ-ом, Немци још нису били сигурни у једно: да ли је Јосип Броз, у ствари, и Тито! Јер, разни подаци које су им ревносно слали четници, усташе, Специјална полиција, Италијани... час су говорили да су то — две личности, да би опет тврдили супротно: Тито је само надимак за Јосипа Броза. У том нагађању прошло је скоро две године од окупације Југославије а Немци још нису поуздано знали праву истину.

Тапкају у месту

Додуше, још првих дана рата почели су да трагају за човеком који се зове Тито. Гестапо се одмах обратио београдској Специјалној полицији, али ту нису добили никакве податке! Јер, одмах после бомбардовања Београда, Министарство унутрашњих послова Краљевине Југославије наредило је београдској полицији да уништи велики део поверљиве архиве, списе, картотеку, разна досјеа... Тако је у пламену нестала и сва судска документација о комунисти и политичком осуђенику — Титу, у којој је стајало да је то само надимак за Јосипа Броза. Немци су морали да започну истрагу, рачунајући, наравно, на свесрдну помоћ домаћих издајника и својих савезника.

Прве податке о Титу и његовом изгледу непријатељ добија у августу 1941. године. Али, они су били потпуно — нетачни! То је човек висок 185 сантиметара — тврдили су доушници — има црну косу, уско лице, загасите очи и густе поткресане бркове.

Надајући се да ће успети да дође до правог имена генералног секретара КПЈ, Химлер је јуна 1943. године наредио да се одштампају планати са овом Титовом фотографијом.

Немачка истрага тапка у месту. Такав човек не постоји међу осумњиченим комунистима, ни онима који се налазе на листама за хапшење, а ухваћени и мучени — ништа неће да признају.

Тек фебруара 1942. године усташе долазе до првих значајних података. У стану Ивана Сребрењака у Загребу ухапшен је Андрија Хебранг. За време истраге која је трајала неколико месеци, у логору у Старој Градишки — 20. јуна 1942. године — Хебранг је рекао да је генерални секретар КПЈ — Тито, да се зове Јосип Броз и да је радник по занимању.

Али Иван Сребрењак је тврдио друкчије:

— Титово право име је Иван Брозовић!

О овим новим подацима усташе одмах обавештавају Немце. Међутим, Главни уред безбедности Рајха неповерљив је према тим информацијама, мада одмах отвара досје који је обележен ознаком Т-198. У њега су записана сва три имена: — Тито, Јосип Броз, Иван Брозовић — а ускоро је дописано још једно! Немачки аташе за штампу у Југославији Милтерхамер шаље информацију: **„Тито — мистериозна личност комунистичког вође — Хрват је Камило Хорватин, некадашњи загребачки новинар који је још 1925. године отишао у Совјетски Савез!..."**

И наредних месеци досје Т-198 стално се отвара и све више дебља јер се у њега слажу нове информације. Тако четници тврде да је Тито надимак за Лебедева, некадашњег члана совјетског дипломатског представништва у Београду. Не, он се зове Тишма Тошо! А можда је то Филип Филиповић или инжењер Јосип Томанек? Убеђени смо да је то немачки Јеврејин из Баната, по имену Нидерле — тврде усташе. Чак је крајем 1942. године Италијанима пала на памет претпоставка да се под надимком Тито крије — Моша Пијаде!

Каше, немачки пословник у Загребу, имао је „најчвршће" доказе за своје тврдње. У поверљивом извештају који је послао у Берлин написао је:

„... До сада сам био уверен да је Тито, заправо, син др Ивана Рибара, председника Антифашистичког већа и ранијег политичара демократске странке. Мислио сам да је то надимак за Иву Лолу Рибара. Али најновији подаци до којих сам дошао указују да је Титово право име Иван Брозовић..."

И ова информација придодата је досјеу Т-198. Подаци из њега све више уносе забуну међу полицијске органе и немачку обавештајну службу. Проверавати није било лако, па је вео тајне око правог имена Генералног секретара КПЈ постајао све гушћи.

Имам и фотографију!

Првих дана јануара 1943. године Ханс Хелм добија поверљиво писмо од неког Винтера, у којем овај пише:

„Пошло ми је за руком да дођем до фотографије врховног заповедника партизана. Њему је Тито надимак, а иначе му је право име Јосип Броз. По занимању је машинбравар. Рођен је 1892. године у Кланьцу, Загорје, Хрватска... Прилажем и фотографију..."

Одмах је уследило вештачење двеју фотографија: Јосипа Броза — снимљене 1928. године, у Загребу и заведене у судски досје под бројем 10434 — и оне на којој се налазио „гологлав човек без кравате."

Подаци које је од Ханса Хелма добила немачка обавештајна служба у Берлину били су доста поуздани. Овај искусни обавештајац најзад је располагао доказима да су Тито и Јосип Броз једна личност, јер је послао и фотографије које су лако могле да се упореде. Али, на оној снимљеној 1928. Јосипу Брозу се, због наочара, не виде очи! Зар је опет сав труд узалудан? Немци су беснели.

Ипак, у јуну 1943. године Химлер је наредио да се одштампају плакати са фотографијом Јосипа Броза Тита коју је доставио Ханс Хелм. На њима је расписана награда од 100 хиљада златних рајхс марака ономе ко успе да га ухвати или ликвидира.

Тек пет месеци касније нестао је последњи траг сумње са првог правог имена Генералног секретара КПЈ. Јер на Другом заседању АВНОЈ-а (29. новембра 1943. године) проглашен је за маршала, а све историјске одлуке, о којима је ускоро сазнао читав свет, потписао је пуним именом — Јосип Броз Тито.

Б. Јеремић

УМЕШАО СЕ ТИГАР

Маршал Тито и Слободан Јовановић, година 1945.

— Није чудо што си се уплашио — рекао је Маршал. — И јесте изгледао страшан!

Цело преподне група дечака шутирала је лопту на пољани поред летовалишта. Лопта није била богзна шта, крпењача, али добро набијена и чврста. Уосталом, куповна се у то време није ни могла набавити. Најједном се појавила управница Славка. Значи, готово је с игром.

— Долазе гости! — довикнула им је. — Брзо у строј!

Дечаци су потрчали, за лопту нико није имао времена и она се откотрљала до једног жбуна.

Строј је зачас био готов. Последњи у реду, као и обично, најмањи и најмлађи, Слободан. Недалеко од њега је жбун, а у жбуњу лопта. Он гледа у том правцу док управница узбуђеним гласом објашњава да Маршал само што није стигао.

Неће ти ништа!

Ускоро се појављује група људи. Сви су у униформама. Чује се пљесак. Слободан извирује да боље види. Маршал обилази децу палих бораца која овде летују. И баш кад је био на неколико корака од Слободана, однекуд је искрснуо велики пас вучјак. Дечаку се учинило да онако крупан и јак јури право на њега. Најпре се скаменио од страха, а кад је вучјак пролетео поред њега, заплакао је.

— **Овамо, Тигар!** — чуо се Маршалов глас и већ у следећем тренутку пас се створио крај Тита и послушно спустио крпењачу испред његових ногу.

— **Види, неће ти он ништа** — окренуо се Маршал дечаку, пришао му и подигао га на руке. Наставио је да га убеђује у том смислу, али без много успеха. Сви ти важни људи око њега, маршал, прави маршал држи га у рукама и што је најгоре тај огроман пас мота се унаоколо.

Неки новинар шкљоцнуо је фото-апаратом и сутрадан, 10. јула 1946, све југословенске новине објавиле су слику: маршал Тито држи у наручју дечака у дебелом вуненом џемперу с качкетом на глави.

Оца не памти

— **Како се зовеш?** — упитао је нешто касније Маршал дечака да би скренуо разговор од пса и мало га раскравио.

— **Слободан Јовановић.**

— **А отац?**

— **Отац ми се звао Сима Јовановић и погинуо је на Кадињачи.**

Кадињача. Маршал је добро памтио то брдо 14 километара од Ужица. У лето 1941. тај град је био једина слободна територија у целој окупираној Европи, а у јесен Немци су одлучили да га по сваку цену заузму. Цео један ојачани пук кренуо је да се свети. Врховни штаб морао је да се повуче преко Златибора даље у Санџак. Одступницу је бранио Радднички батаљон — 320 партизана и један топ. Готово сви борци Радничког батаљона изгинули су. И Слободанов отац. Мали не може ни да га памти...

Човек и дечак остали су дуже у разговору, а онда је Тито морао даље.

Добар момак

А Слободан? Он се, кад је дошло време, уписао у основну школу, завршио је и постао ђак индустријске школе у Крагујевцу. Желео је да постане металостругар, а касније, ако може, и нешто више. Мало мајка, мало сестра и ишколовале су га. Кад је завршио занат вратио се у Ужице и запослио у фабрици „Први партизан". Био је добар радник, уредно је држао машину. Волео је спорт и маштао да постане нешто више.

А онда га се неко сетио. И фотографија је вероватно нешто помогла. Предложили су га да 25. маја 1961. преда Председнику Републике штафету младости. Сви су се сложили да овај добар момак то и заслужује.

Овај други сусрет испао је веселији. После званичног дела Слободан и маршал Тито срели су се у ложи.

— **Није ни чудо што си се уплашио Тигра** — одмах је рекао Председник познат по изузетно добром памћењу. — **И јесте изгледао страшан!**

Година 1961: стари знанци поново су се срели

НИКОЛА ЉУБИЧИЋ

ПИСМО ЗА ДРУГА СТАРОГ

Ни велика хладноћа која је те ноћи ледила сржу костима није омела Врховног команданта да превали дуг пут да би сазнао како је завршио окршај Омладинске чете са непријатељем.

После прве непријатељске офанзиве, Трећа ужичка чета повукла се из Србије. Било је то децембра 1941. године. Преко срушеног моста на залеђеном Увцу једва смо се испентрали и прешли на другу страну. Ноћ се примицала па смо остали да преноћимо у селу Радоињи. Сместили смо се у школи. После неког времена позвао ме Крцун да пођем с њим на горњи спрат. У једној учионици разговарали смо о чети чији сам ја био командир и о томе како су људи примили повлачење из Србије, да ли је било осипања. Рекох му да су само двојица остала. Кад смо завршили разговор, добио сам задатак да ујутро с четом кренем у Дренову. Примајући затворен коверат, добио сам и усмено објашњење:

— Јавићеш се другу Старом и лично му предати ово писмо. Задатке које тамо будете добили треба најсавесније да извршавате. Будите обазриви!

Кад сам изашао обузела ме нека узнемиреност, узбуђење, јер до сада нисам имао прилике да се сретнем са Врховним командантом. Много сам мислио о том сусрету, тако да сам те вечери једва заспао.

Одмах ујутру припремили смо се за покрет. Чета је бројала око 70 људи, већином омладинаца.

ПОД ОКРИЉЕМ МАГЛЕ

Постројеној чети говорио је Петар Стамболић. Објаснио је војнополитичку ситуацију у којој се налазимо и указао на перспективу борбе. Затим смо кренули.

У неко доба дана стигли смо у Дренову. Одмах смо наишли на партизане. Једног од њих упитах у поверењу:

— Где могу наћи Старог?

Упутио ме је у суседну кућу.

Мало сам сачекао, а онда наиђе човек живих покрета са шубаром, у чизмама и тамном оделу преко којег се истицао спасач с уprтачем и пиштољем. Док сам наслућивао да би то могао бити други Стари, он ми се обрати:

— Шта је, друже?

— Имам писмо за друга Старог — рекох.

— Дај! — пружајући руку рече Тито.

Отворио је коверат, прочитао писмо, а потом раширио карту и почео да ми објашњава задатак.

— Смјестите се у ове куће — рече показујући на куће у правцу Бистрице, удаљене око два километра. — Патролирајте и не дозволите непријатељу да изненада упадне на нашу слободну територију. А овдје — показао је на суседну косу — налази се једна Милешевска чета која затвара правац од Пријепоља...

Чета је кренула у правцу означених кућа. Уз пут смо осмотрили околину, а чим смо људе распоредили по кућама, изабрали смо осматрачка места, направили распоред и означили правце за кретање патрола.

Трећи или четврти дан по нашем доласку у село Дренову освануо је дан с густом маглом која је покрила целу Лимску долину и дубоке бразде многобројних потока што су се уливали у Лим. То нам је отежавало осматрање. Зато смо слали патроле да стално крстаре по терену покривеном густом маглом. Нарочиту пажњу обраћали смо на долину реке Бистрице, којом би могли наићи Италијани. Ту се одваја један пут који уз ријеку води ка Новој Вароши, сада центру наше новоослобођене територије.

Зима је била јака. Ложили смо ватре и грејали се по кућама. Било је око девет часова када је изненада, сав усплахирен, дотрчао комесар Милешевске чете са суседне косе.

— Италијани одоше према Врховном штабу!

— Зашто сте их пустили без борбе! — викнух. — Зашто нисте отворили ватру?

— Магла! Нисмо их видели — рече комесар.

— Покрет! — наредих оштро.

МЛАДИ СТАРИ БОРЦИ

Како је ко истрчао из кућа, укључивао се у колону која је брзо одмицала уз брдо. Журили смо пропадајући у дубок снег. Кроз маглу се оцртавала силуета куће у којој је био смештен друг Тито. Стрепимо. Осећамо неку злослутну тишину. Што више журимо чини нам се да идемо све спорије. Још само неких две стотине корака до куће. Тада угледах мању колону како иде према нама. Био је ту и Стари. „Добро је!“, рекох у себи. Друг Тито ме упита да ли нас је нашао курир кога је послао по нас, јер су Италијани хтели да изненада нападну. Када су видели да им је Врховни штаб измакао комесар Милешевске чете са суседне косе.

БОЖИДАР ЈАКАЦ: ЈОСИП БРОЗ ТИТО (1943), ЈАЈЦЕ

— Италијани одоше према Врховном штабу!

— Зашто сте их пустили без борбе! — викнух. — Зашто нисте отворили ватру?

— Магла! Нисмо их видели — рече комесар.

— Покрет! — наредих оштро.

МЛАДИ СТАРИ БОРЦИ

Како је ко истрчао из кућа, укључивао се у колону која је брзо одмицала уз брдо. Журили смо пропадајући у дубок снег. Кроз маглу се оцртавала силуета куће у којој је био смештен друг Тито. Стрепимо. Осећамо неку злослутну тишину. Што више журимо чини нам се да идемо све спорије. Још само неких две стотине корака до куће. Тада угледах мању колону како иде према нама. Био је ту и Стари. „Добро је!“, рекох у себи. Друг Тито ме упита да ли нас је нашао курир кога је послао по нас, јер су Италијани хтели да изненада нападну. Када су видели да им је Врховни штаб измакао комесар Милешевске чете са суседне косе.

ЖОРЖ СКРИГИН

РАТ И ПОЗОРНИЦА

Друг Тито је врло стрпљиво подносио моје захтеве, а ја сам настојао да добијем што бољи израз његовог лица, да »ухватим« његово расположење...

Међу мноштвом од преко пет стотина фотографија које је током рата снимио Жорж Скригин, налази се и неколико портрета друга Тита — фотографије које су обишле свет.

Док разговарамо у његовом стану, Скригин се враћа на време свог првог сусрета са другом Титом и на своје прве портрете вође Народноослободилачке војске. Или, како сам каже, његова два најдража снимка.

— У оно време налазили смо се при Главном штабу Хрватске. Цела наша екипа — Казалиште народног ослобођења — изашла је на позив КПЈ из окупираног Загреба и стигла међу партизане. Боравећи при Главном штабу хрватске, обилазили смо јединице по разним местима. Ја сам тада снимао у Лапцу, а позоришна екипа је радила у околини Коренице, Лапца и других места. Први пут сам тада на ослобођеној територији снимао фотографије које су биле пропагандне... Једног дана видео сам неке доста слабе фотографије друга Тита. Не знам под којим су околностима оне биле снимљене, али су биле веома слабе као фотографије. Тада сам први пут пожелео да се нађем са другом Титом и да снимим неколико његових портрета, тим пре што сам баш по портретима већ тада био познат. Зато није никакво чудо што сам жарко желео да направим добар портрет нашег Врховног команданта... А онда, једног дана другови Владимир Бакарић и Владимир Поповић саопштили су нам да нас је друг Тито позвао да дођемо у Врховни штаб...

Преко ослобођене територије Хрватске и Босанске крајине стигли смо у Гламоч. Већ првог дана примио нас је друг Тито у једној шуми код Млиништа. Распитивао се како смо, каква је ситуација у Хрватској. Разговарали смо о уметности. Предвече смо направили приредбу. И поред тога што сам до тада у Загребачком казалишту играо далеко теже партије него што је обична руска игра казачок, осетио сам тада, чини ми се, највећу трему у животу... Не знам како смо извели тај наш програм, али је расположење било добро и друг Тито нас је позвао на вечеру. Сео сам преко пута њега да бих могао студирати његово лице. Вечера је протекла у срдачној атмосфери и обасули смо Тита многобројним питањима. Ја за све време нисам скидао поглед са његових плавих очију и енергичног лица, јер сам желео да га што пре и што боље снимим — сећа се Жорж Скригин. — Карбитуше су давале једно рембрантовско осветљење, тако да сам Титово чело, топлину, енергију, његову виталност доста добро запазио. У једном тренутку, готово несвесно, замолио сам друга Тита да ми дозволи да направим неколико снимака.

— Какву камеру имаш? — заинтересовао се Врховни командант, а одмах затим додао: — Али ми овдје немамо ателје. Где ћу да позирам?

ПРВИ ПОРТРЕТ

Узбуђен због предстојећег задатка, Жорж Скригин те ноћи није најбоље спавао. Размишљао је какво ће бити време, хоће ли моћи да направи онакав снимак какав је замислио? Са тим мислима је и заспао негде пред зору, а већ у шест ујутро су га пробудили подсећајући га на договор са другом Титом.

— Кад сам га замолио да позира рано ујутру имао сам у виду да је тада сунце ниско и да ће такво осветљење истаћи његове црте лица. За позадину сам изабрао шуму, како би се на тамној позадини Титов лик још више истако. Када сам се тог јутра пробудио сунце је осветљавало шуму баш онако како сам желео, стварајући одличне контрасте. Када је наишао друг Тито, у тамноплавој сукненој униформи коју је тада носио, замолио сам га да седне на предвиђено место. Врло стрпљиво је друг Тито подносио моје захтеве, а ја сам настојао да добијем што бољи израз његовог лица, да „ухватим" његово расположење... Тако је настао први од пет-шест портрета. Сећам се, док је тако седео, ја сам се трудио да што брже завршим посао да га не бих сувише дуго задржавао, а Тито је, приметивши моју журбу, стрпљиво приметио:

— Само полако, друже Скригин! Снимци ће сигурно бити добри.

ИВЕ ШУБИЦ: ЈОСИП БРОЗ ТИТО (1944)

У тренутку када је снимање било завршено наишао је Вјеко Афрић и замолио Тита за заједнички снимак са глумцима-партизанима. Тито је пристао; сео је на траву а остали се поређали око њега. И његов Рекс је био ту. Скригин је припремио камеру, али је и сам желео да буде на том заједничком снимку. Зато је замолио једног друга из пратећег батаљона и овај је бојажљиво „окинуо".

— Са нестрпљењем сам очекивао да видим како су снимци успели — прича Скригин — али нисам имао прилике да одмах развијем филм. То ми је успело тек када смо ослободили Ливно. Отишао сам једном фотографу, затворио се у његову радњу и, сав узбуђен, видео на негативу да је све испало како сам очекивао. Направио сам први портрет друга Тита који је касније умножаван и растуран на читавој ослобођеној територији. Касније, септембра 1942. године, када смо ослободили Јајце успео сам да направим онај прави портрет. Пронашао сам у једној дрогерији која је имала и фото-одељење потребне хемикалије и велики формат фото-папира. Нисам имао великих посуда за развијање, па сам морао да развијам моћну сунђера: наносио сам развијач, брзо га прао и другим сунђером фиксирао. Ту сам направио три велика портрета. Један смо урамили и поклонили другу Титу, други поклонили Главном штабу Хрватске, а трећи је послат у Далмацију...

АРТИСТИЧКЕ ПРИЧЕ

Касније је Скригин направио још неколико Титових портрета. Међутим, други најдражи портрет направио је у време Другог заседања АВНОЈ-а, у Јајцу 1943. године. Како је успео да својим „ролејфлексом" 29. новембра 1943. године сними друга Тита?

— Рано ујутро дошао је курир и саопштио ми да ме зове Чича Јанко (Моша Пијаде). Падала је киша док сам ишао к њему. Чим ме је видео, Чича Јанко рече:

— Жорж, спреми се за сутрашњи велики догађај! Треба да снимиш друга Тита.

— Како да га снимим по оваквом времену? Немам услове да направим снимак као што сам га, рецимо, направио први пут — одговорио сам.

— Опет ти мени!... Артистичке приче ми причаш!... Мораш да га снимиш онда када треба а не када је сунце! — љутио се Моша.

Према томе, наређење је требало извршити без поговора. Упутио сам се горе ка кули изнад Јајца. Опет је сипила кишица. Време је било тмурно...

Почео сам снимати: један, други, трећи портрет. Снимио сам Врховног команданта у шињелу и у униформи с капом, а онда сам га замолио да се раскопча. Тито је, скидајући капу и откопчавајући дугме на блузи испод врата, приметио:

— Видиш, и ти си повећао захтјеве. Прошле године на Млиништу нисам морао да скидам капу!

Тога дана је Жорж Скригин направио и Титов портрет с профила, који је касније најчешће објављиван.

— Одмах сам филм развио. Видео сам да су два-три портрета добро успела. Онда је почело Друго заседање АВНОЈ-а на коме је Тито проглашен за маршала Југославије. Тада ми је постало јасно и инсистирање Моше Пијаде да баш тог кишног дана снимим друга Тита...

(Из књиге Александра Тадића „Први сусрет с Титом")

Момчило Стефановић: Титови разговори с најмлађима

ОТВОРЕНО

Супруга Грка Константина Маноласа родила је тројке, три кћери, и он је позвао Тита за кума. Девојчице су добиле имена Мира, Ирена и Емина — симбол мирољубивости и пријатељства три балканска народа: Југославије, Грчке и Турске.

Када су уочи 25. маја пионири долазили да Титу честитају рођендан, у Белом двору било је изузетно весело и бучно. У тим тренуцима као да није важио уобичајени кућни ред. Девојчице и дечаци, обучени у беле блузе са црвеним марамама око врата и плавим капама, тискали су се око Тита. Ту су била и деца у живописним народним ношњама из разних крајева наше земље. И сви су желели да буду што ближи домаћину, да запиткују, да чују и запамте сваку Титову реч.

Спонтани и пуни радости били су Титови сусрети с децом и у другим приликама. Тито се увек интересовао како расту, уче и васпитавају се најмлађи Југословени и увек је био спреман да пред њима отвори срце, да им једноставним речима, блиским и разумљивим, дуго говори, саветује их, подстиче.

Једном је обраћајући се малишанима Тито рекао:

— У тим годинама, утисци који се примају остају за читав живот. Хтио бих зато да вам кажем какви треба да буду наши пионири и наши млади људи уопште, и како треба да се спремају за живот. А молио бих и да наша дјеца мало више мисле о ономе што је било.

Затим је рекао да се данас не тражи да деца буду оно што су некада била. Али, треба да знају како су се раније, све до завршетка другог светског рата, њихови вршњаци у свим крајевима наше земље оспособљавали за живот под врло тешким условима. Сами су себи крчили пут. И сам Тито се из родног Кумровца у петнаестој години отиснуо у свет, без ичије помоћи и подршке. Отиснуо се у потрагу за хлебом и послом.

— Хтио бих да наша дјеца мисле чешће на далеку прошлост, да би умјела да цијене ово што данас имају.

Тренуци сусрета с другом Титом увек су за пионире незаборавни

НЕПРЕКИДНА БРИГА

Тито је желео да сваки дан малишанима буде што лепши. Његова брига за децу била је безгранична.

Отпоздрављајући пионирима на рођенданској честитки маја 1954. године, Тито је, као и много пута пре и после тога, говорио с пуно топлине:

— Међу многобројним честиткама које добијам сваке године, мени су међу најдражима баш оне које долазе од вас младих, јер у вас гледамо и ја и сви ми који данас имамо одговорност пред нашим народима и пред вама самима да вам створимо могућност за живот љепши и сретнији него што смо га ми имали.

На крају је поновио:

— Наш живот је. разумије се, ограничен, живот сваког од нас ограничен је на један период времена, јер то је биолошки закон, али ја вам кажем да ћу докле год живим, докле год ми срце куца, чинити све што могу да бисте ви и будућа покољења били сретни.

Памте се и препричавају Титове речи изговорене приликом прославе десетогодишњице проглашења Републике. Тада је у клупама велике дворане Савезне скупштине седело хиљаду девојчица и дечака из читаве земље.

— С рођењем наше Републике и ви сте дошли на свијет, и ви се подижете као што се и наша Република подиже да би донијела срећу и радост својим грађанима — обратио се Тито пионирима.

Затим је наставио:

— Јер, драга моја дјецо, покољење које је носило на својим леђима главнитерет у стварању онога што имамо постепено ће нестати. Многи од нас постепено сагоријевају у борби и раду и одлазе, многи се руше под теретом као посјечена стабла — а нама су потребни нови људи, нова генерација која ће достојно репрезентирати своје старе родитеље, браћу и сестре, који су у тој борби били... Ви ћете, драга дјецо, наставити дјело које ћемо вам ми оставити у насљеђе.

Уследио је дуг разговор. Малишани су постављали разна питања, а Тито је стрпљиво и с љубављу одговарао.

У интервјуу листу „Младост“ поводом 40-годишњице КПЈ и СКОЈ Тито је рекао и ово:

— Нама је потребно да васпитавамо новог човјека, нову генерацију у нашем социјалистичком друштву, као колектив. А какав колектив треба то да буде за оне најмлађе? Дјечји колектив. Све оно у дјеци што је племенито треба оријентисати и каналисати у правилном смјеру. А у колективу, и у самом дјечјем колективу, увијек ће најлакше побиједити племените особине.

СЛУЧАЈНИ СУСРЕТИ

Незаборавни су били и Титови сусрети с малишанима који нису претходно договорени, до којих је дошло случајно, уз пут.

Један од таквих био је и јула 1952. године. На Златибору недалеко од Партизанских вода, у оближњем дечјем летовалишту све је врило од веселих дечјих

О СРЦЕ

гласова. У једном тренутку неко је повикао: „Иде Тито!“

Сви су поскакали и изашли на пут. Пред њима се зауставило више аутомобила, а из једног је изашао друг Тито. Убрзо је корачао међу малишанима који су пљескали и с радошћу изговарали Титово име.

Ходали су у групи, све док код једног борића нису угледали уплаканог дечака. Плакао је неутешно.

— О, како ти плачеш! Заборавили су на тебе, је ли? — тихо му се обрати друг Тито.

Затим га узе у наручје и поче нежно да му прича. И дете се брзо смири.

— Но, сад је добро? — упита га Тито бришући му сузе са лица.

Друг Тито је био у Словенији на одмору и једном је крену на Саву да пеца пастрмке. Забацио је удицу, али риба није „гризла“.

Гледала то два дечака па повикаше:

— Друже Тито, ту нема пастрмки.

Тито с осмехом погледа мале „учитеље“ па им приђе.

— А гдје има, дјечаци? — упита.

Одведоше га до једног пенушавог брзака. Тек што забаци варалицу и поче да намотава најлонски конац, штап се затресе.

— Ту је, ухватила се! — повикаше дечаци.

И заиста, убрзо се на обали праћакала крупна пастрмка.

Сутрадан су дечаци сачекали друга Тита и са њим отишли на Тржичку Бистрицу. И овога пута улов је био богат.

ХИЉАДЕ КУМЧИЋА

Узбудљиви су били и Титови сусрети са свијим кумчићима. Тако је било и пре више година у призренском хотелу „Теранди“, када је Председник боравио на Косову.

Управо је био завршен разговор са просветним и културним радницима Призрена, кад у хотелском холу друга Тита заустави Шпреса Шаља, млада радници предузећа „Лирија“.

— Друже Тито, дозволите ми да Вас и ја поздравим — узбуђено је рекла. — Ви сте мој кум.

Пре осамнаест година друг Тито је кумовао једанаестом детету Арифа Шаље. Сада је то већ била девојка.

— И мени је драго да те поздравим — рече срдачно друг Тито.

Потом је почео да се распитује како Шпреси живи и зарађује, како послује предузеће у којем је запослена. Питао је за осталу кумчад, за Шпресину браћу и сестре. Разговор је био срдачан.

На растанку Шпреса је свом куму поклонила сребрну филигранску муштиклу. Тито је куми поклонио златан сат и рекао:

— За сјећање на овај сусрет...

—... најдражи у мом животу — узвратила је млада Албанка.

Познато је да су многи родитељи, нарочито кад добију десето дете или им се роде тројке, позивали друга Тита за кума.

— Кад дођем негде — причао је једном председник Тито — често се понеко дијете прогура до мене и каже: Ја сам твоје кумче! До сада сам кумовао неколико хиљада пута...

Увек у таквим приликама кумови су се лепо попричали и изменили дарове.

Друг Тито је кумовао и деци у иностранству. Долазак нашег председника у Грчку, на пример, значио је двоструко славље за радника Константина Маноласа. Његова супруга родила је тројке, три кћери, и он је позвао Тита за кума. Девојчице су добиле имена Мира, Ирена и Емина — симбол мирољубивости и пријатељства три балканска народа: Југославије, Грчке и Турске.

Три девојчице рођене 2. јуна 1954. године у Атини прве су Титове куме у иностранству.

Приликом својих честих путовања по свету — у мисијама мира, пријатељства и сарадње — Тито се сусретао с децом која говоре различитим језицима, живе у различитим друштвеним условима и имају различиту боју коже. Али сва та виђења имала су нечег заједничког. Тито је бескрајно волио децу и она су то добро осећала и узвраћала љубав.

Има деце у далеким пријатељским земљама која носе Титово име.

— Своме сину дао сам име Тито зато што ме је задивила победа Југославије над нацистима. Настојим да васпитавам сина по узору на тог човбека. Често му причам о Титу и борби југословенских народа.

Тако је о Титу мислио и говорио један Индијац. Тако су мислили милиони људи.

САРАДЊА ЗЕМАЉА

Тито се више пута обраћао деци света.

— Ми живимо у времену кад су сви народи свијета дошли до убјеђења да је брига од дјеци, о младој генерацији, ствар читаве нације, односно друштвене заједнице — као питање од животног значаја не само за правилан развоја младих већ и за виталност и опстанак нација — па зато и чине, према својим могућностима, велике напоре да се обезбједе услови за нормалан развитак дјеце, како у физичком тако и у културном погледу.

Ово је Тито рекао у Загребу на Светском конгресу за заштиту деце, а онда додао:

— Све што ми данас чинимо, то јест што чине за дјецу разна организације и државне власти у свијету, јесте хвале вриједан хуманитаран рад који непосредно користи свакој земљи посебно. Али, зар је то рјешење које задовољава у раду на постигнућу циља коме тежимо, ако човјечанство не уклони узроке који угрожавају нормални развитак дјеце и младих нараштаја уопће? Нису ли главни узрочници свих већих зала у свијету ратни сукоби, који заузимају све катастрофалнији карактер и размјере, кад до њих дође? Баш то су главни узрочници зла, не само за дјецу и младе генерације већ и за читаво човјечанство уопће, и њих треба уклонити не штедећи при том никакве напоре и жртве, да би се остварио идеал мира коме човјечанство тако неодољиво тежи. Ја сам увјерен да и сарадња на пољу дјечје заштите између разних земаља доприноси очувању мира у свијету и мирној сарадњи међу народима.

После повратка са многих путовања Тита је увек чекала добродошлица најмлађих

ДРУГАРСТВО, БРАТСТВО И ЈЕДИНСТВО

— БУДИТЕ ОНИ КОЈИ ЋЕ КОНАЧНО ИСКОРИЈЕНИТИ НЕГАТИВНЕ ОСТАТКЕ ПРОШЛОСТИ — РЕКАО ЈЕ ТИТО МАЛИШАНИМА ОКТОБРА 1959.

Хтио бих и овом приликом да истакнем да је и ваш задатак да његујете и даље развијате братство и јединство наших народа, које представља једну од најдрагоцјенијих и највећих тековина наше народноослободилачке борбе. Ви који нисте оптерећени предрасудама прошлости можете у том погледу много учинити. Љубав и најчистије другарство треба да спајају дјецу свих наших народа — ово је, као и као и много пута раније и касније, најмлађима поручио Тито у октобру 1959. године, поводом Дечје недеље.

У поруци је наглашено да девојчице и дечаци треба да у својим колективима, дечјим организацијама, школама, свуда где живе, развијају другарску сарадњу, несебичну узајамну помоћ, искреност, истинољубивост, марљивост, скромност и све оно што је најлепше и најплеменитије у људском карактеру.

— Будите они који ће коначно искоријенити негативне остатке прошлости — део је ове поруке.

Васпитавању младих у духу марксизма, лењинизма и југословенске социјалистичке заједнице Тито је одувек посвећивао изузетну пажњу. О томе је често говорио, указивао на недостатке и усмеравао и ђаке и наставнике.

С најмлађима увек ведар и насмејан

ЈЕДИНСТВЕНА ЗАЈЕДНИЦА

У разговору с представницима новинара почетком 1963. године Тито је нагласио:

— Заједничко и јединствено треба да буде васпитање у духу марксизма и лењинизма. Дјеца у школи треба да буду васпитана у том духу да би и послије, у животу радног човјека, могла да прихвате и примијене ту идеологију са мање тешкоће него што је то досад био случај. Наобразба, дакле, треба да буде таква да дјеца Словенаца, Хрвата, Македонаца, Срба и друга добију у школи васпитање које ће их оријентисати на потребу јединствене југословенске социјалистичке заједнице. Програм се мора промијенити у том смислу да се дјеци, на примјер, не говори сувише о прошлости само њиховог народа и разним величинама из те прошлости, јер се она тако предимензионира и дјеца добијају сасвим погрешна схватања у односу на друге националности у Југославији. То значи да сада треба исправљати те школске програме. У том погледу постоје стотине разних питања, при чијем рјешавању треба водити рачуна о томе да се одвоји оно што је заиста специфично и позитивно национално, што и даље с правом треба да буде гајено, јер представља прилог нашој заједници. Међутим, оно што је негативно, или што је у прошлости можда било позитивно али је данас негативно, треба да се избјегава у школи и у школским програмима.

У колективне посете Титу долазили су малишани из разних крајева наше земље. Најчешће су се окупљали дјевојчице и дечаци из свих наших република и покрајина. Тита је посебно радовало кад је слушао да се деца посећују, да долазе једни другима, да су пријатељи.

— Најмлађима може све ово што ми данас имамо да изгледа као нешто што је одувијек било тако. И као нешто што друкчије никада није ни могло бити. Тако може да изгледа дјеци и добро је што им тако изгледа. Али, корисно је да дјеца знају како је било када су народи наше данашње заједнице, супротно својој вољи и тежњама, живјели не само одвојено него и завађено. Добро је да знају да је некада мржња раздвајала југословенске народе и помагала туђину да их вјековима поробљава. И то све до недавних дана. Све до посљедњег страшног рата.

Тито је и овом приликом, као што је то често чинио, казао најмлађима да је братство и јединство наших народа створено у борби и да нас је веома скупо стајало.

Зато се Тито благо смешио увек кад би чуо да малишани из разних крајева другују и зато им је поручивао:

— Треба да учвршћујете пријатељство и другарство и да у том погледу искористите све могућности.

Тито је очекивао од деце и више, очекивао да лече и оно што није добро, а што је још остало из прошлости, јер се столећима нагомилавало и није га лако и брзо уклонити.

Једном приликом када су уочи 25. маја дошли да честитају рођендан Тито је све те мисли обичним, лако разумљивим речима приближио најмлађима. Тада је још рекао да полаже велику наду у децу. Од њих је очекивао да ће одмалена гајити јединство народа.

— Јер, уколико је наша земља чврша изнутра, утолико нас више поштују споља. Ми смо мала земља, па се ипак, кад затреба, рвемо с великима. Има људи који би хтјели да нас баце на колјена, али ми се не дамо, баш зато што смо јединствени.

ВЕЛИКА СНАГА

Другом приликом Тито је рекао малишанима:

— Знам да сте ви још мали и да не можете схватити све што се данас догађа у свијету. Али нешто од тога већ можете наслутити: јединство народа представља у данашњем свијету једну велику снагу која омогућава појединим земљама — а ја ту нарочито мислим на мале земље — да се одупру разним нападима са стране и да очувају своју независност и свој мирни развитак.

О братству и јединству Тито је непрекидно говорио. Тако је било и приликом разговора с познатим новинарима свих југословенских листова. Пожалио се да се национално питање понекад не схвата ни у редовима Савеза комуниста:

— Код нас има и комуниста који су помало шовинисти. Чак има појединаца који просто не смију рећи да су Југословени. Ја мислим да се ту брка југословенство са државом, што је погрешно.

Рекао је да је у вези с тим примио много писама, а највише од деце. Једна дјевојчица из Македоније написала је да је њена мајка Македонка, а отац Словенац. И — срећна је што свима може да каже да је Југословенка.

— Видите, другови, то је написало дијете својом руком. То најбоље показује колико је погрешно присиљавати некога да буде припадник једне националности, Србин, Хрват, Словенац. То је несхватљиво исто тако као што би било смијешно тражити од појединаца да се тога одрекну. Хтио сам да кажем да се ту границе не могу постављати и да оне нису ни потребне.

Стефановић: Титови сусрети с најмлађима

ТЕШКА ПРОШЛОСТ – ЛЕПША БУДУЋНОСТ

— Треба да знате да велика будућност није нешто што је већ готово — говорио је Тито. — Она мора да се ствара и вашим учешћем и напором.

Тешка детињства у прошлости и напори да се садашњим генерацијама обезбеде што ведрији дани и што лепша будућност — често су били теме Титових разговора с пионирима.

— Моје дјетињство, као и дјетињство мојих другова и огромне већине дјеце, било је пуно мука и патњи, пуно разочарења, јер нисмо могли постићи оно што смо жељели... Зато је прва дужност нас који смо имали такво дјетињство да се бринемо о вама најмлађима, Када ми нисмо имали лијепо дјетињство да га бар ви имате — рекао је једном Тито.

СВЕТЛИ ПРИМЕРИ

И о својим младим саборцима, о деци у народноослободилачкој борби, Тито је радо говорио малишанима:

— Хтио бих да подсјетим нашу данашњу омладину да су многи наши млади људи, наша дјеца од петнаест па и од четрнаест година, у току четири године борбе гладни ратовали, да су јели кувану коприву и траву, да су ријетко имали хљеба, да су јели неслану храну, јер нису имали соли, а да су се борили и гинули с пјесмом на уснама, дајући увијек што могу, свјесни да многи од њих неће доживјети плодове борбе коју су водили...

Девојчице и дечаци непрекидно су се интересовали о Титовим сусретима са некима од тих јунака. Маршал им је једном приликом рекао да је од свих ликова пионира у рату најбоље упамтио лик легендарног бомаша Бошка Бухе.

— Овакав је био, оволики — показао је Тито руком — Носио је о појасу бомбе. Био је бомбаш мали Буха, и то добар...

Бошко Буха се први пут сусрео с Титом у Бихаћу 1942. године и тада је обавестио Врховног команданта како су борци Друге пролетерске бригаде освојили Ливно. У Ливну су пролетери одробили заставу коју су усташе раније, заједно са партизанском комором, заробили.

Упечатљиво је било и Титово сећање на младог Бошка Палковљевића Пинкија, хероја који је у првој ратној години минирао фашистички воз у Срему. Потом се отиснуо на пут дуг месец дана и стигао у Босну с поруком о повезивању сремских партизана са Врховним штабом.

— Причао нам је како се развијао устанак у Војводини. Вратио се у Срем с поштом Врховног штаба. Касније је јуначки погинуо — рекао је малишанима друг Тито.

Тито с пионирима и драгачевским трубачима у Титовом Ужицу 1975.

Жива су била и Титова сећања на многе друге мале јунаке великог рата, на светле примере из јуриша и офанзива и првих послератних година обнове и изградње земље.

— Нарочито је значајно да се наши пионири што боље упознају с народноослободилачком борбом у којој су учествовали и гинули и њихови вршњаци, што је јединствен случај у хисторији, да би данас и дјеци и одраслима било боље.

Ово је Тито поручио младима поводом двадесетогодишњице Другог заседања АВНОЈ-а. Затим је додао да није довољно да малишани добро науче оно што је предвиђено школским програмом, да се обиђу споменици и положи цвеће једном или двапут годишње, већ да треба сећања на целокупну нашу револуционарну прошлост стално освежавати. То ће, уједно, бити и најбоља гаранција да ће пионири све озбиљније схватити своје обавезе данас у школи и своје дужности сутра у друштву.

НЕГУЈТЕ ТРАДИЦИЈЕ НОБ-а!

— Моја би жеља била — нагласио је тада Тито — да се и у гајењу револуционарних традиција и у свим другим активностима остварује најприснија братска сарадња између дјеце свих наших социјалистичких република. При томе мислим на партизанске походе, партизанске игре и разне друге свечаности и приредбе које доприносе упознавању и зближавању дјеце...

Другом приликом Тито је рекао малишанима:

— Једно од вас тражим: да већ и у овим годинама озбиљно примате оно што вам говоре старији. Моја би жеља била да нашу прошлост, која је била велика и херојска али и мучна, не схватите као неку далеку легенду, већ као једну тешку стварност која је постојала и која тражи да то и ви — који ћете бити носиоци даље судбине наше земље — увијек имате пред очима. Лакше ћете тако савладати и оне тешкоће које ћете још имати пред собом.

Пóсле казивања о рату Тито је најчешће говорио младима да су велике жртве пале зато да би садашња и будуће генерације живеле у миру и благостању.

— Све што моји другови и ја радимо — радимо зато да вам живот буде љепши него што је нама био.

А кад би се повела реч о припремама дечака и девојчица за живот, друг Тито је такође био спреман да родитељски посаветује:

— Треба да знате да велика будућност није нешто што је већ готово. Она мора да се ствара и вашим учешћем и напором.

О КЊИГАМА, УЧЕЊУ...

— НЕ БИСТЕ СМЈЕЛИ НИШТА ДА ПРОПУШТАТЕ, МОРАТЕ ДА ИСКОРИСТИТЕ СВАКИ ЧАС, СВАКИ ТРЕНУТАК. ВАЉА ВАМ ШТО ВИШЕ НАУЧИТИ И ШТО БОЉЕ СЕ ОСПОСОБИТИ ДА БИСТЕ ЛИЈЕПО МОГЛИ ДА ПРОЖИВИТЕ СВОЈ ВИЈЕК — ЧЕСТО ЈЕ ГОВОРИО ТИТО.

Ретки су били Титови сусрети с малишанима а да се не поведе реч о књигама и учењу. Школовање се преплиће са свим осталим темама, па и у тренуцима највеће радости и славља кад су пионири долазили у Бели двор да честитају рођендан свом Титу.

Тито се распитивао да ли ђаци имају довољно уџбеника, какве су им школе и учитељи, слушају ли пажљиво предавања и какве су им оцене.

Пошто би пажљиво саслушао одговоре, Тито је своје малене госте саветовао да добро уче и раде. И не само сада, већ и кад буду омладинци, а и касније. Посебно јер се старији истински труде да најмлађима пруже најбоље услове, онакве какве су они сањали и за какве су се борили.

— Чувајте то, цијените и будите и ви као што су били ваши очеви и мајке.

ИСКОРИСТИТЕ СВАКИ ЧАС

Другом приликом Тито је рекао малишанима.

— Вама малима, разумије се, изгледа да живот дуго траје. Тако вам то изгледа зато што идете у школу, а у школи није лако, треба учити. Али морам вам казати да је живот сувише кратак. Стога не бисте смјели ништа да пропуштате, морате да искористите сваки час, сваки тренутак. Ваља вам што више научити и што боље се оспособити да бисте лијепо могли да проживите свој вијек...

Један од првих послератних сусрета друга Тита с пионирима

На једном од рођенданских пријема за пионире Тито је дуго говорио о тешкој и херојској прошлости, о палим жртвама. Малени гости су немо упијали сваку реч. Тито је за тренутак заћутао, понудио дечаке и девојчице колачима и сокovима, па наставио:

— Настојаћемо да се више никада не понови оно што се догодило и што је нас, старије генерације, погодило. Тежићемо и даље да вам осигурамо услове да мирно завршавате своје школовање и да имате сретнији пут него што смо га имали ми у своме животу. Али зато тражимо од вас да будете добри и да добро учите, да слушате своје наставнике и да, једном ријечју, будете досљедни грађани наше социјалистичке земље и оне велике прошлости кроз коју је наша земља морала да прође.

БОЉЕ НА ЗАНАТ

На рођенданском пријему један отресит шврћа из Босне питао је Тита шта је боље: ићи на занат или наставити више школовање?

— Боље је на занат — одговорио је Тито — па онда тежити да се у својој струци постигне и највише образовање. Тс данашњи систем омогућава и то је некако више карактеристично за развитак у социјалистичком друштву као што је наше.

Даље је рекао да се у социјализму за сваког човека поставља веома озбиљно питање политехничког образовања. И једног дана, када се техника развије и високо подигне, сви људи ће, нарочито у електротехници, бити на нивоу инжењера. Развитак ће неминовно све више брисати разлике између физичког и умног рада.

А у разговору са члановима делегације савета за техничко васпитање деце и омладине Тито је рекао:

— Увијек сам сматрао да код дјеце треба од најранијег доба стварати радне навике и развијати интересовање за технику. Селекција ће се извршити послије, када се види за шта ко има склоности. То ће доприносити да, на примјер, у нашим предузећима буде све више оних који имају смисла за разна техничка достигнућа и проналаске.

Тито је затим наставио:

— Техничко образовање дјеце веома је важно и зато вама који се бавите тим послом треба пружити пуну подршку. Ја ћу учинити све што могу да вам се не отежава рад на техничком образовању младих, јер он има вишеструки значај. Не ради се ту само о развијању интересовања за технику и о стицању одређених навика, већ и о васпитању уопће. Боље је да дјеца, послије рада у школи и написаних домаћих задаћа, не проводе своје слободно вријеме на улици, већ да се у вашим организацијама посвете активности која изискује и посебно размишљање и ангажовање. Рад у клубовима, секцијама и другим вашим организацијама има дубоко васпитни карактер.

ВАЖАН ЗАДАТАК

Поздрављајући пионире поводом Дана младости 1961. године, Тито је рекао:

— Ја вјерујем да ви као најмлађа генерација схватате сву важност задатка који имате, то јест вашу обавезу да се што боље спремите за свој будући позив како бисте што више допринијели нашој социјалистичкој заједници...

— Ових дана је ваш празник, празник младе и најмлађе генерације, који одражава виталност наше младе Југославије. Он одражава спремност наших пионира, наше омладине, свих вас младих широм наше земље, да сутра — кад будете дошли на мјеста на која ће вас позвати наша заједница — наставите дјело које смо ми започели прије рата, као револуционари, и наставили послије рата, као градитељи социјализма. Ја сам увјерен да ћете ви тај велики посао наставити и да ћете изградити вашу велику будућност, ако то старије генерације не буду могле до краја да остваре.

Тито је тада рекао и ово:

— Сигурно да ви у школама добро учите и да сте са добрим резултатима дошли код мене. Ја знам да су вас одабрали међу најбољима, али мислим да су добри и сни који су остали код куће и које ви овдје представљате. Кад се вратите кућама пренесите свој дјеци моје срдачне поздраве и најљепше жеље за успјешно учење, заједно са мојом честитком поводом Дана младости.

СНАЖНЕ ЛИЧНОСТИ

Пионири су често молили Тита да им прича о књигама. Питали су да ли је још као дечак био пријатељ добре и корисне лектире, очекивали савете шта да читају.

Тито им је говорио да је од детињства радо читао и увек се трудио да у књигама пронађе оно што је у њима најпоузданије.

— Нарочито сам волио снажне и племените личности које се несебично боре за неку добру и праведну ствар...

Тито је препоручивао да се читају дела наших писаца. А исто тако и страних. Наравно, одабрану белетристику правих уметника писане речи. Сматрао је да се деци не може увек давати нешто сувопарно. Међутим, малишани треба да читају и оне књиге чија садржина не мора да буде нарочито херојска, али која ће у крајњим резултатима утицати на стварање снажних личности у нашем друштву, говорио је Тито. Избор књига за читање мора да зависи и од година старости. Млади и најмлади треба да читају лектиру која највише одговара њиховом узрасту.

ПУШКЕ ДРВЕНЕ И ОНЕ ДРУГЕ

МЕЂУ ЧОБАНИМА КОЈИ СУ КРЕНУЛИ ЗА НАМА БИО ЈЕ И СИЋУШНИ, МУСАВ МАЛИШАН КОЈИ ЈЕ, ПЉЕСКАЈУЋИ ДЛАНОВИМА, НЕУМОРНО ПЈЕВАО — »ПАЛТИЗАНИ БОЛБУ ВОДЕ ДА СВОЈ НАЛОД ОСЛОБОДЕ«

Увијек се радо сјећам малих јунака у нашем великом рату, у револуцији. Били су, заиста, мали растом, али често храбри, неустрашиви курири, борци. И увијек су се дјеца окупљала око нас партизана. Нисам чуо да их је било међу четницима, усташама, уз Нијемце. О томе сам у својим „Записима", пред крај рата, на путу за Словенију, забиљежио:

„Многе војске пролазе кроз наша села, али се само једна од њих — наша народна војска — дотакла душе дјеце, загријала њихову машту, подстакла их да се по њеном избору организују у своје пионирске бригаде, наоружају дрвеним пушкама, да марширају уз пјесму у колони и да тако, у игри и пјесми, на свој непосредан, дјетињи начин искажу своје симпатије и свој занос".

Листајући своје „записе" да би нам указао на места у којима говори о деци у рату, Родољуб Чолаковић у једном тренутку рече:

— Испричаћу вам једну истиниту анегдоту коју нисам нигдје записао, а чуо сам је доцније. Кад смо у октобру 1943. године ослободили Тузлу, у њој су се нашле многе наше јединице. Око њих су се увијек окупљала дјеца. Увијек је ту било пјесме, граје дјечије. Дјеца су слушала шта партизани пјевају. Тада се много пјевала Назорова пјесма „Све што ј'било под пепелом..." коју је компоновао Оскар Данон.

У тој познатој Назоровој пјесми има један стих који гласи: „Наше брашно просијао, кроз решето и кроз сито, па хљеб нови за нас мијеси, друг нам Тито, Тито, Тито!" Дјеца су брже од свих других грађана, цивила, учила, прихватала ту пјесму и пјевала је. То су постајале њихове пјесме.

Једног малишана неко је запитао:

— Слушај, мали, да ли ти знаш ко је Тито?

— Ма, како не бих знао... То је наш партизански пекар! — одговорио је као из пушке.

Пионирски одред из Осилнице об Клопи, фебруара 1945.

ДОСЛА БЛИГАДА!

— Ето, тако је тај малишан, дословце, схватио пјесму коју је пјевао — наставља Чолаковић. — Није он могао знати право значење пјесме. Али у тој малој глави, на један спонтан начин, пјесма је нашла своје мјесто. Био је рат, хљеба није било и велики и драг био је дјетету онај ко му га мијеси и даје.

Док листа „записе", онај њихов део о зимовању у Шеховићима и преласку кроз Семберију, Чолаковић непрекидно понавља:

— Морам наћи тај део! Морам! Мали је, али лијеп. Да, нашао сам!

„... На сеоској утрини пред селом Модраном у Семберији чобани који су чували свиње напустили су своја крда и пошли за колоном. Међу њима је био сићушан, мусав малишан у дугачкој кошуљи повезаној канапом који је, пљескајући длановима, неуморно пјевао: „Палтизани болбу воде да свој налод ослободе". Његовој радости није било краја кад га је један од бораца дигао мени на коња. Сједио је преда мном на седлу, држећи се ручицама за гриву и повикао: „Досла блигада! Досла блигада!"

— Дјечак о коме ћу вам сада нешто прочитати је жив. Али гдје је, баш бих волио да знам! — каже Чолаковић сећајући се боравка на Влашићу у време рата.

„... У собу нам је често навраћао домаћинов син Милутин-Мића, шестогодишњи малишан плавих власи и модрих очију. Било је то паметно, отворено и разговорно дијете које нам је увијек доносило мало своје дјетиње ведрине и смијеха. Отвори врата на соби и с муком се претумба преко високог прага који одваја собу од куће, јер му смета дугачка кошуља од груба ланена платна, једина његова одјећа и озбиљно нас поздрави:

— Смрт фашизму, другови!

— Слобода народу, Мићо! — одговарамо.

Иако је Мића увијек био оран за разговор, није наметљив него стрпљиво чека поред врата да га неко од нас нешто пита или позове к себи. А онда почне да цвркуће својим пријатним гласићем. Мића је тврди партизан — у томе је он вјеран своме крају који је остао партизански и онда када су четници преплавили средњу Босну. Понекад је у то дјечје причање о партизанима уносио зрелости и вјештине приповиједања необичних за његове године. Једног дана причао нам је:

— Жањемо ми љетос бујад у планини кад наиђоше три човјека с пушкама. Ја испадо' пред њи' на стазу и викнух: „Смрт фашизму". Један ми од њи' о'сова бога и удари ме, а друга двојица шуте. Не прође дуго, а онај што ме ударио пред'о се Команди у Корићанима. Ја се задесио тамо с ћаћом, па га питам: „Е, шта велиш сад, је ли старије моје „Смрт фашизму" или твоје „За краља и отаџбину!" А он обори главу и шути.

Мићо то каже и обешењачки намигује.

На наше питање шта ће учити (јер школа је наша стална тема у разговору с њиме) он спремно одговара: „За партизанског официра!"

Сећајући се даље малих бораца из револуције, Чолаковић нам је испричао:

— Навратио сам, прије неколико година, у сарајевско издавачко предузеће „Задругар". Том приликом један омањи човјек, поздрављајући се, рече: „Е, друже Чолаковићу, ја сам онај Фикрет о којем сте у чланку „Непокорено племе" написали да је говорио на Конгресу УСАОЈ-а у вријеме рата".

ДЕТЕ ЗА ГОВОРНИЦОМ

— Заиста сам се пријатно изненадио. Преда мном је био Фикрет Ибрић, уредник едиције „Срп и чекић" у овом предузећу, човјек који проучава историју НОБ-а. Исти онај Фикрет кога памтим из дана револуције. Као да га сада гледам. Мали растом, једва му се видјела дјетиња главица иза високе, тада једине говорнице на Конгресу УСАОЈ-а. Говорио је Фикрет — делегат борац из источне Босне о тешким борбама, јуришима. Како је његову Муслиманску партизанску бригаду, напала једном приликом СС „Ханџар дивизија".

У тој „Ханџар дивизији" били су већином они Муслимани отпадници што су их Нијемци којекуда завrбовали да се боре против партизана. Само је по злу позната. Кренула је жестоко на Фикретову Муслиманску бригаду, да је уништи. Борба на живот и смрт. Али када је било најтеже, Фикретовој бригади прискочила је — причао је — у помоћ једна партизанска бригада у којој је било највише Срба. Па су онда, заједно, одбацили и отјерали „ханџаровце".

Ето, тако је у јеку наше револуције говорио тринаестогодишњи Фикрет Ибрић на Конгресу УСАОЈ-а, како је на дјелу, у борби учио шта је то братство и јединство, како се оно кује, кали и чува, шта значи".

БИТИ АКТИВАН

Титова је жеља била да пионири буду што више активни. Њихово слободно време, кад нису у школи, треба да је испуњено спортом, радом у организацијама пионира, извиђача и горана. О томе је више пута говорио девојчицама и дечацима, саветовао их, указивао им на лепоту и корист од таквог рада.

Приликом једног сусрета горани су прикачили Титу на ревер значку своје организације и рекли да је постао члан Младих горана.

— Нема приговора — приметио је Тито и запитао да ли ће сада морати да сади дрвеће.

— Мораћете!

— Зашто ме приморавате кад ја то одавно и сам чиним — нашалио се.

Горани су мислили да је Тито само физички пришао њиховој организацији и да је, због државничких послова, заборавио на своје чланство. Али, на адресу Републичког одбора Младих горана Србије убрзо је стигло писмо из Кабинета Председника Републике. Председник је подсетио горане да је њихов члан и изразио жељу да им се придружи кад буду садили стабла и неговали шуме. Уједно је платио годишњу чланарину.

ВРЕДНИ ГОРАНИ

Горани су били и иницијатори подизања Парка пријатељства у Новом Београду. Овде су шефови држава и влада несврстаних земаља, који су се на Првој конференцији окупили у нашем главном граду у септембру 1961. године, засадили по дрво. А Тито, који је и сам засадио стабло платана, тада се похвалио:

— Видите шта раде моји горани.

У ствари, и много пре тог догађаја Тито се сусретао с младим горанима, ценио њихов рад, помагао их и подржавао.

Памти се и препричава, на пример, како је испунио велику жељу ученика ријечке школе „Зомет“. Они су хтели да засаде стабло кокосовог ораха, али садница код нас није било. Тито је у међувремену био на путу у Индији. Убрзо је упућена радиографска порука. Објашњено је шта су малишани затражили и замољено је да Тито из жарких крајева донесе садницу овог високог стабла чији су плодови велики, хранљиви и веома укусни.

Садница кокосовог ораха стигла је „Галебом“ у ријечку луку и малишани су били пресрећни.

Више пута Тито је указивао горанима на значај њихове организације:

У загрљају вољеног Тита

— Акције нису само подизање жељезничких пруга и путева, већ и то кад се подизањем шума и садњом уопће дају нови облици пејзажима, читавим крајевима. Пошумљавање не значи само подизање нове шуме. Пошумљавањем се, поред економске користи коју имамо или ћемо имати, и уљепшава и обогаћује земља.

Приликом рођенданског славља, у мају 1963. године, Тито је у Белом двору примио и представнике Покрета горана Србије. Домаћин је био ведро расположен и још издалека их поздравио:

— Здраво, шумари!

Један од малишана одговорио је да они нису шумари већ горани.

— Знам, знам, али пошто ви подижете шуме. ја вас називам шумарима — насмешио се Тито.

После је потекао разговор, као и увек срдачан и непосредан. Девојчице и дечаци постављали су разна питања, а Тито је говорио о лепоти природе и њеној заштити.

— Код нас има много могућности за гајење воћа, али се мало на томе ради... У Далмацији је некад, кажу, био обичај да се младић не може оженити док не посади стабло смокве. Зато сада тамо има много смокава. Али, богами, остариле су, данас више нема тог старог обичаја... А зашто не бисмо и сада рекли: прије него што постанеш пионир или омладинац — треба да посадиш једно дрво! За мене је дрвеће архитектура природе.

Тада је Тито упитао најмлађе воле ли дрвеће, а кад је чуо позитиван одговор, рекао је:

— Ето видите. Онда треба да садите дрвеће у ва-

Ј, ВОЉЕТИ ЖИВОТ

— ЈА БИХ ВАМ ПРЕПОРУЧИО ДА НЕ ПЈЕВАТЕ »КАД СЕ ГИНЕ ДА СЕ ПЈЕВА«. ДОСТА СЕ ГИНУЛО. БОЉЕ ЈЕ ДА КАЖЕТЕ »КАД СЕ РАДИ ДА СЕ ПЈЕВА« — ГОВОРИО ЈЕ ТИТО МЛАДИМА.

шим мјестима. Ако ништа друго, добро ће доћи љети — због хладовине.

Горани су обећали да ће тако чинити, на шта је Тито рекао да и он сваке године сади дрвеће и да му је тешко кад види сечу.

Нешто касније причао је малишанима о утисцима с пута по Алжиру. У пријатељској земљи сазнао је да Алжирци имају дан пошумљавања и да је то добро. Тог дана више од пола милиона људи креће у природу и свако засади по једно стабло.

ТРАГОВИМА ПАРТИЗАНА

Познато је колико је Титу било драго када би чуо да одреди младих иду путевима партизанских бригада и посећују историјска места из народноослободилачке борбе.

У разговору са извиђачима Хрватске распитивао се за походе. Они су га обавестили куда су све маршовали и где су били, напоминући да ће ускоро и на Сутјеску.

Чим је споменута та река, позната по једној од најтежих битака, Тито се мало замислио и рекао:

— Да, лијепо је тамо. То је она дивља љепота... Када сада човјек иде тамо, може да се диви тим љепотама, али ми у току рата нисмо имали времена да у њима уживамо. У различитим условима, различито се и природа доживљава. Тада сам мрзио Сутјеску, а сада волим да одем тамо...

НАЈВАЖНИЈА ЈЕ МАСОВНОСТ

Када је тема био спорт, разговору као да није било краја. Пионири су непрекидно постављали питања, занимало их је Титово мишљење о овој или оној спортској грани, тражили су да им говори о својој младости, јер су чули да је и сам био спортиста.

Још као дечак, у родном Загорју, Тито је волео да се санка с вршњацима. Једног дана је без одобрења родитеља прекинуо да окреће жрвањ који је млео кукуруз и побегао напоље да се санка. Није имао праве санке па је узео старо дрвено корито које је убрзо ударило у камен и распало се. После тога мајка се жестила...

Тито је у младости био прави мајстор у мачевању. Волео је јахање, смучање, лаку атлетику, веслање, регате, рвање, стрељаштво, фудбал... Међутим, посебан значај придавао је гимнастици.

— Важна су такмичења и постизање врхунских резултата, али је за нас најважније да нам спорт буде масован, да се њиме бави већи број младих људи.

Ово је једном Тито рекао члановима делегације Савеза за телесно васпитање „Партизан“, наглашавајући да не треба форсирати само један спорт — фудбал, на пример.

Спортском држању придавао је посебну пажњу. Од врхунских спортиста, говорио је, не сме се учи такмичења од светског значаја тражити да увек неизоставно, и по сваку цену побеђују, јер то може и да их упропасти.

— Ја сам против тога и сматрам, другови и другарице, да се према њима треба заиста спортски односити. Треба гајити прави спортски дух. Свијет је велик, и на таквим такмичењима није лако бити први.

Тито је често био покровитељ великих спортских манифестација и такмичења, а истакнутим клубовима и појединцима упућивао је признања и честитке.

Малишани нису пропустили прилику да Тита упитају за који фудбалски тим навија:

— Не, не смијем бити навијач. Како бих онда био предсједник! Ја морам да навијам за све наше тимове. Свиђа ми се и „Партизан“ и „Динамо“ и „Црвена звезда“, а и други тимови... Само ми се не свиђају кад играју грубо.

Тито је додао да се интересује за сусрете наше репрезентације. А тада је било јасно за кога навија.

ЛОВАЧКИ ТРОФЕЈИ

Са пионирима Тито је често разговарао о спортском лову и риболову. Имао је много вредне ловачке трофеје из далеких земаља у којима је боравио у мисијама пријатељства и сарадње. Домаћини су често организовали лов и Тито је, у тренуцима одмора, са пушком у руци прокрстарио многе пределе. Ловио је и крупну ретку дивљач.

Ипак, све су то много више приче о природи и животињама него и врсном стрелцу. Као и многи љубитељи овог спорта, тако је и Тито волео да оде у лов. А када је већ у лову онда, како је једном рекао, траба и пуцати. Ипак, више је волео да се одмара у природи и из прикрајка посматра дивљач.

Једном је, на пример, за време боравка у Етиопији, Тито отишао с ловцима у савану. Одједном су се појавила два ноја, мужјак и женка. Наш Председник је држао спремну пушку, али је оклевао.

— Зашто не гађате? Одавде бисте их погодили — упозорили су пратиоци Тита.

— Ово је пар. Она, вјероватно, овдје негдје има гнијездо. Сигурно брине о младима. Убити мајку — то је разбојништво. Погледајте како су красни! — рекао је Тито и спустио пушку.

Одувек је волео животиње. Од детињства када је чувао очевог коња Путка. Познато је и да је необично волео псе. За време рата вучјак Лукс заклонио је својим телом Врховног команданта на Милинкладама. Парчићи непријатељских бомби само су ранили Тита. Лукс је био раскомадан.

На Брионима где је Тито често боравио, посебно зими, клима је медитеранска. Острво је у зеленилу и цвећу и прави рај за разне

Цвеће и осмех за најдражег госта

животиње. Срне, јелени, муфлони, дивљи зечеви и друге животиње слободно се крећу.

На острву постоји и зоолошки врт пун дивљих животиња. Поред осталих, ту има и лавова, тигрова, жирафа.

ЖИВОТНЕ ВРЕДНОСТИ

Какви треба да буду пионири и које особине да негују? О томе је друг Тито такође често говорио. Можда то најлепше илуструје ова мисао:

— Свим нашим пионирима и омладини, свим нашим младим људима хтио бих да ставим на срце да од најранијих година усађујете у себе и поприме све што је најбоље и најплеменитије, што човјека чини човјеком...

— Ми старији, разумије се, идемо с временом. Понекад се, додуше, догоди и то да неки старији немају довољно разумијевања за ново што долази. Али, кад је ријеч о вама, ми желимо да ви гајите оно што представља трајне вриједности, да будете правдољубиви, да увијек имате на уму да човјечанство може да живи и да се развија само у миру, да будете храбри онда када је то потребно. Будите храбри и онда кад треба да се гради, кад треба у изградњи новог, социјалистичког друштва да се савладају све тешкоће. Човјечанство се развија у борби, у тешкоћама, али увијек тежи све савршенијим облицима — а то се не постиже лако.

Тако је Тито озбиљну и сложену тему још једном приближио најмлађима, учинио је лако разумљивом.

ВЕРА У ЖИВОТ

Средином маја 1964. године дванаестогодишња девојчица Ремзија Дољи, родом из Ђаковице, написала је, као што то чине хиљаде младих, писмо Титу. Она се у Интерној клиници Медицинског факултета у Београду лечила од болести костију, и под утиском обољења изнела је нека своја размишљања о животу и људима.

Пошто је прочитао писмо, Тито је пожелео да види малу болесницу. По Ремзију је дошао велики црни аутомобил и девојчица је стигла на Дедиње.

— Хвала ти на писму које си ми написала — биле су прве Титове речи. — Реци нам како иде с твојим лијечењем?

Девојчица је одговорила да лекари чине све што је у њиховој моћи, а да је она дисциплинован пацијент. Труди се, рекла је, да вежбама поврати здравље.

— Ти ћеш оздравити јер си млада. Ето, и ја понекад патим од тих костобоља, али се надам... Поготову ти треба да будеш сигурна да ће све добро да се сврши.

Ремзија је узвратила да јој је најтеже кад види како се њени вршњаци безбрижно играју, а она мора да болује.

— Али, друже Тито, сада ми није ништа тешко када сам видела Вас... Није ми тешко ни да умрем.

— Какво умирање! Оздравићеш и лијепо и дуго живјети...

Мала Ремзија Дољи успешно је лечена неколико месеци и као здрава отпуштена кући.

Дирљив је био и Титов сусрет са студенткињом Магдаленом Новаковић која је приликом експлозије мине подметнуте у београдском биоскопу „20. октобар“ у лето 1968. године изгубила обе ноге.

Разговарали су тада о свему, највише о учењу. Магдалена је показала свој дипломски рад из средњотехничке школе. Рекла је да већ може да иде на предавања, а раније је учила само из књига. Ипак, уредно полаже испите, што је домаћина и те како обрадовало.

До овог сусрета дошло је пошто је Магдалена писала писмо Титу у којем је отворила срце и рекла шта је тиштн.

— Допада ми се ваш оптимизам — рекао је тада Магдалени — Прочитао сам писмо, у праву сте... Него, зашто ми се раније нисте обратили?

Девојка је одговорила да је сматрала како је то сувише ситно. Није хтела да замара Председника Републике...

— Али, то је и политичко питање. Мене се такве ствари и те како тичу.

На растанку Тито је своју гошћу узео под руку и отпратио је.

Још пре овог сусрета Тито је Магдалени поклонио аутомобил марке „даф 33“ који је преуређен тако да су све команде ручне. То је био први аутомобил који је Тито неком поклонио.

КАО ДЕДА СА УНУЦИМА

Уместо рођенданске честитке, једном су у Белом двору малишани, чим су видели да им се Тито приближава, запевали колико их грло носи:

— Наша борба захтијева, кад се гине да се пјева...

Тада се умешао Тито:

— Чекајте, имам један приједлог у погледу текста. Ја бих вам препоручио да више не пјевате „кад се гине да се пјева“. Доста се гинуло. Боље је да кажете „кад се ради да се пјева“.

Забележено је да је Тито у једној другој прилици предложио младима да мало измене текст популарне песмице, желећи да буде што више савремена, окренута животу, радостима...

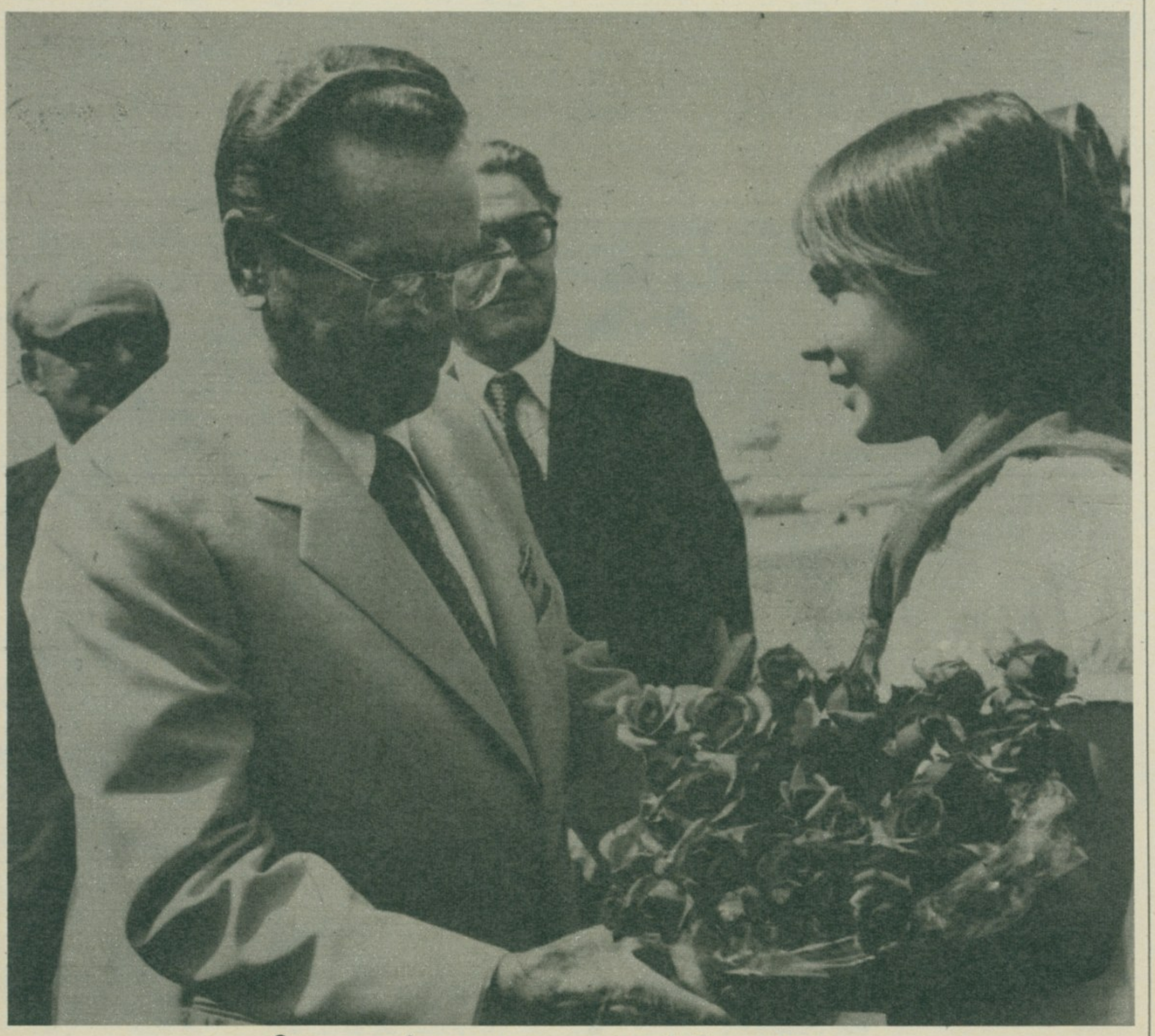
Тито је с пионирима разговарао и спомињао разне податке, али увек је имао на уму пре свега човека, његове потребе, жеље и надања:

— Бројке нас понекад толико опрхвају да не видимо живог човјека. А треба да га видимо.

Упорност, воља и жеља да се оствари успех такође треба да красе младе нараштаје. Јер, без тих врлина се не може.

— Никада се нисам бојао тешкоћа — говорио је Тито. — Што је било теже — тим сам се све боље осјећао. А онда, ја сам оптимист по природи. Али не оптимист који не види све тешкоће, већ оптимист који полази од тога да нема ничега што не би могло да се савлада, уколико се добро ради...

— У животу је потребна упорност. Ништа озбиљно не иде лако и глатко. С тим од малена треба бити начисто. Зато ако дође до неуспјеха, не смијеш да устукнеш, већ мораш опет покушати и једанпут ћеш тако сигурно успјети. Никаква тешкоћа не би смјела да поколеба човјека у његовој упорности.

Сусрет с најдражим човеком увек је бис изузетан

Херојии мањи од пушке

У СТРОЈУ ТИТОВЕ ВОЈСКЕ

— ТО ЈЕ ВИШЕ НЕГО ДУГ ПРЕМА ДОМОВИНИ... ТО ЈЕ НАТЧОВЕЧАНСКИ ХЕРОИЗАМ — ГОВОРИО ЈЕ ТИТО О СВОЈИМ МАЛИМ ВЕЛИКИМ САБОРЦИМА

Колико је било малих бораца великог срца у строју Титове војске за време наше четворогодишње борбе против фашистичког окупатора и њихових слуга у нашој ре волуцији?

То нико никада неће моћи тачно да каже, као што никада неће моћи да се испишу њихова дела. Речи „хиљаде", „десетине хиљада" мале су да кажу истину о јединственом феномену када су са очевима и мајкама, браћом и сестрама деца једне земље масовно узимала пушке и ишла у борбу у којој се гине. Тешко је наћи сличан пример у историји једне земље, њених народа и народности. Страдала су деца и у другим земљама које су биле жртве фашистичке агресије, али није познато да се негде у другом светском рату толико деце борило у првим ватреним редовима.

Примера за ово има заиста много. Међу децом борцима били су и они најмлађи, са пет-шест година, док су они са 10, 15 година били ратници таквог кова да су пред њима дрхтали непријатељи и издајници, а старији борци им се искрено дивили и поштовали их. Кажемо старији, а зна се: 70 до 80 посто бораца Титове војске били су младићи и девојке.

Малих бораца великог срца било је у строју Титове војске још од времена кад се она припремала за одлучујуће битке. А када је, на позив Партије и Тита, у јулским данима 1941. године букнуо пламен устанка, међу првоборцима су и најмлађи.

ДЕВОЈЧИЦА У СНЕГУ

Учили су у првим борбама, стицали ратничко искуство и показивали задивљујућу храброст.

О тим својим младим и најмлађим саборцима друг Тито је, сећајући се почетка народноослободилачке борбе, рекао:

„Ево, навешћу вам један примјер, један случај који никада не могу да заборавим. Из времена кад су нас 1941. у Србији четници напали с леђа а Нијемци од Ваљева, и кад је против нас већ мјесец дана текла борба у њемачкој и усташкој офанзиви. Ми смо већ тада били напустили опкољавање Ваљева, и Нијемци, који су нас потиснули, приближавали су се Ужицу. У исто вријеме напао нас је Дража Михаиловић са својим четницима. Шта сам у тој ситуацији могао да радим?

Имао сам код Ужица омладинске чете са близу двије стотине омладинаца и омладинки, и ријешио сам да их пошаљем на Трешњицу, тамо гдје је раскрсница за Ужичку Пожегу и Ужице. Четници су већ били стигли, а имали су неких осам стотина људи. Невјероватно, рећи ћете, али двије стотине омладинаца разбили су те четнике. У парампарчад су их разбили у борби која је трајала свега неколико сати.

Други сличан случај имао сам на Златару. Тамо горе, изнад Пријепоља.

Био сам тада са Штабом у Врањешевини, на пола пута између Нове Вароши и Пријепоља. У Пријепољу су били Талијани, а између нас и Талијана није било никаквих трупа. Ми смо због тога имали крај себе само осам војника, за стражу. Краљевачки батаљон био је тада у Косатици, преко другог брда, на одмору. Талијани су, изгледа, сазнали да некога има горе, претпостављали су можда, да је то штаб и послали су два батаљона у правцу нас. У рано јутро јави ми стражар који је био вани да се доље види нека велика трупа.

На снијегу се и у мраку видјела, мада нејасно, колона у покрету. Отприлике километар испод нас. Гледам, али ми доглед није добар. Узмем други и видим људе у пелеринама, са напртњачама под пелеринама, како лагано корачају. То су Талијани, рекох ...

Кажем друговима да су Талијани близу и вратим се да поставим обезбеђење вани. Али ту је само осам људи. Шта могу са њима? Постројим их ипак крај једног плота и кажем им да пуцају тек кад се Талијани појаве. Не прије. И одмах пошаљем курира у Дренову гдје се налазила Ужичка омладинска чета. Био је добар сат хода до њих, а Талијани су већ дошли сасвим близу.

Припуцамо ми мало. Талијани одговоре и почну бацачима да туку по нама. Ми се онда повучемо горе, и само смо се нешто мало удаљили, кад видимо да иде Ужичка омладинска чета. Одакле се створила тако брзо! Морали су јурити. Гледам их, онако у снијегу, како озбиљно, као неки гренадири, лијепо иду развијени у строј. Међу њима и једна дјевојчица која се једва види из снијега. Вуче пушку за собом. Пушкомитраљези тешки па их по двојица носе. А снијег велики, тешко се иде.

Кажем њиховом команданту Љубичићу, тада омладинцу а сада генералу:

— Заузми положај овдје и баците Талијане назад! — Кажем, а видим да отуд иду два батаљона против једне чете омладинаца. Били су млади, скоро дјеца, али су потиснули Талијане.

Талијани дошли горе до села, тамо гдје сам ја био, заробили ми коња и убили жену нашег домаћина, која је недјељу дана прије тога родила двојке. Њен муж ми је рекао, кад је дошао код нас, да он није био код куће, али да су му Талијани убили жену и новорођенчад. Био сам страшно бијесан због тога — и ријешио сам да се то освети. А наши омладинци борили су се храбро, иако то није била шала. Грмило је и пуцало из бацача разних калибара, из митраљеза и пушака. Талијани, знате и сами, нису штедјели муницију, јер су је доста имали. А наши борци је нису имали много, али су добро циљали и одбацили су талијанске војнике.

И ту сам, ето, имао прилику да видим на дјелу, у борби наше омладинце."

Да ли после ових речи друга Тита треба подсетити да су међу партизанима који су бранили прилазе Ужицу 1941. године били и најмлађи борци, као Бошко Буха и Сирогојно, да је у оној колони која је хитала преко Златибора ка Новој Вароши и Пријепољу, била и група дечака? Биће ти дечаци, потом, и у строју Прве пролетерске коју је Тито образовао у Рудом 22. децембра 1941. године и у строју Друге пролетерске. Биће их у стројевима свих бригада које су расле у биткама и прерасле у дивизије и корпусе ...

Орден за још једног малог борца

СУТЈЕСКА, НЕРЕТВА...

У строју Титове војске све време револуције корачали су и најмлађи борци великог срца. Носили пушке, али и митраљезе. Били мањи од пушке, али неустрашиво бацали бомбе на непријатељске бункере. Чинили подвиге достојне дивљења. Подвиге су чинили и они многобројни, омиљени мали курири. Извршавали су своје тешке дужности: да најбрже, поуздано, пренесу поруке и наређење, донесу извештај и важну вест, без обзира на напоре и опасности којима су стално били изложени јер су често потпуно сами, дању и ноћу, пролазили планинским врлетима, шумама, бродили рекама. На тим стазама многи од њих остављали су живот ...

У строју Титове војске било је и мноштво малих илегалаца у окупираним градовима, местима и селима. На једном невидљивом али изузетно тешком фронту и они су се борили, не презајући и не попуштајући под батинама, ножевима или мецима.

Најмлађе борце из строја Титове војске красиле су најлепше особине. Нештедимице је помагао друг другу. Трпели су и зиму, и глад, и дуге маршеве. Без роптања. Своју ведрину нештедимице су преносили на уморне борце. Са њихових усана често се оглашавала шала, осмех. Сви су их волели, старији их штитили, али су и они, онако мали, својим нејаким телима штитили саборце, команднре и комесаре. У њиховим малим грудима куцала је велика љубав за човека.

Такви су били и у најтежим биткама из којих никад нису изостали. И на Неретви и на Сутјесци... До последње битке за слободу своје земље.

Херојии мањи од пушке

ПЕСМА МА

СМАТРАЈУЋИ ДА ЋЕ МЕ ТО СМЕКШАТИ, НАЈМЛАЂИ ИЗ ГРУПЕ МАЛИШАНА ОБРАТИ МИ СЕ РЕЧИМА: »ЗНАМО ЛЕПО ДА ПЕВАМО«

Кад су Немци 1941. продрли у Ужице, повукли смо се с главнином наших јединица и стигли у село Радојињу. Одморили смо се крај брзог Увца и спремили за покрет дубље у Санџак. Таман смо кренули, кад из села, крај једне пртине, наиђосмо на три дечака.

— Друже командире, примите нас у чету. Ми смо из Ужица. Другови мисле да смо премалени за напоре који нас у борбама очекују и рекли су нам да се вратимо у Ужице. Ми нећемо назад. Шта ће нам рећи кад се вратимо? Хоћемо да се боримо! — говорили су готово углас.

Гледам децу која траже оружје. Размишљам. Стварно, за борбу су премалени. Један од њих, најразвијенији и вероватно најстарији, могао би још и да издржи ратне напоре, али друга двојица требало би да се врате. Но, они неће да се раздвајају. Па, ако се и врате, хоће ли живи стићи у Ужице? Шта ће радити четници с њима ако их ухвате, а знају да долазе са наше територије?

— Знамо лепо да певамо — обрати ми се најмлађи, мали Ћето. Сматрао је, ваљда, да ће ме то смекшати.

— Тај мали је брат Драгише Ћетеновића, нашег борца из Треће ужичке чете — добаци Радоје Љубичић, заменик комесара чете. — Требало би га примити!

За време овог разговора Драгиша је стајао по страни и ћутао, није хтео да утиче на одлуку. Дошао је у партизане одмах по ослобођењу Ужица. Он и Бошко Масал, другови из школске клупе и СКОЈ-а, припадали су Трећој ужичкој чети.

НЕЋУ ЖИВ ИЗ ЧЕТЕ

Погледах још једном три дечака, а нарочито Мићу Ћетеновића. Напослетку им рекох:

— Хајдете, у строј!

И они се пресрећни рикључише колони.

Тако је мали Мића, кога су из милоште звали Ћето, постао партизан. Неколико дана касније стајао је у строју кад је друг Тито створио прву регуларну јединицу, Прву пролетерску бригаду. Наша Трећа чета ушла је у састав њеног Петог батаљона. Већ сутрадан разбили смо италијанску колону која је од Прибоја, преко Бијелог брда, покушала да продре у Рудо. Међу првима који су упали у италијански строј био је Мићин брат Драгиша. Заробили смо седам италијанских војника. нешто их је изгинуло, остали су побегли.

„Посматрао сам ваш рад, лијепо сте радили", стајало је у поруци која нам је стигла од Врховног команданта.

Заноћили смо у селу Оскорушама, где смо остали два дана. Другог дана, негде око подне, пред кућу у којој је била смештена команда Треће ужичке чете стигле су две жене. Једна је била мајка браће Ћетеновића, а друга Бошка Масала.

Како су успеле да нас пронађу, нису рекле. Нису испричале ни како то изгледа када се иде за партизанском јединицом која је стално у покрету.

— Дошле смо да вас видимо, да видимо своју децу — обрати се команди чете Коса Ћетеновић. — У вашој чети имам два сина. Драгиша је стасао за војску, али Мића је још дете. Пустите ми њега, нека иде кући.

— Добро, ако он хоће, ми га пуштамо! — кажемо јој.

— Ја нећу жив из чете! — буни се Мића.

— Знаш ли да су ти оца Немци убили кад су ушли у Ужице, па како ћу ја сама са млађим братом — покушава да га приволи мати, а суза јој сузу стиже.

—Баш зато ћу и да останем у чети — одговори Мића. — Хоћу да осветим оца. Ако се вратим, они и мене могу ухватити и убити. Нећу жив из чете! Него ти, мама, иди кући.

Мићин одговор био је

ЛОГ ЋЕТЕ

тако одлучан да се Коса најзад обратила свима нама:

— Добро, другови, нека вам је срећан пут! Припазите ми на њих, нарочито на Мићу!

Тако је Мића остао с нама.

ПУШКОМ ВЕСЛА, А МАШИНКОМ ЛУПА

Тридесетак дана после напуштања Рудог ушли смо у Фочу. Наш батаљон је у дуванској станици давао приредбу којој је присуствовао Врховни штаб с другом Титом. Мића и другови певали су разне песме. Највише су нас обрадовале песме из Србије. Те вечери нам се чинило да смо поново у њој.

После Фоче водили смо многе борбе и издржали велике напоре пре него што смо стигли пред Купрес. Једног августовског дана 1942. године нападоше нас из Купреса усташе. Преко њива и ливада ваљали су се њихови стрељачки стројеви. Помагала им је артиљерија, минобацачи и авијација. Док смо ми чистили последње куће у Благају, налазио сам се у стрељачком строју Треће ужичке чете. Горе, у страни, код једне камене ограде, ранише нам Миленка Грбића. А доле, у самом селу, између кућа мали Ћето повика:

— Рањен сам!

Погледам: метак му прошао кроз слабашни грудни кош. Рањавање га је више зачудило него уплашило.

Ноћу, уочи 20. августа, спремали смо се да поново нападнемо положаје око Купреса. Јављено нам је да, наводно, једна група усташа жели да се преда и да ми демонстративним нападом треба да јој омогућимо да се одвоји од усташке главнине и прикључи нама.

Уз косу смо кренули у јуриш. Међутим, горе нас је дочекао снажан плотун. Испод самог Виса Велике Плазенице погинули су Бошко Масал и Драгиша Зетеновић, старији брат малог Ћете.

Следеће поприште нашег батаљона била је планина Мањача. Ту нас је, пошто је прездравио, стигао мали Ћето. Држали смо положаје на брду Крнин, испред Бањалуке. Немци и усташе, бесни што смо стигли до испред града у коме се налази њихов велики гарнизон, напали су наш батаљон. Прво су нас почели тући артиљеријом и минобацачима. Експлозија за експлозијом. У једној шкарпи видех малог Ћету како се притајио и нешто црта.

— Шта то радиш? — упитах га.

— Бројим експлозије! — одговори мирно. — Ово је 128...

Колико их је још било никада ми није рекао.

Кад је артиљерија умукла, наишао је, уз налет авиона, немачки стрељачки строј. Извршили смо јуриш и одбацили Немце. Овде су погинула двојица омладинаца нешто старији од Ћете. Мала растом, готово девојчица, Деса Петронијевић и мршави дечак, домаћ Душан Дујић, обоје из Ужица. Предвече смо се спустили са Крнина у једну овећу увалу. Убрзо је одјекнула песма. То је мали Ћето импровизовао нову песму коју сви радо слушамо:

„На Крнину бој се бије
љути,
док фашизам сасвим не
уђути,
лете бомбе, лете и гранате,
па све мислиш удариће
на те..."

Затим смо наставили према Мркоњић-Граду. Ћето је био с нама. Опет смо Немцима нанели велике губитке. И опет је мали Ћето спевао нову песму како се „Немац у Врбасу купа, пушком весла, а машинком лупа..."

Из околине Мркоњић-Града кренули смо да ослободимо Јајце, а одатле за Дрвар. Тада смо малог Ћету, његовог друга Драгољуба Васића Васу и још неколико омладинаца послали за попуну Пратећег батаљона при Врховном штабу.

Малог Ћету дуго нисам видео. Срели смо се поново пошто смо прешли пругу и друм Сарајево — Прача. Немачка и усташка посада пружале су јак отпор. Разбили смо их и прешли и пругу и друм. После напорног марша и тешке борбе прилегли смо и поспали у засеоцима села Хотичине, званим Равна Њива и Нишета.

КАКО ПРЕД МАЈКУ?

Одједном је опет загрмело. Немци су гађали из митраљеза и бацача. Неприпремљени за борбу, одступили смо. И тада, у потоку између Хотичине и Зечића, срео сам малог Ћету. Сада је био у Пратећем батаљону Врховног штаба. Упутили смо га тамо сматрајући да су за њега у борбеним јединицама напори претешки. Хтели смо да преживи рат. Његов старији брат Драгиша погинуо је на висовима изнад Купреса, па смо желели да мајци Коси бар једнога вратимо.

— Заостао сам за батаљоном — рече ми. — Журим да га стигнем.

— Можда би било боље — предложих му — да пођеш са мном, па кад се ухвати сигурна веза, да се онда прикључиш својој јединици. Изгубићеш се у шуми.

— Не, они су близу, сад су замакли ту, уз поток, стићи ћу ја њих.

Тако се растадох са малим Ћетом.

А онда, после два дана, неко ми из курирске десетине рече:

— Нестао је мали Ћето. Вероватно је погинуо!

У то нисам могао, нисам хтео да верујем. Заостао сам за колоном да сачекам неког ко ће ме подробније обавестити.

Велика Романија, под густом шумом, постала је још већа, пустија и мрачнија. Зар је могуће да је нестао Мића Ћетеновић, мали Ћето? Знао сам шта то значи, поготову у Романији којом крстаре четничке групе. Немајући храбрости да се сударе с нашим главним снагама, четници лешинарски, из заседе, хватају заостале и рањене, болесне и децу, па се над њима праве јунаци и дивљају. Зар је могуће да Коси нећемо вратити ниједног сина, а она је команди Треће ужичке чете поверила обојицу? Та мисао ме притискује као камен, мада не знамо ко ће остати жив и пред мајкама положити рачун о њиховој деци.

Док сам седео обузет мислима, стиже колона Четвртог батаљона и другови ми потврдише вест о нестанку Миће, малог Ћете.

Никола Љубичић

ИМАЛА ЈЕ

ИТАЛИЈАНИ СУ ПОЧЕЛИ ДА ИСПИТУЈУ И ДЕЦУ. СТИГЛИ СУ И ДО БЕТАТЕ. УЗДРХТАО САМ. ДА ЛИ ЋЕ И ЊУ ДА ТУКУ? МОЈУ МАЛУ БРЕСКВИЦУ! НАСЛОНИО САМ УВО НА ЦЕВ ВЕНТИЛАЦИЈЕ...

Елепо, сад ми кажи како те ја зовем?

Нада!

Не зовем те тако. Него бресквица!

— Не, не, стричек Примож.

— Кад те молим, кажи: Ја сам бресквица!

— Ја сам Бе... Бе-та-та.

— Како?

— Како?

— Ја сам Бетата!

Обрадовао сам се. Мала Нада је, најзад, на свој начин, прихватила надимак који сам јој дао. Бетата — бресквица! Заиста је изгледало тако. Округла лица, румених образа, црвене носића, стварно је личила на многе од бресквица које су дозревале у воћњаку њеног оца Петра Форназарича.

Пријатељство с Надом (Бресквицом, Бетатом) почело је још првог дана боравка у њиховом дому. Иако је Петар Форназарич имао још двоје деце, за Бетату сам осећао нешто изузетно. Увек бих се необично обрадовао сусрету с њом, њеном осмеху, тепању док је изговарала оно — Бетата.

А она је грабила сваку прилику да се нађе у мом крилу или на колену — да је цупкам. Ословљавала ме је једноставно „Примож" или „стричек Примож". То је било моје партизанско име под којим сам се у данима револуције кретао као инструктор Централног комитета Комунистичке партије Словеније и повереник Освободилне фронте за Словеначко приморје.

У ПЕЋИ ЗА ХЛЕБ

Волео сам децу, а Бетата ми је, временом, толико прирасла за срце да нисам могао да одбијем готово ниједну њену молбу. Кад год сам имао слободног времена цртао сам јој на комадићима папира разне фигуре, правио лутке од дрвета, па и од крпица. У данима тешких борби и илегалног рада, она је за мене била онај дивни зрачак наде да ћемо се једнога дана вратити својим кућама, радити и у слободи подизати децу.

Кад сам вечеравао у кући Форназарича, Бетата је обично била поред мене. А кад бих улазио у кућу, она би ми прва потрчала у сусрет. И, мало тужна, испраћала ме до кућног прага. Говорио сам јој да одлазим, али да ћу доћи. У ствари, често никуд нисам одлазио већ сам се завлачио у скровиште у другом делу куће. Бетата за то није знала.

Кућу Петра Форназарича нисам случајно изабрао за своју „базу". Петар је био на страни револуције и партизана. Имао је и партизанско име „Павле". Његова кућа у селу Вогерско, у Випавској долини, на петнаестак кидометара од Горице, била је за нас илегалце сигурно место.

У тој кући било је још нешто, изузетно важно за мој илегални рад: савршено склониште изграђено још пре рата. Италијани, који су тај део Словеније запосели још 1916. године, забрањивали су сељацима да пеку ракију. Кад би их ухватили у томе, кажњавали су их и затвором. Сељаци су ракију ипак пекли — кришом. Зато је Форназарич изградио необично склониште и умешно га маскирао. Иако се налазило тако рећи у самој кући, готово га није било могуће открити.

Нико не би могао да очекује да се тамо нешто налази у свињцу који се својим зидом наслањао на кућу. Као што је то уобичајено у овом крају, у свињцу се налазио и казан у коме се кувала репа и друга храна за свиње. Форназарич је, међутим, испод казана ископао повећу јаму у коју је ставио уређаје за печење ракије. Разуме се, јама се није видела. Имала је поклопац и то тачно испод самог ложишта казана, испод жара и пепела. Била је то, у ствари, бетонска плоча, али покретна, на точкићима. Кад је требало ући у скровиште, најпре би морала

ТРИ ГОДИНЕ

да се угаси ватра, разгрне жар и пепео а онда помери бетонски поклопац. Савршена камуфлажа! Цев која је излазила у пећ за печење хлеба у самој кући чинила је вентилацију. Ето, то скровиште, намењено некад тајном печењу ракије, било је моје илегално пребивалиште.

После одржаних састанака обично бих долазио у кућу Форназарича. Вечерао бих са свима, поиграо се са Бетатом, а онда, као да одлазим из куће, полазио. У ствари, силазио сам у скровиште. За то деца, па ни Бетата, нису знала. Знали су једино домаћин Петар, његова супруга и мајка.

Иако мало, подземно скровиште било је погодно за рад. Осећао сам се потпуно сигурним. Толико сигурним да је једном приликом код мене „у госте" дошао и друг Лука — Франц Лескошек, тада секретар Централног комитета Комунистичке партије Словеније.

Једнога дана, реч по реч, наш разговор је у једном тренутку постао гласнији. Нисмо на то обраћали пажњу. Сматрали смо да нико не може чути „подземни" разговор. Преварили смо се.

Домаћин, мој одани Петар Форназарич, испричао је шта се догодило. Предвиђајући да италијанска полиција може изненада да бане у кућу, његова жена је проверавала да ли неко од деце можда зна да сам у склоништу. Почела је изокола да их испитује, па и Бетату. Бетата је уз осмех одговорила:

Знам, ту је, у пећи за хлеб!

Бучан разговор који смо Лескошек и ја водили у склоништу, Бетата је чула кроз цев за вентилацију. А она је добро познавала мој глас.

ГДЕ ЈЕ ПРИМОЖ?

Догодило се управо оно од чега смо страховали. Италијанска полиција ОВРА још раније је сазнала за моје партизанско име „Примож" и за моју активност. У трагању су стигли и до Форназаричевих. Кад су ушли у кућу, ја сам био у скровишту и све је било маскирано: у казану изнад мене горела је ватра кувала се храна.

У први мах ништа нисам чуо. А онда су до мене допрли гласови из куће. Јасно сам их чуо кроз цев за вентилацију. Кроз ону цев кроз коју је и мене чу-Бетата! Италијани су саслушали најпре домаћина Петра бесни јер је он само понављао: „Не знам... не знам..."

Почели су да га туку. Ништа није признао. Онда су се окомили на његову жену. И она је ћутала. И њу су тукли. Испитивали су и баку. И она је одговарала да не зна за Приможа. А све троје су добро знали да сам у скровиштu!

Италијани су онда почели да прете да ће их све отерати у затвор, да ће кућу запалити. Одговор је опет било — ћутање. Саслушавању су присуствовала и деца. Италијани су онда почели и њих да испитују. Најпре најстарију кћерку — Бетатину сестру. И она је одговарала да не зна за Приможа. Онда су прешли на Бетату. Уздрхтао сам. Да ли ће и њу да туку? Моју бресквицу. Наслонио сам уво на цев вентилације. Да ли ће Бетата испричати како је чула гласове у пећи за хлеб?

— Где је Примож? Где је Примож? — викали су Италијани на дете.

Ослушкивао сам и — ништа нисам чуо. Ипак сам се следио и прихватио пиштољ. Кад су ме већ заболеле уши од напрегнутог ослушкивања, зачух познати али престрашени глас мале Бетате:

— Не знам, не знам ја Приможа...

У том часу клонуо сам на под скровишта, а срце је лупало као да ће да искочи из груди. Бетата! Бетата је ћутала! Моја Бетата! Моја бресквица румена...

То осећање радости потрајало је кратко. После тих Бетатиних речи чуо сам неке повике. Онда се све утишало. Чекао сам и у тишини се питао шта ли се догодило? Да ли су Италијани још у кући? Да ли да изађем из склоништа? Мисли су сустизале једна другу. Ако изиђем, могу да налетим на Италијане. Можда су ми поставили замку, чекају у заседи? Ипак, одлучио сам да изађем.

Скинуо сам поклопац са бомбе „крагујевке" и узео је у леву руку. У другој сам држао револвер. Полако сам покренуо поклопац на скровишту. Пепео и жар падали су унутра. Ослушнем — ни гласа. Секунд касније, међутим, зачујем кораке који ми се приближавају. Стиснух бомбу у руци, спреман да је активирам и бацим. Истог часа зачух познати глас. Била је то бака.

— Изиђи, Примож, несрећа! Одвели су Петра и жену у затвор! Децу су одвели у село.

— И Бетату? — упитах.

— И њу. Пожури, треба да се склониш. Могу опет да дођу.

Пóхитао сам у одред.

Никада нећу заборавити тај дан у кући Петра Форназарича. Било је то 10. марта 1943. године. Остао сам жив захваљујући свима њима. Захваљујући и Бетати, мојој бресквици, која је ћутала пред Италијанима.

А Бетата је тада имала само три године!

Жива је и данас. Ради у Копру. И сад се често виђамо. Само, на Приможевом крилу приликом тих сусрета сада седе и цупкају — Бетатина деца.

Алеш Беблер

БОМБАШ БЕ

— ОВО ЈЕ МОЈ КРАЈ ПА САМ НЕКАКО НАЈПОЗВАНИЈИ ДА ГА ЧИСТИМ ОД ОНЕ ЖГАДИЈЕ. МОЛИМ ТЕ, КОМАНДИРЕ! — ПРЕКЛИЊАО ЈЕ ДЕЧАК ЗА ДОЗВОЛУ ДА ЛИКВИДИРА ЈОШ ЈЕДАН БУНКЕР

Када се у једној брвнари засеока Трнава, које је припадало селу Сирогојну на падинама Златибора, 21. априла 1926. године родио дечак — сви су били радосни. Отац Љубисав Јовановић говорио је тада свом старијем сину Добросаву:

— Е, где ће нам сад бити крај. У кући нам је и четврта мушка глава. Па кад сви одрастете и сложно запнете, саградите нову кућу, зидану, од цигала, покријте је црепом, нек' се говори — ено куће браће Јовановић. Само да сте ми живи и здрави! Јер ја сам болешљив, ратне ране не пролазе, ко зна колико ћу још издржати на ногама.

Тако је говорио Љубисав, стари ратник, препун ожиљака из првог светског рата, сељак сиромах чије је једино благо било нешто мало пашњака и још мање стадо оваца. Желео је да његова деца живе у лепшој кући. Зато је, иако са скромним иметком, одлучио да на дан када ће свом најмлађем сину дати име, приреди велико весеље. Није вредело што га је од трошка одговарала жена Борика.

БОС ПО СНЕГУ

Дечак је добио име Сава. Био је здрав, некако јак, жилав. Већ у седмом месецу је проходао. И ништа му није сметало што је сваки дан падао, разбијао колена, руке, главу. Мало би се откотрљао као лопта, па опет на ноге.

— Не знам да ли је Сава запамтио оца — причао је његов брат Добросав. — Имао је само 18 месеци када се, због ратних рана и болести, угасио живот нашег оца. Остали смо сами. Мајка и нас четворо деце. Притисла нас је немаштина, хлеба није било. И наша мајка Борика, коју смо од милоште звали Лила, примила је све на своја плећа.

Желела је да нас све школује, нахрани. Радила је, повијена по цео дан и код других људи, у надницу, како се то каже, а ноћу се повијала над Савином колевком, љуљала је, нас покривала да заспимо што пре да би она, потом, наставила да ради до дубоко у ноћ, нагнута над коритом или с плетивом у рукама, да нам спреми блузе, чарапе за хладне дане и велике златиборске снегове.

Мали Сава брзо је ижцикљао у ведрог дечака дораслог за школу. Њему мајка није могла да купи ни буквар ни таблицу, већ је позајмљивала од других. Било је прилика да се у кући није могло наћи ни парче проје да Сава понесе у школу, а у обући и одећи оскудевао је још више.

Вршњаци су га упамтили по томе што је понекад и по снегу и сувомразици бос до школе касао. Међутим, те и друге невоље које је собом носило сиромаштво Сави као да никад нису сметале. Иако више гладан него сит, другови га никад нису видели тужна. Напротив, био је необично живахан, лак на ногама као веверица, тако да није било стабла на које се није могао успузати. У томе и у игри клисом није му била равна.

Дечак Сава учио је осредње, школу је схватао као неку врсту игре. Међу основцима био је познат по брзини, тако да га нико није могао надтрчати.

Завршио је четири разреда основне школе. Даље није могао. Мајка није имала новца да га пошаље у школу у Ужице.

Уместо одласка у велики град Сава је остао на Златибору. Почео је да привређује као чобанче у кући проте Милана Смиљанића, човека који је имао велику душу и срце, многима помагао. Зато се Сава обрадовао и био је вредан чобанин. Вазда у покрету, брз, увек светла погледа, насмејан, прихватао се послова који су му поверавани. Смиљанића кућа није пружила Сави само топло уточиште. Истовремено је широко отворила врата књигама којих је било много. Сви су у кући читали, па је и Сава отворио књигу.

У »БЕЛОМ СВЕТУ«

Да ли је у тим књигама прочитао да постоји неки далеки „бели свет“ или га је једноставно понела жеља, не зна се. Тек, мали Сава се једнога дана отиснуо у тај „бели свет“. И — стигао у Ужице.

Био је то за њега град из бајке. Велике куће, улице, много људи. Златибор је према овоме изгледао као пустиња. Сава је знао да му нико неће хлеб поклонити. Уздао се само у своје руке. И, рекло би се, пошао је за мирисом хлеба, запослио се код кафеције који је имао и пекару. Носећи по цео дан канте с водом са чесме у дворишту, увече би уморан легао уз топлу пекарску пећ. Устајао је рано да у тој истој пећи потпали нову ватру.

Као сабијен у мишју рупу, вазда окован тешким кантама пуним воде, Сава је једва чекао да дође субота и да добије „излаз у град“. Тада је одлазио на пијацу или железничку станицу. И опет је радио.

Носио је торбе и кофере путницима који су стизали или одлазили. Ваљало је зарадити још неки динар, јер оно што је добијао у кафани и пекари није било довољно за живот. Увек у изношеном капуту и подераним ципелама, уверио се мали Сава да је у белом свету хлеб често тако горак!

А онда је дошао рат. 1941. Сава је остао без посла. У град су ушли Немци. Гледао је кад су фашисти на пијаци обесили четворицу људи. Тада је затворио своју малу „радњу“, сандуче за чишћење ципела — Немци су волели да увек имају изгланцане ципеле. Да би преживео радио је као мали носач на пијаци и по улицама.

НАЈТЕЖИ ИСПИТ

У јесен је на тим истим улицама Сава доживео нешто необично и велико.

ЗА СТРАХА

24. септембра 1941. Ужице је било ослобођено. Град је у трену променио лице.

Људи слободно корачају, журе. На пијаци говоре борци са шајкачама и титовкама на глави. Цео град је личио на кошницу. Сава испред хотела „Златибор“ поново отвара своју „радњу“ за чишћење ципела.

Али, мало је ко тих дана чистио ципеле. Ужице је било једини слободан град у Хитлеровој „европској тврђави“. Требало је ту слободу бранити, бранити Ужичку републику у којој су већ били Врховни штаб и друг Тито.

Све што је у слободарском Ужицу могло да носи пушку носило је. Међу њима се нашао и Сава Јовановић, чобанче са Златибора, потрчко по ужичким кафанама, пекарама и улицама, чистач ципела. Сад и он с титовком на глави. Ту, у Ужицу, срео се са Бошком Бухом и постали су нераздвојни другови, мали борци — партизани.

И Сирогојна су као малог и нејаког хтели да врате. Некако је то, као и остали, храброшћу избегао. Прешао је, заједно с Бухом и Јевремом Поповићем, ледени Лим. Тада су поново одлучили да дечаке борце врате кућама јер су предстојали тешки маршеви и борбе. Морао је Сава да се растане и од своје пушке. Али, није хтео да се растане од партизана.

Због те своје велике жеље доживеће, с другом Момчилом Ковачевићем, праву одисеју на леденој Каменој гори. Да их не би видели они који су им наредили да се врате, пошли су према Златибору, а онда поново трагом своје јединице. Лутали су по зими и дубоком снегу. Сава је добио високу температуру. Тада га је у кућама сељака који су их прихватили чувао, и сачувао, његов друг Момчило.

Нису посустали. Не напуштајући траг партизанске јединице, стигли су је у Чајничу. Кад су их старији видели донели су ону одлуку: више се никад нећемо растати од ових дечака! Положен је најтежи борачки испит.

Тако се Сава нашао и у строју Друге пролетерске бригаде када ју је у Чајничу основао друг Тито. За сваку сигурност, као и остали дечаци, и он се с пушком пропињао на прсте да изгледа виши и старији.

У борбама које су уследиле Сава је учио када се пуца и ратује, али и шта значи другарство. Све је то видео својим очима, доживљавао. Видео је и како су другарице болничарке помогле Бошку Бухи кад је био рањен. Сава је сматрао да је најважније да свом другу са ужичких улица приђе и да га ћутке, братски загрли. Без речи, расло је велико другарство два дечака.

То другарство Сирогојно је показао и када је старијег борца Луку Игњатовића спасао четничког ножа. У борби прса у прса, Лука се гушао са четником. Спазивши да му прети четничка кама, Сирогојно је хтео да помогне, али није смео да пуца јер би метак могао да погоди и његовог друга. Зато је зграбио пушку за цев и кундаком распалио четника по глави. Тако је спасао Луку.

СКОЈЕВАЦ

Убрзо, Сирогојно се показао као изузетно промућуран и храбар борац. Приликом борбе код железничке станице у Тарчину, подно Бјелашнице, усташе су се утврдиле у згради огорчено се бранећи. Сирогојно је тада предложио командиру да се сам привуче згради, а затим уз олук успуже на кров, пребаци на таван и оданде баци бомбе на утврђене усташе.

Савин предлог је прихваћен. Чобанче са златиборских ливада, попут веверице која се и на највиши бор пела, док дланом о длан, већ се верало уз олук. Другови га пажљом штите. И он је на тавану. Налази пијук међу гредама, њиме разбија таваницу.

Усташе бесомучно пуцају кроз отвор. Сава се баца у страну али не губи присуство духа. Већ је одшрафио бомбу и завитлао је у отвор. Једну, па другу. Доле, снажна експлозија. Усташки митраљез је умукао. И док дим и прашина засипају Саву међу таванским гредама, он понавља у себи: „Жив, жив сам. Ја, Сирогојно, бомбаш!“

Следећег тренутка повици, загрљаји другова. Честитају му. Честитају и осталим малим бомбашима. Сава постаје скојевац. Стао је раме уз раме Бошку Бухи, свом најбољем другу. Сава ће, затим, као и Бошко Буха својим подвизима исписивати легенду о храбрости.

У многим борбама Сава је вешт патролција. А то је значило да је морао сам да одлучује. И код Купреса, у патроли са двојицом другова, још један подвиг. Прво је заробио једног усташу. Онда је друга обукао у усташку униформу и дао му задатак да га као партизана спроведе у усташку стражару. План је био више него смео.

Херојии мањи од пушке: Сава Јовановић Сирогојно

Кад је „усташа“ утерао Сирогојна у стражару, „заробљеник“ је у једном скоку зграбио пушкомитраљез наслоњен уза зид и, уперивши га на усташе, све их заробио. Седморицу! И довео их у своју јединицу.

Заробљавање непријатеља као да је постала „специјалност“ Саве Јовановића Сирогојна. Кад су пролетери после дугог марша, остварујући Титову стратегијску и политичку замисао, стигли у Босанску крајину, отпочела је акција ослобађања Јајца. Као Бошко, и Сава је на челу једне бомбашке групе. Дат му је и посебан задатак да извиди непријатељске положаје у граду. Потпуно сам. Ушавши у једну кућу, било му је сумњиво што је ту само старија жена. Подигао је пушку и викнуо колико га грло носи:

— „Руке увис!“

На Сирогојнов глас стара жена је признала да су у другој соби домобрани. Сирогојно је опет узвикнуо:

— Предајте се! Положите оружје! Око куће су партизани!

А био је потпуно сам. Заробио је 18 домобрана, разоружао их и све их довео свом команднру. То је био Сирогојнов прилог ослобођењу града на Врбасу. На том подвигу честитао му је и најбољи друг Бошко Буха.

САМ ПРОТИВ ПЕДЕСЕТОРИЦЕ

...Иако нераздвојни, њих двојица су морали да се растану онда кад су то најмање желели. Сава се разболео, добио високу температуру, а требало је да заједно са Бошком буде делегат на Првом конгресу омладине у Бихаћу, да види и поздрави друга Тита. Био је због тога тужан, али није јадиковао. Испраћајући Бошка шеретски се насмејао:

— Наравна ствар кад ти идеш, Бошкић, чини ми се као да идем и ја. Запамти само све, да ми све после причаш, кад се вратиш.

И причао му је Бошко све, потанко, показивао му ручни сат који је добио од друга Тита. Заједно су, ћутке, слушали како куца, куца, куца. Тако су куцала и њихова два срца. Као једно.

У долини Неретве штитили су један другог у критичним ситуацијама. И после, уз падине Прења и на Јаворку. Тада је Сава начинио нови подвиг. Нашао се очи у очи с колоном од 50 наоружаних Италијана. Није се уплашио. У једном покрету зграбио је две бомбе с опасача и викнуо:

— Ако се ко мрдне, све ћу вас побити. Доле оружје!

Неко од Италијана знао је наш језик па је наредбу превео осталима. Тих 50 италијанских фашиста нису имали тако велико срце као што је било срце Саве Јовановића Сирогојна.

Исте вечери партијска организација Четвртог батаљона Друге пролетерске примила је у своје редове и Саву Јовановића Сирогојна.

Како описати све његове подвиге у борбама? А сви су говорили: велико срце има наш мали Сирогојно!

Рат је завршен: осмех на лицима два ратна друга

Видело се то и на Сутјесци. Не само у јуришима, него онда када је, забринут за свог друга Бошка, трчао у шуму да га пронађе и када га је грлио са сузом у оку радостан што су живи, што су заједно. Показао је то и онда када је Бошку из своје порције, да би га окрепио после тек прележаног тифуса, давао комадиће меса, а сам јео празну чорбу.

Растали су се оног септембарског дана 1943. када је Бошко погинуо на Јабуци. Сирогојно је остао без најбољег друга, тужан и претужан. Али је после тога, памте и сведоче многи, бацао бомбе за двојицу у новим борбама некако журио, желео да поново дође на Златибор.

Увек у првим редовима, увек с бомбама у рукама. Нико није умео тако вешто да врати фашистима бомбу која још није била експлодирала. То је извео у селу Штрпцима, па је штаб дивизије јавно похвалио Саву Јовановића Сирогојна.

ТРУБАЧА ЗА ГУШУ

За време борби у Србији Сирогојно је постао прави „специјалиста“ и за четнике. У Каони се привукао школи у којој су се башкарили четници. Зграбио је првог на кога је наишао. Маленим рукама за гушу. Био је то трубач. Сирогојно му је наредио да свира — збор. Не знајући шта се дешава, четници су излетели из школе и постројили се. Тад су прискочили остали Сирогојнови другови. Без зрна барута заробили су „јунаке“ Драже Михаиловића.

Било је и тужних дана те ратне јесени 1944. Видео је како је његов командант Луне рањен у једној борби и како је издахнуо надомак родне куће у селу Добри До. Видео је његову мајку нему од бола. На њеним рукама јунак је издахнуо. Командант кога су он и Бошко бескрајно волели.

С болом у срцу, колона бригаде, у њој и Сирогојно, ишла је даље, у нове битке, у нове победе. Бригада је опет кренула у правцу Златибора. Сирогојно је поново гледао његове падине.

— Стићи ћу, стићи ћу до моје Чиготе, до моје Трнаве, до мог Сирогојна! — говорио је друговима.

На жалост, није стигао.

У ЗАВИЧАЈУ

Првог и другог маја Друга пролетерска водила је тешке борбе код села Мравињаца, где су се утврдили белогардисти. Јуришају пролетери, с њима и Сирогојно. Баца бомбе, хита напред. Хита ка великом бункеру поред школе. То је упориште од којег зависи исход битке.

Ноћ полако узмиче. Сирогојно моли командира да с још једним другом ликвидира бункер. Кад му командир каже да је то опасно, Сирогојно одговара:

— Ово је мој крај, па сам некако најпозванији да га чистим од оне жгадије. Молим те!

Командир је пристао, тешка срца, али је све предузео да остали борци ватром из пушака и митраљеза штите Сирогојна.

Као много пута дотад, Сирогојно пузи према бункеру. С десетак метара баца бомбе. Затим поново устаје, у два скока је на бункеру. Желео је да прихвати непријатељски митраљез и да распали по белогардистима забарикадираним у школи. Кад је до пола, већ у лету, био у бункеру, из школе је истрчао белогардејац с пушкомитраљезом у рукама. Рафал. Меци су пресекли Сирогојна. Притрчали су другови и на рукама га изнели из бункера који је освојио. Помоћи, међутим, није било.

Чобанче испод Чиготе, дечак који је пошао у бели свет, пао је заувек надомак свог родног краја. Херојски, као што му је и приличило.

И данас је тамо, на падинама Златибора. На вечној стражи. На Чиготи, на споменику палих бораца овог краја уклесано је и његово име. Али, оно је свуда. У селу Сирогојну подигнута је нова школа израсла на месту старе у којој је Сава учио прва слова и завршио четири разреда. Та школа носи његово име. Пред њом је и биста коју је израдио млади и самоуки вајар из села Трнаве Владимир Митровић. Савина биста је и на Јабуци близу споменика Бошку Бухи. И сад се гледају, као да се осмехују. Два мала борца великог срца. У ствари, једног срца које је до краја, до последњег дамара куцало за сунце слободе.

Момчило Стефановић

Хероји мањи од пушке

ДВЕ ЛАЛИНЕ КОШУЉЕ

ЗАНЕМЕО САМ! ШТА ДА КАЖЕМ ТОМ ДЕТЕТУ И ЊЕГОВИМ ИСТО ТАКО МАЛИМ ДРУГОВИМА? КОМУНИСТА САМ ОДАВНО, АЛИ ГОТОВО ДА БИХ И ЈА У ТИМ ТЕШКИМ ТРЕНУЦИМА ТО ИСТО УРАДИО.

У пролеће 1944. године у Босни у Првој војвођанској бригади образовали смо Омладинску чету. Било је у њој четрдесетак бораца, не само из Војводине. Све један другоме до увета. Имали су и свог командира Јовицу Кернеза. Имао је свега шеснаест година. Комесар чете био је Сима, и он шеснаестогодишњак. А њих двојица били су у чети најстарији!

Чета је била права војничка формација. Поред командира и комесара, имала је и своју болничарку, такође млађу од шеснаест година, и интенданта, а била је подељена на два вода на челу којих су, опет, били командири. Сви су били наоружани углавном кратким италијанским пушкама, а доста њих носило је немачке аутомате, бомбе, револвере.

Да бисмо заштитили те најмање борце, новообразованој чети давали смо лакше задатке, ако је у рату који смо ми водили уопште било лаких задатака: да буду пратећи део штаба бригаде, да обезбеђују болницу...

Одједном се у чети појавила „недисциплина": нису били задовољни својим „заштитним" задацима, зато су често, ноћу, појединачно и у групама, кришом одлазили у друге чете и учествовали у жестоким борбама и окршајима. Због тога смо их критиковали. Само, то као да није помагало.

НИЈЕ ТО НИШТА, ДРУЖЕ!

У јулу 1944. године наша Шеснаеста дивизија добила је задатак да нападне Шеховиће које су запоселе јаке усташке и немачке снаге. Тек што сам издао наредбу за напад, крај мене се однекуд створише Јовица и Сима, командир и комесар Омладинске чете.

— **Друже Камењару, другови гину** — почеше **зашто нама ниси дао никакав задатак? Зар ми не можемо у борбу? Ми да седимо, а да наши старији** прекорно.

Видим, погођени су. Почнем, зато, да их убеђујем да сам и за њих предвидео веома важан и одговоран задатак. Они ће бити резерва команданта дивизије, моја важна резерва. Па у току напада, кад устреба, ја ћу их позвати и они ће ступити у дејство. Слушали су моје образложење, али, видео сам, нису ми баш поверовали.

Борба за Шеховиће трајала је читаву ноћ. У зору, док сам стајао на осматрачници пратећи развој борбе, крај мене су проносили борце рањене у првим редовима. Кад сам једну болничарку запитао кога носи одговорила ми је не заустављајући се:

— **Друже команданте, то је Сима, комесар Омладинске чете!**

Прибох и упитах га:

— **Шта је то, Симо, како си смео да идеш у борбу без одобрења?**

Сима се мало придиже на носилима, осмехну се као да жели да се оправда па рече:

— **Друже Камењару, није то ништа, нисам тешко рањен, само ме мало очешало!**

А био је тешко рањен. Митраљески рафал дохватио га је преко стомака. Срећом, лекари су му спасли живот. Ране су зарасле и Сима је наставио пут са својом четом.

ЈЕ ЛИ ИСТИНА?

Омладинска чета прешла је све путеве којима је ишла наша дивизија. И учествовала у свим борбама. Кретала се кроз Босну, тукла се против немачке злогласне дивизије „Принц Еуген". Били су то тешки дани.

Сећам се добро марша са Романије, преко Зеленгоре до Црне Горе. Немци су нас стално нападали. А људи, исцрпљени од глади, једва су се кретали. Да бисмо се некако прехранили поклали смо готово све коње. И старији борци тешко су подносили сталне маршеве и глад. А како је било тој деци, борцима наше омладинске чете!

Данима нису видели ни проју, а камоли шта друго. У току марша преко Шћепан-поља, на једној стази, затекнем нашу омладинску чету. Шћућурили се и нешто расправљају. Озбиљна лица, намргођени. Прићем комесару, сад је то био Лаза који је заменио рањеног Симу. Упитах:

— **Шта је на дневном реду, Лазо?**

Он брзо одговори:

— **Друже Камењару, прва тачка је дисциплина на маршу, а друга питање друга Лале.**

Знао сам тог малог борца Лалу. Био је најмлађи међу најмлађима, дете. Само је једанаест година имао. Мали растом, црномањаст, леп, стално у покрету. Сви смо га волели. Био је дисциплинован, храбар борац. Изненадио сам се: шта ли је то учинио? Зато се обратих дечаку који је спуштене главе седео међу друговима:

— **Шта си то направио, Лало, кад о томе мора да расправља цела чета?**

Али, Лала је ћутао. Седео је озбиљан, погружен, тужан. Уместо њега јави се комесар Лаза:

— **Друже Камењару, друг Лала је направио најтежу грешку. Дао је део униформе неком сељаку.**

Изненадио сам се па у питах:

— **А због чега је дао?**

Комесар одговори:

— **Па, ето, продао за мало проје и сира, дао је своју кошуљу партизанску!**

Видим, наоштрила се чета, казниће Лолу. Одлучили су да чувају дисциплину, партизански морал, никоме неће опростити, па ни малом Лали. Позовем комесара у страну, па му кажем да не би требало тако строго. Лала је мали, најмлађи међу њима, марш је тежак, глад велика, зар зато да стрељају? А комесар ми одговори:

— **Знате, друже команданте, не смемо никоме праштати, ми смо партизани, борци, под оружјем. Ако опростимо ситницу, ако пређемо преко тога, правиће се и веће грешке!**

Видим, Лали се добро не пише, чета је спремна и за најтежу одлуку, мада јој није лако. Али, чудно ми је што Лала ћути. Да ли су га све питали, да ли је све рекао? Због тога се умешах у расправу. Упитах Лалу, онако, више другарски него војнички:

— **Је ли истина, Лало ово што другови кажу?**

НАЈСТРОЖА КРИТИКА

Лала подиже поглед. Посматрао ме неколико тренутака па ће онда, као да сваку реч важе и потписује:

— **Истина је, друже Камењару, истина је!**

Понављајући ове речи Лала поче да раскопчава своју војничку блузу направљену од неке немачке униформе. Кад је раскопча, сн се, раздрљивши је, окрену мени и целој чети, па рече:

— **Истина је, друже Камењару, дао сам једну кошуљу, али ја сам имао још једну. Ево, ту је, на мени, нисам без кошуље. Ово је партизанска, а оно је била сељачка.**

Ја занемех. Шта да кажем том малом Лали и његовим исто тако малим друговима? Комуниста сам одавно и командант дивизије, прошао сам много у животу и борбама, али готово да бих и ја у тим тешким данима и на том тешком маршу дао кошуљу да утолим глад, а камоли то дете које се још ни неба ни сунца није нагледало. Како да га прекорим, како да му кажем оштру реч?

Све се добро завршило. Лалин „доказ", његова друга кошуља — за коју се, додуше, није тачно знало да ли је сељачка или партизанска — ипак је утицала на чету да му не изрекне најтежу казну. Добио је само „најстрожу критику". Јавну, пред стројем, пред командантом дивизије. И то се више никада није поновило.

Лала данас живи негде у Срему. Не могу да се сетим његовог презимена. А волео бих да ми се јави. Напишите и то! — замолио је на крају казивања друг **Марко Перичин Камењар.**

Хероји мањи од пушне у предаху између две борбе

★★★★★★★★★★★★★★★★ ТИТО ЗА МИТРАЉЕЗОМ ★★★★★★★

ПОД АРТИЉЕРИЈСКОМ ВА

КАДА СМО 29. НОВЕМБРА 1941. КРЕНУЛИ ИЗ УЖИЦА, НЕМЦИ СУ У СТОПУ НАДИРАЛИ ЗА НАМА.

Небо ведро, без магле и падавина. Около се беле брегови покривени снегом. Око 10 часова друг Тито се с мајором Станком и једним борцем пратиоцем пешке упутио према Ужицу — право на положај наших малих заштитних јединица.

Врховни штаб је раније наредио да се поруше сви мостови на Скрапежу, Ђетињи и Кривој реци код Мачката, али тек кад се повуку сви борци и становништво и кад се Немци појаве испред мостова.

Не сећам се колико је времена протекло од доласка друга Тита, а небом је забрујало неколико бомбардера. (Село Мачкат је на голој падини златиборског огранка, па куће на брегу још више привлаче пажњу).

Изишли смо брзо из школе и почели да тражимо заклоне иза каменитих ограда, високих 60-70 сантиметара. Авиони су уз завијање сирена почели да бомбардују цео простор, све до Златибора. Прелете изнад наших глава и систематски прошарају простор бомбама и митраљезима. Налетали су у групама и непрекидно се смењивали с новим товарима бомби и набреклим реденицима за митраљезе.

Наши заклони били су несигурни: док нас је, с једне стране, камени зид штитио од парчади бомби и митраљеских зрна, с друге стране смо били потпуно незаштићени.

Једна је бомба пала на цркву и по дужини је пресекла. Друга је пала на школску зграду и скршила једно њено крило. Рањених је било и међу нама и међу сеоским становништвом.

Једнога тренутка ослушнуо сам буку мотора: нешто ми је било сумњиво, као да није исти звук. Истрчао сам из заклона и одмах видео у чему је ствар. Уместо хуке бомбардера чули су се мотори тенкова. Одмах сам улетео у школу и рекао другу Кардељу и осталима да Немци надиру с тенковима и да брзо морамо одступити према Златибору.

Брзо смо узмакли испред немачких тенкова, док су зрна зујала око наших кола. На Златибор смо стигли неповређени. Наши борачки делови из разних јединица, раднице и радници, представници народне власти, наши симпатизери, и остало становништво сакупили су се на златиборској висоравни. Било нас је све више. Пунили смо брзо све виле и сеоске куће. Дан се ближио крају.

БОМБАШКА ГРУПА

Немци су нагло и неочекивано продрли из Ужица према Златибору — у стопу за нама. Нешто се непредвиђено десило. Мине које су биле постављене под мостове или нису на време упаљене или због неисправности нису експлодирале. То нас је довело у овај нимало лак положај који ће се и политички негативно одразити на малодушне и оне који нису били чврсто везани уз народноослободилачку борбу и КПЈ.

Мориле су ме мисли шта је с Чичом и другом Титом. У погледима свих другова и другарица — стрепња. Нико се не усуђује да гласно пита где је друг Тито, и сви чекају да се изненада појави и својим присуством реши све бриге.

Око шест сати увече око мене поче неко дошаптавање. Ускоро стадоше да напуштају кућу и прелазе у другу. Са мном их остаде мало и, као по договору, наставише да ћуте. Од нервозе почех да отварам ладице једног ормара и загледам чист, сложен веш. Наумих да узмем један бели пешкир и марамицу-две. Домаћина нема у кући. Хтео бих то да узмем јер ми треба, а незгодно ми је без одобрења власника. Колебам се. У сопственим очима изгледам као лопов. Ипак се одлучујем и узимам бели пешкир и везујем га око врата. После извесног времена враћа се Цана Бабовић, издваја ме на страну и саопштава:

— Друг Тито се још није вратио. Одлучено је да се сместа крене у правцу Ужица, да га нађемо и помогнемо да изиђе на Златибор. Одлучено је и да се образује ударна бомбашка група од радника који се добровољно јаве за овај ноћашњи задатак, а да ти, пошто имаш ратно искуство, предводиш ту групу.

СТОЈ! КО ИДЕ?

Било ми је драго што ми је поверен тако тежак и одговоран задатак. Брзо смо се окупили и добро наоружали. Постројио сам у мраку мали одред од 30 људи, саопштио задатак, знаке распознавања, правац кретања и распоред. Знаци распознавања Србија — слобода. У случају сукоба с Немцима и растурања, зборно место је вила испред које смо кренули.

Упутили смо се ужичким путем. Патрола напред, патрола са стране, а остали за мном путем у правцу Ужица. Треба ослушкивати и кретати се нечујно, по снегу, с тим да ме одмах известе ако нешто примете — пре него ма шта предузму.

Махом су то били ужички младићи, радници, углавном графички: Ишли смо у слепу ноћ, у неизвесност, у најодговорнији борбени задатак — требало је пронаћи врховног команданта друга Тита.

Одмичемо од Златибора према Ужицу полако и нечујно, али сви до једног сигурни да ћемо задатак

ЗАСЕД

Уочи и за време напада за ослобођење Дувна и града Ливна, део Врховног штаба с помоћним службама и више стотина рањених и болесних бораца, био је још на Цинцару и тромеђи Дувна, Купреса и Ливна. Једне августовске зоре наша извидница нас је известила да из правца Купреса бројна усташка колона креће према нама. Уз пут су запалили села Вуковско и Рилић, убијајући становништво. Усташке снаге су нам биле и сувише близу тако да нисмо имали времена за повлачење ни извлачење, поготово због бројних непокретних рањеника. Наређено је да се сви покретни рањеници и болесници, као и медицинско и лекарско особље, одмах упуте у правцу Гламочког поља и према Прекаји, а да уз пут

ТРОМ

који нам је поверен извршити. Одједном се две силуете помаљају уз брег ка нама. Претходница ме извештава. Преносим да стану ту где су се затекли, а сам крећем напред ка претходници. Њих двојица су све ближе — чак им се и дах чује — иду узбрдо.

Не много гласно одсекох:

— Стој! Ко иде?

И одједном, мени добро познат и драг глас:

— А ко је тамо?

— Овде Влада с друговима! Пошли смо ти у сусрет, друже Тито.

— Добро је, баш сте у прави час дошли.

Друг Тито се руковао са свима, а онда смо сели поред пута да се одморимо и да у малом заклону попушимо по цигарету.

НА СВЕ СТРАНЕ

На повратку ка Златибору имали смо исти поредак, с тим што је сада друг Тито био у средини колоне, а ја на зачељу, са заштитницом. Наш долазак међу другове и другарице на Златибору остао је за мене незаборављен. Сви су се окупили око друга Тита да га виде и чују, да га питају је ли рањен и треба ли му шта. За неколико минута је цео логор знао да је стигао друг Тито и да ће се наћи одговори на сва питања. Одмарајући се, друг Тито је почео да прича:

— Када смо се јутрос растали, ја сам с друговима изашао на положаје наших јединица, одакле сам осматрао чекајући експлозију мина и рушење моста. И умјесто да се Нијемци зауставе испред порушеног моста — они су с тенковима и камионима, натоварени пјешадијом, кренули у правцу наших положаја, обасипајући нас артиљеријском ватром. Уто су и бомбардери стали туђи наше положаје.

Свако је почео да тражи згоднији заклон од бомби из ваздуха и топова, тако да сам се ја нашао сам са својим пратиоцем. Онда је њемачка пјешадија кренула у напад у стрељачком строју.

Наши борци су се расули на све стране и без команде почели одступати према Златибору. Нас двојица смо се такође морали пребацивати под борбом — и то наизмјенично, док је један одступао, други је пуцао. Када смо се одлијепили од Нијемаца, ја сам уз пут сакупио око 30 бораца из разних јединица и кренуо овим правцем.

ЛА КОД КУПРЕСА

ШТО НАМ СЕ НЕПРИЈАТЕЉСКА КОЛОНА ВИШЕ ПРИМИЧЕ, ТО РАЗГОВОР И ДОГОВОР ПРЕЛАЗЕ У ШАПАТ. НА КРАЈУ СЕ СПОРАЗУМЕВАМО САМО ОЧИМА И ПОКРЕТИМА.

мобилишу народ за ношење тешких рањеника. Непокретни рањеници са мањим бројем медицинског особља требало је да остану онде где су се нашли. Остали способни за борбу, с пратећом четом, имали су да иду на положај, у сусрет усташама. Врховни командант друг Тито био је у првом стрељачком строју, и то с митраљезом у рукама. У рату су најтежи тренуци пред почетак борбе. Тада су секунди дуги као часови.

Наоружање пратеће чете је више него задовољавајуће. Код ваљевских партизана остали су сви пушкомитраљези и митраљези „шарци“ отети приликом борбе с Немцима у Србији, а у Фочи су добили следовање — доста муниције у ручних бомби.

УБИТАЧНОМ ВАТРОМ

С те стране смо мирни и сигурни. У очима свих бораца је радост, јер је међу њима Врховни командант — и то као митраљезац. Желе да покажу своју борбеност и ударну снагу, иако је ово прво борбено крштење с непознатим непријатељем, усташама чију ударну снагу не познају. Испред нас, по селима, горе куће и стаје, народ уз јауке и вриску узмиче пред усташким паликућама и кољачима. Чим је догледом осмотрио бројно стање и распоред непријатељских снага, друг Тито је сазвао на кратак договор десетаре, воднике, водне делегате и командни кадар чете. Направио је распоред десетина с митраљезима и пушкомитраљезима. На крају је подсетио Ваљевце на онај део њихових усмених и писмених извештаја о борбама у Србији у коме су говорили да су стално морали пуштати непријатеља на блиско одстојање, да би сваки метак погодио по једног јер није било довољно муниције, те су се борци задуживали за сваки метак. „Е, видите, другови, данас у овој борби, иако имамо доста муниције — усташе морамо пустити да дођу сасвим близу јер су бројно знатно надмоћнији, а не одступају лако. Зато их морамо смлатити убитачном ватром и у првом судару натјерати у бјекство. На овај начин ћемо им нанијети велике губитке, па неће моћи да крену на јуриш“.

НЕОЧЕКИВАНИ ПРЕОКРЕТ

Што нам се непријатељска колона више примиче, то разговор и договор све више прелазе у шапат. На крају се споразумевамо само очима и покретима. Све је спремно. Борци држе прст на обарачу оружја. Доста их је и са одшрафљеним бомбама у рукама. Напад ће почети митраљезац, врховни командант партизанских одреда Југославије друг Тито.

И сада, док сваки држи на нишану по усташу, не само да им распознајемо ликове, већ им и говор разумемо. Иде осиона усташка маса и замишља како ће нам се код Ливна сручити на леђа — кад се најмање надамо. Охрабрило их је то што су одбили све наше нападе код Купреса.

Одједном се, баш испред нас, нагло окренуше и нададоше у бекство. Тако нас онемогућише да их својом убитачном ватром и на то натерамо. Како је код усташа до овог преокрета дошло, остала је тајна.

(Из књиге Владе Зечевића „Расте устанак“)

ИЗ НАШЕ ИСТОРИЈЕ

Битка за рањенике

УНИШТИТИ Титову комунистичку државу — био је циљ IV офанзиве коју је почетком 1943. непријатељ повео до тада непознатом жестином. Удружене снаге Немаца, Италијана, усташа, домобрана и четника желеле су да операцијама „Вајс 1“ и „Вајс 2“ заузму слободну територију.

СИТУАЦИЈА је била тешка. У непријатељском обручу налазило се и 4 хиљаде рањеника који се нису смели оставити на милост и немилост непријатељу. Јединице НОВЈ успеле су херојским борбама да спрече потпуно опкољавање слободне територије.

ПОЛОЖАЈ рањеника на десној обали Неретве и даље је, међутим, био тежак. Постојао је само један излаз: пребацивање на леву обалу реке. Тада је генијални стратег Тито одлучио да завара непријатеља и поруши све мостове на набујалој Неретви.

ВАРКА је успела. Непријатељ је помислио да су партизани одустали од прелажења Неретве па је главнину својих снага пребацио на друга подручја. Под окриљем ноћи инжењеријске јединице НОВЈ су поред порушеног железничког моста на Јабланици на брзину подигле импровизовани мост.

ПРОЛЕТЕРСКЕ јединице прве су прешле мост и разбиле снажне четничке снаге утврђене на левој обали Неретве. Одмах затим кренуле су и колоне рањеника. Снаге НОВЈ и овог пута су измакле, како је рекао немачки генерал Лер, не оставивши на Неретви ни плен, ни заробљеника, ни мртвог друга.